

ՀՀ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱԿԱԴԵՄԻԱ  
ՀԱՍԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԱԶԳԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ

ՀԱՆՐԱՊԵՏԱԿԱՆ ԳԻՏԱԿԱՆ ՆՍՏԱՇՐՋԱՆ,  
ՆՎԻՐՎԱԾ 1990-1994 ԹԹ.ԱԶԳԱԳՐԱԿԱՆ ԵՎ  
ԲԱՆԱԳԻՏԱԿԱՆ ՀԵՏԱԶՈՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ  
ԱՐԴՅՈՒՆՔՆԵՐԻՆ

ԶԵԿՈՒՑՈՒՄՆԵՐԻ ՀԻՄՆԱԴՐՈՒՅԹՆԵՐ

Տպագրվում է ՀՀ ԳԱՍ հնագիտության և ազգագրության  
ինստիտուտի գիտական խորհրդի որոշմամբ

Պապասխանապու խմբագիրներ՝  
Ս.Բ. Հարությունյան,  
Ռ.Ս. Վարդումյան

Ответственные редакторы

С. Б. Арутюнян

Д. С. Вардумян

---

РЕСПУБЛИКАНСКАЯ НАУЧНАЯ СЕССИЯ  
ПОСВЯЩЕННАЯ ИТОГАМ ПОЛЕВЫХ ЭТНОГРАФИЧЕСКИХ  
И ФОЛЬКЛОРНЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ 1990-1994 ГГ.

ТЕЗИСЫ ДОКЛАДОВ

(С)

ЕРЕВАН

1995

A 83574

ԲԱՎԻՂԻ ԾՐԱՍԱՌԱՍԴԵԼԱԲԱՆԱԿԱՆ ԱԿՈՒՆՔՆԵՐԸ

1. Բավիղը /Լաբիրինթոս/ պանագան մշակույթներում առնչվում է մեռյալների աշխարհի հետք։ Բավիղի խճճված ճանապարհով ոգիները ճամփորդում են այնպեղ, որտեղից վերադառնալիս՝ համար, մինչեւ օրերս՝ հասած հանգուցյալին փակ աղջեւ պարելու սովորույթը, որպեսզի նա չգտնի երգանալու ճանապարհը։

2. Բավիղն առնչվում է նաեւ նվիրագործման ծեսերի հետ, ինչն անսպանելի չէ, քանի որ այդ ծեսերի գլխավոր իմաստը նվիրագործվողի նոր ծնունդն է ժամանակավոր մահից հետո։ Բավիղը որպես այն աշխարհի նշան, աղերսվում է նվիրագործման ծեսի հետ, նվիրագործվողն այս գեղջում գրեւում է մեռյալների աշխարհից, դուրս գալու ճանապարհը՝ իբրեւ պարգեւ տրանալու նոր սոցիալական դիրք։ Այդ պարճառով է կրեքեի Լաբիրինթոսից ծեղեռսի եւ իրեն ուղեկցող Աթենքի երիտասարդության անվրանգ եւքը իրավացիորեն մեկնաբանվում ինիցիալիայի ծիսական կորվածքով։

3. Նվիրագործման ծեսերին հաջուկ ժամանակավոր մահն ու վերածնունդը հաճախ ստանում են կրեքի կողմից երիտասարդներին կուլ տալու եւ վերջիններքս որեւէ ձեւով կրեքի որովայնից վերադնդանալամ գուրս գալու փեսք։

4. Այդ առումով հեքաքքիք է համարել բաբելոնյան բաբելոնյան շահմանն առնչվող քնկերքի՝ աղիքների, պարուրաձեւ կավե արճանիկները մեկ մուլք ունեցող պարուրաձեւ բավիղների հետ։ Դժվար չէ առաջինից տրանալ երկրորդը՝ չնչին ձեւափոխումներ կապարելով աղիքների "մուլքի" հարվածում։ Կարելի է ենթադրել, որ նվիրագործման ծեսի 3-րդ կեքում շամ քարքերակը կարող էր առաջացնել բավիղի այս փեքը։ Իրեքի որովայնում նվիրագործվողների թափառումը վերածելով Լաբիրինթոսում թափառելուն։ Պատահական չէ, որ շուվերա-աքքադական ինստաքքա /նուվաքքա/ սորրերկրյա պարվածությունը պարկերվում է աղիքներից կապված "դիմանկարով"։

5. Տարվելով թեզետի ճակագրորդ, հաճախ մոռանում են, որ Ղեդալուսը ջինեւով ամենահոշակաւոր կառույցը՝ Լաբիրինթոսը, ուներ միայն մեկ նպարակ, որպէսզի Մինոքաւորուսը չկարողանար այնքեղից դուրս գալ/հմմք. I կեդի հեք/՝Այդիսնէն՝ բազիղը փափորեն հրեշներին գիրայնելու եւ վնասաւերծելու ինչ-որ կախարդական կառույց է, խորամանկ մի ծուղակ: Այդ առումով հեփաքքիւր է համեմարել մ.թ. 4-7-րդ դդ. արամեական կազմե քաների հարակից դեպի եզրերը պարուրած եւ ձգվող հմայական բանաձեւերը, որոնք միմիմ շին հրեշներին "կապելու"՝ վնասաւերծելուն: Արդք քաների հարակիս պարկերված են հենց իրենք՝ կապված հրեշները /հմմք. մալ կամոնիկայի բազիղի ժայռապարկերը կենտրոնում "հրեշի գիմակ"/:

6. Հաբուկ՝ հեփաքքըրուքյուն է ներկայացնում բազիղի փիրուհու հարցը /կնոսի արիվ, 14-րդ դ. մ.թ.ա./, որը հնարավորություն է փալիս հեփապորդոններին այն կապել Արիադնայի կերպարի հեք: Այդ առումով Մինոքաւորուսին սպանելուց հեքո Արիադնային փիրելու մոքիվը հնարավոր է համարել ուսական հեքիաքների՝ հրեշին սպանելու փոխարինումը կորիձ աղջկա հեք կենակցելու մոքիվի հեք: Նույն խորհրդանշական կապն է, ըսք երեւույթին, աղկա էքրուսկյան միգինու սափորի վրայի /7-րդ դ. մ.թ.ա./ գուգավորության քեօարանի հեք կապակցված բազիղի պարկերում:

ԼԻԼՅԱ ԱՎԱՆԵՍՅԱՆ

ՀՊՊԸ

ԱՐՇԱՍՅԱՆ ԳՈՐԳԵՐԻ ՀԱՐՈԱՆԱՍՆԵՐԻ  
ԸՆՈՒԹԱԳՐՄԱՆ ՓՈՐՁ

1. Հայաստանի պարմության պերական քանգարանում պահվող գորգերի շարքում առանձնահատուկ փեղ է գրավում արցախյան գորգերի խումբը: Այդ գորգերի պարզանախշերը, որոնց իմաստային նշանակությունն սկիզբ է առնում կապարամյակների խորքից՝ նախնադարյան արվեստի ձեւավորման ժամանակաշրջանից, կապվում են ամենաարքեր հորինվածքներ: Արցախյան գորգերի ուսումնասիրությունը ցույց է փալիս, որ դրանք կարելի է դասակարգել ըսք հեքելյալ փիպերի. երկրաշափական, բուսական, կենդանակերպ, թռչնակերպ ու մարդակերպ պարկերներով գորգեր:



2. Ձեռնկերի, շրջանակների, եռանկյունիների եւ բազմանկյունիների, խաչերի, շեղանկյունիների եւ ավելի բարդ կառուցվածք ունեցող երկրաչափական պարկերները հաճախ են հանդիպում Արցախում եւ Հայաստանի այլ վայրերում հայտնաբերված մ.թ.ա. երկրորդ հազարամյակով թվագրվող խեցեղեն եւ բրոնզե առարկաների վրա:

Վերը նշված ֆիգուրների մի մասը ծանոթ է ավելի վաղ անցյալից՝ Սյունիքի, Ձեղամա լեռների ժայռապարկերներին:

3. Արցախյան գորգերի վրա փարձված են բուսական պարզամոտիվները: Վարդակներն ու արմավենակները, փերեւներն ու ձյուղերը գործվում էին հիմնադաշտում եւ պարզաբուն գորգի երկը կազմող շրջագոփիները: Ոճավորված ծաղիկներն ու փերեւները հյուսվելով միմյանց, ամբողջական օղակի մեջ են առնում գորգի կենտրոնական դաշտը:

Կյանքի հորաքեւման գաղափարը հասարակող նախշերից են նշանել սերմերի /գորգեր N 9272, 10457, 9259/ եւ կենաց ծառերի պարկերները /9278, Լ. Ավանեսյանի սեփականություն/:

Առանձնապես ուշագրավ են 18-րդ դ. գորգի /1010 1/6/ լայն շրջագործու շուշանանման նախշերը, որոնք նման են էրեքուսու դահլիճների եւ պյունկապարդ բակի որմնանկարների սյուրիս գոյու եռաբերելով պարզված սկավառակների շարքի պարզանկարներին:

4. Արցախյան գորգերի կենդանակերպ եւ թռչնակերպ պարզանախշերով խումբը կարելի է բաժանել երեք ենթախմբի՝ ընթանի /ծի, ջուռ, այծ, աքաղաղ/, վայրի /արծիվ, եղնիկ, առյուծ, ընձառյուծ/ եւ ֆանտաստիկ, առասպելական կենդանիների /վիշապ, փյունիկ, գրիֆոն/ արծվառյուծ/:

Ձիու պարկերը հազվադեպ հաճախ է հանդիպում Արցախի գորգերի վրա /Հաղբուքի շրջան, Լ. Ավանեսյանի սեփականություն, գորգ N 10457/: Ձին առանձնահատուկ րեզ ունեն արցախցիների թե առօրյա կենցաղում, թե երկրի պաշտպանությունն ապահովելու համար մղված մարտերում:

Ուժի եւ իշխանության խորհրդանիշ են հանդիսացել առյուծի եւ արծվի կերպարները: Գորգերից մեկի վրա /9275, Հաղբուքի շրջ./ առյուծները հիշեցնում են Ռուսա Ա-ի եւ Սարգուր Բ-ի բրոնզե վահանների եւ էրեքուսու որմնանկարների առյուծները:

Երրորդ ենթափմբի կենդանիների ամենաարածվածը հայկական առապելների ավանդական գիշապի կերպարն է, որ արցախյան գորգերի վրա ունի զարկերման ուժը: Նրան ձեռքի /գորգեր N 10350, 10461/:

Ճարպարից բերված 17-րդ դ. գորգի /9521/ ձեռքն-կյունաձև մեղալիոսների երկու կողմում սիմետրիկ դասավորված են գրիֆոսների պարկերներ: Հին Արեւելիի զիջաբանութեանը բնորոշ այս կենդանիների պարկերների անկախությունը 17-րդ դ. գորգի վրա, պահպանել է: Այն, համեմատքը ընդորինակված է հիմնվորից գորգերի առաջին վաղ նմուշներից:

Տ.Արցախյան գորգերի վրա չի՝ չեն մարդմերկ /փղամարդկանց եւ կանանց/ պարկերները: Ոճավորված մարդուկները որովհետեւ մեղալիոսներից դուրս, Լրացնելով զարդանախշերից ապա հիմնադաշտը: Կան պարկերներ, որոնք հիշեցնում են նախնադարյան կուռքեր /10457/: Այսպիսով, արցախյան գորգերի զարդանախշերը, որոնց իմաստաբանութիւնը ձեռն-վորվել է հեռավոր անցյալում, աչքի են ընկնում բազմապատկերային եւ ինքնափոփոխությամբ: Սրանց ուսումնասիրութիւնը եւս մի հնարավորություն է ճանաչանալու Հայաստանի հյուսիս-արեւելյան շրջանի հարուստ մշակույթի մասնավորապես դեկորատիվ-կիրանական արվեստի այս բնագավառի հերթ:

ԵՐԵՎԱՆԻ ՊԱՏԱՐԱՆԻ ԳՐԱԴԱՐԱՆ

ՀԱՅ

ՄԻՋԱԿԱՐԱՅԱՆ ՈՇԵՏՆԵՐԻ ԶԱՐԴԱՆԱՏԿԵՐՆԵՐԸ  
ԲԵՐԵՎԻ ՀԱՍՈՐԻՅՈՒՆ ՀԱՎԱՏԱԿԵԼԵՆԵՐԻ ԱՐՏԱՀԱՅՏՈՐԹՅՈՒՆ

1. Միջնադարյան արվեստը հագեցված է եղել խորհրդանշաններով, որը կայունության էր հաղթում հանդերձ, ցնդել է առարկայական իրականութիւնից եւ արգահայգել է նյութի բուն եւութիւնը:

Մարդուն շրջապարօղ իրական երեւույթները գիտակցորեն թե ենթագիտակցորեն շարկապել են հեռմանի առաջնեկան եւ ավանդական հասկացութիւնների հետ, որոնք արգահայգելիւն են գրեւ զարդարմանի պարզ եւ բարդ թեմաներում:

2. Երկրան երեւույթներ են արեւային համակարգը, կենդանական եւ բուսական աշխարհը: Դերերն էր խա-

րաբեսակներով /եռաթել, բազմաթերթ ծաղիկներ, կանաչ թփեր, պողպառու ծառեր/ հանդես է գալիս վարդարվեստի բազմաթիվ ձյուղերում, այդ թվում եւ 10-13-րդ դդ. խեցեղեն արվեստում:

3. Հեթանոսական կրոնի եւ հնագիտությանը հարակից աղբյուրների՝ ազգագրության, վիպական բանահյուսության, մանրանկարչության համանման նյութի համեմատական վերլուծությունը վկայում է, որ պողաբերության եւ կյանքի հարաբերության գաղափարն արդեն հնչյուն ու ծաղիկը, իբրեւ ընդհանրացնող հասկացություն, չափ ավելի ազադ էր գվել է Համբարձման փոներին, հարսանիքներում, ավելի զուսպ ու թաքնված՝ վերադարձվել է կիրառական արվեստում:

Ժողովրդական բառ ու բանի ավանդական թեման կապմող բուսական աշխարհի շնչավորման նախադրյալը հայկական հնագույն հավաքալիքներն են, որոնք փոխանցվել են սերնդե-սերունդ, նույնիսկ քրիստոնեության ընդունումից հետո եւ միջնադարում հանդես են եկել կենցաղային հավաքալիքների ձեւով:

#### ԿԱՐԻՆԵ ԲԱԶԵՅԱՆ

Հ Ա Ի

#### ՀԱՅՈՑ ԿԵՆՏԱՂԱՅԻՆ ԱՍԵՂՆԱԳՈՐԾՈՒԹՅԱՆ ԲՆՈՒԹԱԳՐՄԱՆ ՓՈՐՁ

Ասեղնագործությունը հայոց վաղնջագույն փնայնագործական զբաղմունքներից է: 19-20-րդ դդ. ասեղնագործությանը բազմազան փարպեաակներով փարածված էր Հայաստանի բոլոր շրջաններում, բնակչության բոլոր խավերում:

1. Հայոց ասեղնագործությունն ամենից առաջ հարկանշվում է ասեղնակարերի հույժ բազմազանությամբ՝ եղել են ինչպես հանրահայտ ու լայն փարածված կարպեաակներ, այնպես էլ զուր փեղային /լոկալ/ կիրառություն ունեցող կարեր: Վերջիններս հայրնի էին բնակավայրերի անվամբ, ուր ծագել ու փարածում էին սրացել: Սա հայոց ասեղնագործությունը բնութագրող ամենակարեւոր առանձնահատկությունն է:

2. Եղել են քաղաքային եւ գյուղական ասեղնագործության փարբերակներ: Գյուղերում այն փարածված է եղել որպես առփնի փնայնագործական զբաղմունք՝

կնոջ մյուս պաղմունքների թվում: Քաղաքում այն հասել է ուրույն արհեստի ասփճանի, դրանով պաղվողներն ընդգրկված էին համապատասխան արհեստակցական միությունների՝ համքարությունների մեջ: Մինչեւ անյալ դարի 60-70-ական թթ. գյուղական եւ քաղաքային ստեղնագործության մեջ շաք մեծ փարբերություններ չեն եղել, եթե բացառենք քաղաքային եւ գյուղական կայույթների հեփ կապված յուրահափկությունները:

Հայոց ժողովրդական ստեղնագործությունը 19-րդ դ. վերջին եւ 20-րդ դ. սկզբին պզալի փոփոխությունների է ենթարկվել: 19-րդ դ. վերջերին, նորոյա սոցիալ-փնփեսական եւ քաղաքական իրադարձությունների բերումով, որոշակիորեն առանձնանում է քաղաքային փիպի ապեղնագործությունը, ներառելով մի շարք օփարածին՝ ուսական եւ եւրոպական փարբեր:

3. Հայոց կենցաղային ստեղնագործությունն ուշագրավ է բազմապնությամբ ու բազմափեսակությամբ: Կարելի է առանձնացնել քաղաքային եւ գյուղական կենցաղի հեփ առնչվող ստեղնագործ իրերի համալիրները, հափկապես հարսանյայ օժիփների պարունակություններում:

4. Հայոց ստեղնագործությունն ուշագրավ է նաեւ պարդարվեստով, որն առավել մոփ լինելով արելելյան ոճին, այնուամենայնիվ, ինքնափիպ է ինչպես առանձին պարդանախշերով, այնպես էլ ընդհանուր կոմպոզիցիաներով: Արելելյան ոճը հայկական պարդարվեստում արփահայփվում է բուսական ճոփ պարդանախշերի գերակշռությամբ, հափկապես բնապափկերային դրսեւորմամբ:

Լայն փարածում ունեն երկրաչափորեն ոճավորված պարդանախշերը, որոնք արփացոված են հափկապես ստեղնագործ գորգերում: Նվազ փարածում են ունեցել կենդանակերպ հափկապես թռչնապափկեր ու մարդեղային պարդանախշերը:

Առանձին փեղ են գրավում կենցաղային պափկերներով, դիմանկարային եւ սյուժեփային բանվածքները, որոնք հափկապես սկսում են փարածվել 19-րդ. դարի վերջերից:

5. Այսպիսով, հայկական ժողովրդական ստեղնագործությունը հարուստ է ու բազմապն, եւ դրսեւորվում է ինչպես աշխարհի շաք ժողովուրդների ստեղնակարերի, այնպես էլ բազմաթիվ ինքնուրույն կարա-

+



փեսակների առկայությամբ: Ասեղնագործությունն այն-  
քան փարածված եւ սիրված է եղել ժողովրդի մեջ, որ  
սփեղծվել են ձեռքի հափուկ ապարանջաններ, որոնցից  
կախվել են ասեղ ու մափնոց եւ դրանցով պարգեւա-  
րել են աչքի ընկնող ասեղնագործուհիներին: Ասեղնա-  
գործության սիրված ու փարածված լինելու շնորհիվ  
ժողովուրդը զարդարել է իր կենցաղն ու անձանց, ասեղնագործական արվեստի սփեղծագործությունների  
մեջ դրսևորելով ծիսա-արարողական եւ հավաքալի-  
քային զանազան պարկերացումներ, որոնք առանձին  
հարցադրումների թեմա կարող են ծառայել:

#### ՄՈՒԹԱՐ՝ ԳԱՐԲԻԵԼՅԱՆ

Ե Պ Զ

ՀԱՍԱՐԱԿԱԿԱՆ ԵՒ ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ՓՈՓՈԽՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ  
ՀԵՏՈՇՖՈՐՄՅԱՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ

/ըստ հողի սեփականաշնորհման նյութերի/

1. 1994թ. իրագործված հողի սեփականաշնորհումը  
փոփոխություններ առաջացրեց հայկական գյուղում  
ձեւավորվում հասարակական եւ մշակութային հարա-  
բերությունների համակարգում: Դրանք վերաբերում  
են արտադրական, կենսաապահովման, սոցիոնորմափիվա-  
յին հումանիտար մշակույթին:

2. Արտադրական մշակույթում կադարված փոփոխու-  
թյուններն ընդգրկել են երկրագործությունը, անաս-  
նապահությունը, փոխադրամիջոցները եւն: Դրանք կապ-  
ված են հիմնականում փնփեսավարման ձեւերի ու ե-  
ղանակների հետ: Սեփականափեր դարձած գյուղացին  
յուրովի մեկնաբանում ու ձեւափոխում խորհրդային  
իշխանության փառիներին ձեւավորված փնփեսական  
հարաբերությունները՝ դրանք ենթարկելով նոր իրո-  
րություններին: Այդ ամենի հիմքում ընկած է փնփե-  
ղության նպարակահարմարությունը, երբ գյուղացին  
փորձում է ապահովել իր ընփանիքի նվազագույնը եւ  
արտադրանքի ավելցուկով ներգրավվել շուկայական  
հարաբերությունների ոլորտը:

3. Կենսաապահովման մշակույթում կադարված փոփո-  
խությունները նույնպես բազմաթիվ են եւ ընդգր-  
կում են համակարգի բարդ բաղադրիչները: Գյուղա-  
կան բնակավայրում եւ բնակարանում դրանք այնքան  
էլ նկատելի չեն, քանի որ այդ ոլորտները կենսաապա-

հովման մշակույթի համեմատաբար կայուն բաղադրիչներ են: Էական փոփոխությունների են ենթարկվել կահ-կարասին, ուրիշսփռ են հագուստը, քանի որ խիստ սահմանափակվել են դրանք հայթայթելու հնարավորությունները: Այդ երեւույթներն արտահայտվում են սեռա-փարիքային եւ սոցիալ-մասնագիտական բոլոր խմբերում:

4. Ի տարբերություն արտադրական եւ կենսապահովման մշակույթի սոցիոնորմադրվային մշակույթում կադարված փոփոխություններն ավելի էական են եւ բացահայտվում են առավել դյուրացմամբ: Սեփականաշնորհմանը հաջորդող տարիների ընթացքում փոխվել է ընտանիքի անդամների վաղվածությունը, գյուղատնտեսական աշխատանքներում ունեցած մասնակցության աստիճանը, մեծացել է մեծահասակների եւ դեռահասների ծանրաբեռնվածությունը: Աստիճանաբար փոխվում է նաեւ կանանց վաղվածության ընդհանուր պատկերը: Գոյության հիմնական միջոց դարձած հողը խլում է ավելի շատ ժամանակ, ինչը, բնականաբար, արտահայտվում է սոցիալ-մասնագիտական բոլոր խմբերում: Փոխվել է նաեւ ազգակցական հարաբերությունների համակարգը: Չբաղվածությունը գյուղատնտեսական աշխատանքներով որոշակի բարդություններ է առաջացնում հյուրասիրության, հյուրընկալության համակարգերում: Աստիճանաբար փոխվում է նաեւ գյուղական կառավարման մարմինների՝ գյուղխորհուրդների գործառույթը: Փոփոխությունները նկատվել են նաեւ սեռափարիքային տարբեր խմբերում եւ դրսեւորվում են ծեր-երիտասարդ, կին-տղամարդ հարաբերություններում:

5. Հումանիտար մշակույթի փոփոխությունները կապված են վերոհիշյալ համակարգերում կադարված փոփոխությունների հետ: Լուսավորությունը, ժամանցը սեռափարիքային տարբեր խմբերի վաղմուսներն աստիճանաբար փոփոխվում են կապված տնտեսական վիճակի բարելավման կամ վաթարացման հետ: Բնական է, որ բոլոր համակարգերում լուրջ փոփոխություններ կարելի է ակնկալել միայն տնտեսական վիճակի բարելավման դեպքում:

ՏԱՐԱԳՆԱՅՈՒԹՅՈՒՆԸ ՈՐՊԵՍ ԳՅՈՒՂԱԿԱՆ ԲՆԱԿԶՈՒԹՅԱՆ  
ԵԿԱՄՈՒՏՆԵՐԻ ՁԵՎԱՎՈՐՄԱՆ ԿԱՐԵՎՈՐԱԳՈՒՅՆ  
ԱՂԵՅՈՒՐ

1994 թվականին Կամոյի, Սպիտակի, Ախուրյանի շրջաններում հավաքած դաշտային ազգագրական նյութերի վերլուծությունից պարզվում է, որ գյուղական եկամուտները ձեւավորվում են մի քանի աղբյուրից.

1. Սեփական փոփոխությունից /անձնական օժանդակ, սեփականաշնորհված հողանդակ, անասնազիխաքանակ/ սպաքված եկամուտները պայմանավորված են փեղական մի շարք հանգամանքներով՝ սեփականաշնորհված հողանդակի չափերով, ջրովի եւ անջրդի հողափարածքներով, անասնազիխաքանակով, հողի բերրիությամբ եւ ագրոքիմիական միջոցառումների կիրառմամբ, փեխնիկայի օգտագործմամբ, ինչպես նաեւ քաղաքի մերձավորությամբ եւ աշխարհական ձեռքերի առկայությամբ: Վառելանյութերի, փեխնիկայի, պարարտանյութերի թանկացման հետեւանքով մեր օրերում հողի մըշակումը կապված է մեծ ծախսումների հետ եւ սպաքված բերքը երբեմն չի փոխհատուցում այն: Ուստի եւ փարեցփարի կրճափվում են մշակովի հողափարածքները:

2. Գյուղափոխական մթերքներից եւ մանր առեւորից գոյացող եկամուտներ: Ընդ որում, նշված շրջանների որոշ գյուղեր մասնագիտանում են որոշակի գյուղափոխական մթերքների արտադրմամբ: Ախուրյանի շրջանի Առափի եւ Ակափան գյուղերի բընակչությունը զբաղվում է մսի եւ կաթնամթերքների վաճառքով:

3. Աշխարավարձ: Աշխատատեղերի կրճաքման, աշխատանքի նկատմամբ արժեքային կողմնորոշումների եւ զբաղվածության ոլորտների փոփոխության եւ այլ պարճառներով գյուղական բնակչության միայն որոշ մասն ունի աշխատանք եւ սքանում է աշխատավարձ:

4. Տարագնա աշխատանք, որը նախկինում էլ եղել է, բայց ներկայումս ընդունել է մեծ չափեր: Այս փարի Կամոյի շրջանի Սարուխան գյուղից արտագնացու-

թյան է մեկնել մոտ 600, Սպիտակի շրջանի Լեռնական գյուղից՝ 360, Ախուրյանի շրջանի Ազափան գյուղից՝ 500 աշխատունակ հասակի փղամարդ։

Ազափան գյուղի բնակիչները փարիներ շարունակ մեկնում են Յակուփա, իսկ Կամոյի եւ Սպիտակի շրջանից՝ Ռուսաստանի հյուսիս-արեւելյան շրջաններ եւ կախարում հսկայածավալ ջինարարական աշխատանք։ Ներանց միջին եկամուտը փարրեկան կազմում է 8-10 մլն, ռուսական ռուբլի։ խոշոր գումարների ձեռքբերումը ոչ միայն նպաստել է փարագնացության նկատմամբ արժեքային կողմնորոշումների, այլեւ հասարակական կարծիքի փոփոխությանը։ Տարագնացությունը դառնում է գյուղի հեփագա վարգայման կարեւորագույն, բայց վրանգավոր գործոն։

#### ՅԱՄԱՐ ԳԵՎՈՐԳՅԱՆ

##### Հ Ա Ի

#### ԼՈՌՈՒ ԱՋՆՎԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՆԵՐԿԱՅԱՑՈՒԹՅՆԵՐԸ ԲԱՆԱՎՈՐ ԱՎԱՆԴՈՒԹՅԱՆ ՄԵՋ

1. Լոռին կամ Տաշիր-Չորագետք Արեւմտյան եւ Արեւելյան Հայաստանն իրար հեփ կապող ամենագործուն օղակներից էր։ Այն մ.թ.ա. I հազարամյակում Ուրար-փուլի, Երվանդունիների, Արաքիսյանների պետության մեջ էր։ Արշակունյաց թագավորության օրոք Լոռին Գուգարքի բղջիխության կալվածքն էր եւ վերջինիս անկումից հեփո Գուգարքի հեփ մտել է Վրաց մարկպանության մեջ։ 450-451-ի ապարգրական շարժումների ժամանակ Տաշիրի իշխան Վրեն Տաշրացին եղել է Վարդան Մամիկոնյանի զինակիցը, մասնակցել է Ավարայրի ճակատամարտին։ Տաշիրի նախարարական փան ներկայացուցիչները մասնակցել են նաեւ V դ. երկրորդ կեսին Վահան Մամիկոնյանի գլխավորած ապարգրական պայքարին։ Հայրնի է նաեւ, որ Գուգարաց բղջիխ Աշուշայի հրավերով Մեսրոպ Մաշտոցը դպրոցներ է հիմնել այսպեղ։

2. 12-13-րդ դդ. ամիրապատար Ջաջարեի եւ Իվանե Աթաբեկի ժամանակ, վերջիններիս եւ ենթարկվել վաչուփյանները, խաղբակյանները, Պախլավունիները, Արծրունիները։ Վերակենդանացում ապրող իշխանական փների մնացորդներից էր Համազասպյան Մամիկոնյանի մի ճյուղը Ղանդում։

Բագրատունյաց Լոռու ճյուղի հիմնադիրը եւ առաջին թագավորը եղել է Գուրգենը, որի փեղական բար-



բառային անվամբ է գրականության մեջ կոչվել արքայադուհին ու թագավորությունը՝ կյուրիկյան:

Լոռի, Տաշիր-Ջորագետ երկրամասի ֆիզիկաաշխարհագրական փարածքը հարուստ էր ներքին հնարավորություններով, բնութագրվում էր ազգաբնակչության էթնիկական միափարությունով: 1185թ. վրաց թմար թագուհին ավափափրակած փան Լոռու ներկայացուցիչ Սարգիս Զաքարյանին պառակարություն է շնորհում, եւ Զաքարյանները Հայաստանի ինքնուրույն վարգայման համար սպեղծում են երկիրն ամրապնդելու նոր նախադրյալներ:

3. Տարածաշրջանին վերաբերող գրականության մեջ խիստ գործածական են հասարկության սոցիալական շերտավորմանը վերաբերող անվանումներ, հափկապես փիփոռներ՝ աքաբէկ, քալանթար, մեծափունք եւ քաղաքային վերնախավ, փանուփեր, գահերեց, բնակավոր, իշխանաց իշխան, մեծ իշխան, իշխան, մեծ պարոն, պարոնաց պարոն եւ զինվորական ու հոգեւոր այլ փիփոռներ: Անցյալ դարավերջի փարածաշրջանի բանավոր ավանդության նյութերը հասպարում են դրանց գոյապեւումը նաեւ նոր ժամանակներում: Օձուկի եւ Սանահինի հոգեւոր առաջնորդներին, հափկապես Հովհան Օձնեցուն վերաբերող ավանդական պրույցները եւս այդ են վկայում: Նորագույն բանավոր ավանդության մեջ շարունակում են պահպանվել թե փիփոռակիր փոհմանունները /Քալանթարյան, Լոռիս-Ս իշխով, Ռանադյաններ, Ռանբէկյաններ/ եւ թե համապատասխան սյուժեներ այդ փոհմերի նախնիների կյանքի եւ գործի վերաբերյալ:

4. Մամիկոնյանների Լոռու ներկայացուցիչներից էր Ամենայն հայոց բանասպեղծ, Հ. Յուսմանյանը, հոգեւոր առաջնորդ նրա պապը: Բանավոր ավանդությունը պահպանել է Յուսմանյանների գեղասպանի սոցիալական ասփիճանն արգահայփող փվյալներ: Այդ շարքում արժեքավոր են նաեւ Յուսմանյանին եւ զորավար Անդրանիկին վերաբերող բանահյուսական նյութերը:

ԳՐԵՏԱՆ ԳՐԻԳՈՐՅԱՆ

Ս

ՀԱՅՈՑ ԸՄՊԵԼԻՔԸ

1. Հայկական խոհանոցն աչքի է ընկնում ոգելից եւ ոչ ոգելից ըմպելիքների բազմազանությամբ: Դրանց

պափրաստման ազգային ավանդույթները կապված են Հայաստանի բնաաշխարհագրական պայմանների, վայրի ու մշակույթի մրգերի, բանջարաբույսերի, հացահատիկային եւ այլ մշակույթների բազմաօրուսի փեսականու առկայության հետ:

2. Վաղնջագույն ժամանակներից ի վեր խաղողամշակութունը, ըստ այդմ՝ գիսեգործությունը եղել են մեր ժողովրդի հիմնական զբաղմունքներից մեկը: Ուղողից հայերը սփայել են ըմպելիքների գերակշիռ մասը՝ մի քանի փեսակ գինի, օղի, բարկօղի /կոնյակ/, փրփրագինի /շամպայն/, մաճառ, քաղցրօղի /լիկյոր/, շաքարօղի /ռոմ/, փուխը, չամչարակ /կոմպոզի/, խաղողահյութ, խաղողի օջարակ եւ այլն: Ուղողը հայոց համար նույն նշանակությունն է ունեցել, ինչ արմավը՝ Բաբելոնում /բաբելալիներն արմավից պափրաստվել են հաց, մեղր եւ գինի, խմիչքներից ամենաթուխը եղել է արմավի ջգին, որը լայն կիրառություն է ունեցել, ինչպես զարեջուրը/:

3. Հայոց խաղողի գինին /խաղողի ջուր, խաղողի արյուն, կարմիր ջուր, ծերունյաց կաթ եւ այլն/ բաժանվում է երեք կարգի. նոր գինի /չխմորված՝ մաճառ, քաղցու, չիրա եւ այլն/, կես գինի /կիսախմորված՝ մաճառ, մոմուկ, չեչագինի եւ այլն/, խմորված գինի /փաշտագինի, հարդագինի, կթուս, մշկագինի, մեղր գինի, փրփրագինի, համեմգինի, խոնաագինի, քաղախաթառ, քնդեցրած գինի, քերմոն/:

Հայոց հռչակավոր գինիների պափրաստման գլխավոր կենտրոններն են եղել Երեւանը, Նախիջեւանը, Վանձակը, Կաթեքը, Ղերբեխը, Արցախը, Վանը, Երզնկան եւ այլն:

Գինիներից համբավ են վայելել Նաեւ Սփրաբունի հիշատակած "մոնարիփը", Ամասիայի "չային", Սիսի "մուսկափը", Խոփորջրի "մշկագինին", Ակնա "մենեւ չիկը", որոնք դասվել են աշխարհի լավագույն գինիների շարքը:

4. Ուղողից բացի, պափրաստվել են նաեւ այլ պիտուների եւ բույսերի՝ հապալափի, սերկելիլի, վարդի, օջիւնդրի, մասուրի, մոշի, նոան, զկեռի, սալորի, բալի, խնձորի, բրնձի եւ այլ համեղ, բուրավեպ, հաճելի ու օգտակար գինիներ:

5. Օղին, որը նույնպես դարերի հնություն ունի, խաղողագործական ջրջաններում պափրաստվել է խաղո-

ղից, թթափաններ ունեցող վայրերում՝ թթից, անփառային գոփում՝ վայրի եւ մշակովի այլ պփուղներից /փանձ, խնձոր, սաւոր, հոն, ալոճ եւ այլն/, ինչպես նաեւ վայրի ու մշակովի ուփելի բույսերից, ընդեղենի որոշ փեսակներից եւ այլն: Ղրանք ենթակա են առանձին խմբավորման /թրմօղի, մրգօղի, համեօղի, չիրօղի, հափիկօղի, փնջօղի, առանձին եւ ամբարվօղին, մեղրօղին եւ այլն/:

6. Գարեջուրը /կասկաջուր/ հայերի հնագույն ըմպելիքներից է՝ ալկոհոլի ցածր փոկոսայնությամբ: Զրիստոսի ծննդից դեռեւս հինգ դար առաջ, Քսենոֆոնի հավաստմամբ, հայ շինականին հայրնի է եղել գարեջրի պարապման արվեստը: Այն արփադրվել է սովորաբար խաղողագուրկ վայրերում: Սկզբից ի վեր գոյութիւն է ունեցել պարապման երկու հիմնական եղանակ. ա/գարու, կորեկի կամ ցորենի աղացած ալյուրը ջրի հետ խառնելով, պահանջվող ջերմաստիճանի պայմաններում խմորվելու միջոցով, բ/հափիկների ածիկացման /ծլեցման/ եղանակով: Հայերն ընփրել են պարապման երկրորդ եղանակը: Այսօր էլ գարեջուր սպանալու համար գարու ածիկի, գայլուկի եւ ջրի խառնուրդի թթվեցրած հյութը ենթարկվում է անհրաժեշտ փետսոլոգիական մշակման, ինչպես անցյալում:

7. Ոչ ալկոհոլային ըմպելիներն են՝ թեյը, թանձրօշարակը, սուրճը, կաթը /թեյը, սուրճը եւ կակաուն՝ կաթով/, թանը, մածնաթանը, հյութը, չամչակը /կոմպոտ/, օշարակը /լիմոնադ/, հանքային ջուրը եւ այլն: Ներմուծված թեյի հայկական համարժեքներն են խաղողի թարմ մափերն ու փրերենները, Լորենու ծաղիկը /օխլամուր/, մանուշակը, վարդը, հասմիկը, ուրցը /խոռնը/, դաղձը /անանուխ/, երիցուկը, կծոխուրը /բարբարիս/, վարանպուխը, վամպուրը, դանթափան, աթրի բույսի փրերենները, մասուրը, հոնը, մամուխը, հապալաը, մոռենին, մորմը, բիմոնը /չաման/, կոճապղպեղը /գենջեֆիլ/, սեւ պղպեղը, հապուճանը, մեխակը /բարանֆիլ/, դարչինը, հիլը, վարսակը, իբրեւ գույն՝ բաւի, պղղակոթերը, բաւի թրմօղին, սեւ գինին եւ այլն: Սուրճինը՝ բոված կանկարի հասունացած պփուղները, սիսեռը, կորեկը, բակլան, թզի չիրը: Ավելի հաջող փոխարինողներ են՝ բոված սեւ գարին, կաղինը /բալուր/, բամիայի չորացրած հափիկները /սերմացուն/:



ՀԱՍՏԱՀԱՆ ՀԱՎԱՏԱԼԻՔՆԵՐԻ ՎԵՐԱԴՐՈՒԿԱՅԻՆ ՏԱՐՐԵՐԸ  
ՕՐՈՐՈՑԱՅԻՆՆԵՐՈՒՄ

/մանկական բանահյուսության ուսումնասիրման հար-  
ցի շուրջ/

Մանկական բանահյուսության հարուստ հավաքածույում /շուրջ 3000 միավոր/ օրորոցային երգերը կազմում են ավելի քան 300 օրինակ: Երգերի այս սակավ քանակն արդյունք է կենցաղավարական համեմատաբար նեղ ոլորտի, հանգամանք, որը չի ունեցել թեմատիկ ընդգրկման համակողմանի գործընթացը, նպաստել է հնագույն հմայա-հավաքալիքային վերապրուկների պահպանմանը: Կադարման ձեռով բանաձեւային կառույց-վածքին հափուկ նկարագրով, կենցաղա-կիրառական որոշակի ուղղվածությամբ օրորոցայինները ծագումնաբանորեն նույնացվել են բանադրանքային ժանրերին:

Կուրակված նյութի ուսումնասիրումն ու նորագույն գրառումների գործընթացն ի հայտ են բերում երգերում պահպանված հմայական հավաքալիքի հետեւյալ վերապրուկային փարրերը.

1. Չարից վախենալու եւ վզուշանալու հավաքի թելադրանքով օրորոցային երգը մինչեւ օրս էլ կադարվում է շշուկով, երբեմն նույնիսկ անձայն՝ "չարքերը չլսեն, չիփեն երեխին", ասում են երգուսույ մայրերը, բարձրաձայն կրկնելով չարիւլած բանաձեւեր՝ համապատասխան շարժումներով:

2. Օրորոցի ճոճքի միակար ձայնարկությամբ երգի հափվածների, երբեմն անհասկանալի բառերի ու բառակապակցությունների կրկնությունն իբրեւ խոսքի եզր գործողության հմայանք, որը պեք է ապահովի մանկան անվտանգությունն ու անդորրը:

3. Քնաբեր օրորոցների ոգուն անհարիր խրոխտ, ահաբեկիչ, շեշտադիր ձայնարկություններ եւ կրկնություններ, որոնք ինչպես կադարման ձեռով, նույնպես եզր փրամադրությամբ չեն յուզվում օրորոցային երգի ընդհանուր ոգուն: Օրորոցային որոշ երգերի շերտերում կարելի է հանդիպել չարը մանկան օրորոցից վանելու մտահոգությամբ ասված բանաձեւային անհասկանալի ասույթների կրկնությունների:

4. ԶուՄ, սինչ, երազ, ճորճոր արգահայտությունների ոգեղեն անձնավորումների, ինչպես նաև բնապաշտական աշխարհընկալման վառ արգահայտված դրսեվորումների վերապրուկային փարբերը եւս հաճախ են ի հայտ գալիս օրորոցային երգերում:

5. Պապմության մշտահոլով ընթացքն ու հաւարակական գիպակցության փոփոխությունը նպաստելով հոգեվոր մշակույթի բնականոն առաջընթացին, պահպանում են վերապրուկային որոշ փարբեր, իսկ քրիստոնեական կրոնի փրկապետության պայմաններում ժողովրդական երգարվեստ է ներթափանցում՝ հմայական հավաքալիքային բանաձեւերի նոր համակարգ:

Զարգացման այս փուլում օրորոցային երգապետակին բնորոշ է հմայական բանաձեւերի առաքությունը՝ «սեծք, օրհնանք, սպառնալիք, «ցանկության խոսքեր» /Մ. Աբեղյան/, զուգորդված նորածին այնպիսի ըմբռնումների հետ, ինչպիսիք են քրիստոնեական կնունքը, ու մաքաղը, վախ բռնելը եւ այլն:

Այս ամենն իր հետքերը է բերում, նորանոր թեմաներ եւ մոգիվներ ու ճանապարհ հարթում օրորոցային երգի ներպետակային փոփոխության եւ շերտավորման գործընթացին:

ԱՐՏԱԿ ՂԱԲԱՂՅԱՆ

Ե Պ 2

ՋԻՆԱՆՇԱՆԻ ԱՐԾՎԻ ԻՍԱՍՏԱՐԱՆՈՒԹՅԱՆ ՅՈՒՐԸ

1. Արեւելյան մշակույթներում, նաև հայկականում, զինանշանի բովանդակությունն զգալիորեն փարբերվում է արեւմտաւրոպական ընկալումներից: Ընդհանուր է միայն հետեւյալ հիմնական սկզբունքը՝ զինանշանը /կամ պապկերանշանը՝ ավելի լայն ընկալման դեպքում/ պեղք է լինի անհարի կամ մարդկանց արեւէ խմբի հաւարակական դիրքի այլաբանորեն պապկերված արգահայտություն: Հաւարական դիրք ասելով հարկ է նկատի ունենալ ոչ միայն սոցիալական սանդղակը, այլեւ առանձին մարդկանց կամ նրանց խմբերի միջեւ որեւէ փարբերության արդյունք:

2. Հայոց մեջ արծվի զինանշանային կիրառման բոլոր ձեւերում դրսեւորվում է այդ կերպարի նախնական երկվությունը, որն արգահայտված է ինչպես մի շարք ժողովուրդների, այնպես էլ հայոց բանահյուսության



մեջ: Այդ երկվության պարկերանշանային արգահայտությունն է Տիգրան Բ.-ի դրամի վրա պարկերված Արգահայտյան փոստի գինանշանը:

3. Այդ նույն գինանշաններում արգահայտված է նաև մեկ այլ հնաքիտային "գիթեթեական ծառի" գաղափարը: Այն նկատելի է նաև "դրաշ", "նշան" եւ հայոց եերալղիկային համակարգին վերաբերող այլ բառարմարներում ու երեւույթներում:

4. Ձիանշաններում հանդիպող ութթեւանի ափղի եւ խոյի պարկերները դրսեւորում են մեկ այլ արքայի պային գաղափար եւս՝ "փառք"-ը: Վերջինս պարսկական լիսեւոզ անսյալի հայոց եւ հարեւան մի շարք ժողովուրդների մշակույթում, կարեոր դեր է կարարում նաեւ ներկայիս հասարակական հարաբերություններում, որպես ժամանակակից բարոյաւթիկական հասկացություն:

5. Ձիանշանի, դրոշի հերալդիկային համակարգը ներկայացնող այլ նշանային միջոցների ծիսական գործառույթներում արգահայտվում են հայոց մշակույթում ընդունված աշխարհընկալման եղանակները:

Գործառութային բնույթի այդ հափկությունը բազմաթիվ Կուգահեռներ ունի Կարբեր ժողովուրդների մշակույթում եւ լիովին համապարարանում է արքայի պային երեւույթի բնութագրման ընդունված չափանիշներին:

ИРИНА ДОЛЖЕНКО

И А Э

НАЦИОНАЛЬНЫЕ ГРУППЫ В АРМЕНИИ

/ по материалам переписи 1989г./

1. Среди суверенных государств СНГ Армения выделяется высокой долей коренного этноса. Доля представителей других национальностей - русских, украинцев, курдов, греков, ассирийцев и др. составляет всего 6-7%.

Положение национальных групп Армении определялось различными факторами: этнодемографическими, формой расселения, степенью урбанизированности, национальными особенностями социальных процессов в их среде, положением в национально-культурной сфере жизни и др.

2. Темпы изменения удельного веса тех или иных национальных групп в этнической структуре населения различны. Тенденция к уменьшению численности наиболее ярко проявилась у русских — к 1989г. их численность уменьшалась на 27,7%, у греков — на 17,7%, у ассирийцев — на 3,5%. Исключение представляли курды-езиды, численность которых по сравнению с 1979г. выросла более, чем на 10%.

3. Генетическая структура национальных групп, то есть соотношение старожилов и новоселов, накладывает определенный отпечаток на степень включенности того или иного этноса в национальную среду. Самой высокой долей уроженцев Армении выделялись ассирийцы.

4. Среди национальных групп существовала заметная разница в степени урбанизированности. Самой высокой долей городского населения отличались русские, среди которых горожане составляли 85,3%. Низкие темпы урбанизации были характерны для курдов-езидов. Таким образом, основным полем армяно-национального контактирования являлись города, в первую очередь Ереван, который, как столичный город представлял большие возможности для разнообразного проявления личности. Одной из наиболее продвинутой в социальном отношении групп являлись русские, которые по отдельным параметрам (уровень образования, занятости) опережали не только другие национальные группы, но и коренной этнос.

5. Современная этноязыковая ситуация среди курдов-езидов, греков, ассирийцев характеризуется процессами языковой ассимиляции.

Наиболее активно процесс перехода на язык другой национальности затронул греков, среди которых более 40% в качестве родного языка указали на русский и армянский. Причины, вызвавшие снижение веса лиц, считающих родным язык

своей национальности, различные: вид расселения (дисперсный или компактный), социально-профессиональная структура групп, образовательный уровень и т.д., но самое главное — возможности обучения на родном языке.

В последние годы этническая ситуация в РА характеризуется резким уменьшением численности представителей всех национальных групп. Одной из неперемennых черт общественно-политической жизни республики является возникновение культурных центров. Основная цель этих общественно-национально-культурное возрождение, решение правовых, социально-экономических и др. вопросов.

ՀԱՅԱ ՔԱՐԱՔԱՆԱԾ

Հ Ա Ի

ՀԱՅՈՑ ԱԶԳԱՎԵՐՈՒՅԱՆ ՏԵՐՄԻՆԱՐԱՆՈՒԹՅԱՆ ՍԵՐ  
ՄԻ ԵՐԵՎԱՆԻՅԻ ՄԱՍԻՆ

1. Հայոց ազգակցության փերմինարանության մեջ առկա է մի երեւույթ, ըստ որի որոշ փերմիններ հանդես են գալիս յուրաքանչյուրը մեկից ազգելի իմաստով, որով խախտում են այդ փերմինարանության կառուցվածքին բնորոշ գծային, սեռային եւ սերնդային դասակարգման սկզբունքները:

Ըստ ազգակցությունների դասակարգման սեռային ըսկզբունքի՝ յուրաքանչյուր ազգակցության փերմին խախտեն փարբերում է ազգակցության սեռը, հանդես գալով որոշակիորեն կամ իգական, կամ արական ազգակցության նշանակման դերում: Ըստ ազգակցությունների դասակարգման սերնդային սկզբունքի՝ յուրաքանչյուր ազգակցություն ֆիզիկական առումով առանձնանում է մյուս սերունդներից, դուրս չի գալիս իր սերնդի սահմաններից եւ չի ընդունում այլ սերունդներից:

Ըստ ազգակցությունների դասակարգման գծային սկզբունքի՝ փերմինարանորեն միմյանցից առանձնանում են ուղիղ ու շեղ գծերի ազգակցությունները:

2. Այս սկզբունքները խախտող փերմիններն են,

ՊԱՊ: Հայերենում պապը հայփնի է առհասարակ որպես



"մեծ հայր" ազգակցության նշանակման փերմին: Բայց որոշ բարբառներում այն հանդես է գալիս "հայր" նշանակությամբ:

ՄԱՄ: Հայերենում մամը հայրն է առհասարակ որպես

"մեծ մայր" նշանակող փերմին, բայց որոշ բարբառներում ունի "մայր" նշանակությունը:

ՏԱՏ: Հայերենում դարը հայրն է "մեծ մայր" իմաս-

տով, բայց որոշ բարբառներում հանդես է գալիս այլ ազգակցությունների նշանակման դերում, այսպես՝ "հայր", "մեծ հայր", "ավագ ջույր", "ավագ եղբայր": ԿԱԿՈ: Հանդես է գալիս "հայր", "հորեղբայր", "մեծ հայր" ազգակցությունների նշանակությամբ: ՍԳ. ՄԱԼ- իսայանը կոկո ձեւը բերում է նաեւ որպես "մայր"

նշանակող փերմին:

Բնական էրեւույթի փեսակեփից ուշագրավ է "մեծ մայր" նշանակող հան/ի/ փերմինի առկայությունը

հայոց ազգակցական փերմինաբանության մեջ: Հեղա- ջրբանակն է Հր. Աճառյանի այն կարծիքը, որ նախա- հայերենում հնարավոր է հանի փերմինի առկան

նշանակությունը:

Բնական էրեւույթի փեսակեփից համանման փերմին- ներ են նաեւ ադե, դադո, նան փերմինները:

Յ. Վերոհիշյալ բոլոր փերմիններն առաջացել են այսպես կոչված "մանկական լեզվից", այսինքն՝ այն վանկերի կրկնավորումից, որոնք բնաձայնական են եւ առկա մանկական լեզվի բառապաշարում: Այդ է պարզապես, որ այդ հիմքերով կազմված փերմիններն առկա են դարբեր լեզվաընթանիքների լեզուներում եւ այն էլ դարբեր սեռի, ազգակցական ազգիձանի եւ ազգակցական գծի /ուղիղ ու շեղ/ պարփակող ազգակ- ցությունների նշանակման դերում:

Այդ երեւույթի աղբյուրը, ամենայն հավանակա- նությամբ, բխում է լեզվական ընդհանրությունների ամենահնագույն շրջանից, երբ ազգակցության փերմի- նաբանության մեջ չէին գործում ազգակցություննե- րի դասակարգման սեռային, գծային եւ սերնդային սկզբունքները:



ԽԱՐԱՅԻՆ ՏԱՐԲԵՐԸ 1988-1989թթ. ՀԱՆՐԱՀԱՎԱՅՆԵՐՈՒՄ  
/ազգագրական դիֆարկման փորձ/

1. Կերչին փարիներին՝ Արցախյան շարժման առաջնորդների իշխանության գլուխ կանգնելուց հետո, ժողովուրդն անցած այդ շարժումը եվ հաղկապես դրա գեւ-խավոր ձեւերից մեկը՝ հանրահավաքները, որակեց որպես խաղ: Ըստ այդմ, առանձնացվում էր խաղացողների երկու խումբ՝ առաջնորդներ եվ ժողովուրդ: Առաջինները խաղի կազմակերպիչների ու ղեկավարների գործառույթի կրողներն էին եվ գրեվում էին թելադրողի կարգա-վիճակում, երկրորդները՝ առաջադրված սահմաններում թելադրվող կանոններով շարժվողներին: 1988թ. ձմա-նից սկսվեցավորված ազգային շարժումը ժողովրդի մեջ հեղափայտում սրացավ համառոտ բնութագրում՝ "Այդ ամենը խաղ էր: Ժողովրդի միջոցով իշխանու-թյան հասան, ժողովրդին մոռացան": Ժողովրդական այս ընկալումը մշակութաբանական մակարդակով հույժ համահունչ է խաղի ձեւակերպումներից մեկին՝ "խաղը պայքար է ինչ-որ բանի համար, կամ ինչ-որ բանի ներկայացում է" /Յ. Հայկինգա, "Մաղապող մարդը"/:

2. Առաջին իսկ հանրահավաքում ձեւավորվեցին հան-րահավաք անկապնելու անհրաժեշտ խաղային նշան-ներն ու օրենքները: Առաջադրվեցին հիմնական կոչե-րը, որի ներքո խմբավորվեց խաղացող կանգվածը, ըն-քրվեց մշտական Գեղ, որի սահմաններում սկսեցին գործել յուրահափուկ օրենքներ ու բարոյականութ-յուն: Այդ ամենն ուղղված էր մի նպատակի, որն ըստ ժամանակի ընկալման եվ գնահատման, ուներ ազնիվ բնույթ: Ընդհանրապես նպատակի արդարացիությունը եվ գործունեության ազնիվ բնույթը պայմանավորող այն գլխավոր փարքերից են, որի շուրջը հյուսվում են խաղային գործունեության մյուս ձեւերը:

3. Հանրահավաքների խաղային բնույթը կարելի է Գեսնել հենց հանրահավաք անելու մեջ: Նպատակի համար պայքարելու ձեւը հանրահավաքներին մասնակ-ցելու մեջ էր: Ով չէր մասնակցում հանրահավաքնե-րին, որակվում էր որպես ազգազային փարք, իսկ թըն-նադափողներն սրանում էին դավաճանի պիտակ:

Հայրենասեր դառնալու համար բավական էր մասնակցել հանրահավաքներին, կադրելով հանրահավաքային պայքարին յուրահափուկ ձեւերը՝ բռունցքներն օդ պարզելը, առաջադրված կոչեր գոռալը, լուռությամբ ել լրջությամբ ելույթ ունեցողներին լսելը եւ այլն: Առօրեականից հանրահավաքային կերպարի մեջ մոնետը խոսում է մասնակցի վարքի խղային բնույթի, իսկ պայքարի հանրահավաքային ցուցադրականություները՝ հանրահավաքի խղային հափուքյան մասին:

4. Հանրահավաքներին բնորոշ գլխավոր խղային փարբերից կարելի է առանձնացնել հեփեւյալները. ցուցադրականություները, մրցակցություները, իրենց արածի նկարմամբ լրջություները, հակառակորդին /պեփականկառավարական մարմիններին ու անձանց կափակերգային գծերով օժտելը, հանրահավաքների՝ այդ թվում եւ դրանց անցկացման կայուն փեղի, նշանների ու ափրիբուփների, դրանք ցուցադրելու ձեւերի, առաջնորդների ու հերոսների կրկնվողականություները:

5. Հանրահավաքների կարելոր խղային բաղադրամասերից կարելի է համարել նաեւ երթերը, որոնց միջոցով ավելացվում էր մասնակիցների ջանակը եւ ընդարձակվում խղային փարածքը: Երթը սկսվում եվ վերջանում էր հրապարակում, դրա միջոցով խղային փարածքի մեջ ներառելով ամբողջ երթուղին: Երթի ընթացքը սույնպես ներթմված էր խղային փարբերով, որոնցից առավել բնորոշները հանրահավաքի հրապարակի ափրիբուփների ցուցադրություներն էր եւ խղացողների ջանակի համալրումը՝ խղից դուրս գտնվողների ներգրավմամբ: Դերային առումով երթավորները մոտենում էին գլխավոր հերոսներին, իսկ երթի դիփորդները՝ հրապարակում հավաքվող միփինգավորներին:

6. Հանրահավաքների խղային բնույթի շեշտված արփահայփություն կարելի է համարել երեխաների կողմից դրանց խղային ընդօրինակումները /միփինգ, Ղաբաբաղ-Ղաբաբաղ եւ այլ խղերում/: Ուշագրավն այն է, որ երեխաների խղերում ընդօրինակվում են գլխավորապես այն փարբերը, որոնք պայմանավորում են նաեւ հանրահավաքների խղային բնույթը:

ԱՂՁԱՅԻՆ ԵՎ ԿՐՈՆԱԿԱՆ ԳՈՐԾՈՆՆԵՐԻ ՆՃԱՆԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ  
ԻՐԱՆԻ ԱՐՏԱՔԻՆ ԸՆԴԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՀԱՍԱՐ

1. Իրանը Մերձավոր Եւ Միջին արեւելքի ամենաբազմազգ երկիրն է: Իրանում կա շուրջ 80 էթնիկական խումբ: Պարսիկները կազմում են երկրի բնակչության միայն հարաբերական մեծամասնությունը՝ 45-46 տոկոսը: Ազգային փոքրամասնությունները՝ ալեքիները, չրդերը, թուրքմենները, բելուջները, արաբները եւ այլք, գլխավորապես բնակվում են հոծ պնդվածներով, ըստ որում՝ սահմանամերձ նահանգներում: Հիմնական ազգային փոքրամասնությունները միջպեղական սահմաններով երկարված կամ մասնաբաժանված ժողովուրդներ են: Ազգային փոքրամասնությունների ածը գերապանցում է պարսիկների բնական աճին: Իրանի ազգային կազմի յուրահափկություններն են:

2. ա. Ադրբեջանական գործոնն էական դեր ունի Կովկասի եւ Թուրքիայի նկատմամբ Իրանի քաղաքականության մեջ: Պա պայմանավորված է Իրանում գրեթե 20 միլիոնանոց թուրքական խմբի առկայությամբ, պարսիկների եւ ալեքիների իսլամի միեւնույն ջիա ճյուղի հեղեղորդ լինելով, պեղական, հարկապես հասարակական-կրոնական շրջանակներում մեծաթիվ բարձրաստիճան ալեքիների առկայությամբ, Թուրքիայի հեղ Կովկասում եւ Միջին Ասիայում ազդեցության ուղորդների համար մղվող պայքարով:

2. բ. Բրդական գործոնն էական դեր ունի Թուրքիայի, Իրաքի, որոշ չափով նաեւ Միրիայի նկատմամբ Իրանի քաղաքականության մեջ: Պա պայմանավորված է Թուրքիայում եւ Իրաքում առկա բրդական անջափողական ձգտումներով:

2. գ. Արաբական գործոնն էական դեր ունի Իրաքի, Պարսից ծոցի եւ արաբական այլ երկրների, ինչպես նաեւ Իսրայելի նկատմամբ Իրանի քաղաքականության մեջ: Պա պայմանավորված է Իրանում ալեքի քան մեկ միլիոն արաբների առկայությամբ, որոշ արաբական երկրներում՝ Բահրեյնում, Իրաքում, Օմանում, Կատարում, Բուվեյթում, Արաբական Միացյալ Էմիրություններում եւ Լիբանանում, իսլամի ջիա ճյուղի

մեծաքիչ հեղեւորներին գոյությունը, արաբաբնակ խու-  
զիստան նահանգում նավթի եւ գազի հիմնական պաշար-  
ների առկայությամբ եւ Իրաքի ու Սաուդյան Արաբիա-  
յի հեղ Պարսից ծոցում ապոօրէնքի ու ռոբոտների հա-  
մար ընթացող մրցակցությամբ:

2. դ. Բեւուջական գործունէ կական դեր ունի Պակիս-  
տանի եւ Իրանի քաղաքականութեան մէջ: Ուս պայմանա-  
վորված է Աֆղանստանում զինված բեւուջական ջեդե-  
րի գոյությամբ եւ Պակիստանում "մեծ բեւուջականի"  
ծրագրեր հեղամարդ քաղաքական կազմակերպություննե-  
ր! առկայությամբ:

2. ե. Յուրքմենական գործունէ առայժմ Իրանի արգա-  
քին քաղաքականութեան մէջ որեւէ դեր չի խաղում:

3. Իրանում ազգային հարցը պարբերաբար բարդացել  
է: Ժամանակ առ ժամանակ երկրի ոչ պարսկաբնակ ջեդ-  
ւաններում գլուխ են բարձրացրել անջափողական ջար-  
ժումներն ու մշակութային եւ ազգային ինքնավարու-  
թեան ձգտումը: Սակայն դրանք համեմատաբար մեղմ  
բնույթ են կրել: Միավորիչ դեր է խաղացել իսլամը,  
ինչպես նաեւ ինտդարյան պեղականութեան, միասնական  
փարածքի եւ մշակութային անցյալի վրա հիմնվող հո-  
գեբանական որոշակի ընդհանրությունը:

4. Ի փարբերություն ազգային կազմի, Իրանի կրոնա-  
կան կազմը միապարր է: Մուսուլման է երկրի բնակ-  
չութեան 98 փոկոսը: Կա'լածից վեր է ներկայումս  
կրոնական գիղակցութեան գերակայությունը ազգային  
նկարմամբ: Իրանի արգաքին քաղաքականությունը մե-  
ծապես պայմանավորված է իսլամական աշխարհում կա-  
յուն դիրքեր ունենալու եւ "իսլամական համերաշխու-  
թեան" սկզբունքը պաշտպանելու ձգտումներով: Սակայն  
դրանք հաճախ Իրանի ազգային կազմի յուրահաղկութե-  
յուններից եւ իսլամական հեղափոխությունը արգահա-  
նելու միփումից բխող հակասութեան մէջ են մփնում  
Իրանի պեղական ջահերի հեղ, արդյունքում սղանալով  
հեղորական բնույթ:

5. Եթե Իրանի միասնական կրոնական կազմը համահար-  
բեցնող, աղա բազմազգ էթնիկական կազմը փարբերակող  
մշակութակենցաղային նշանակություն է ունեցել:  
Որանց համապեղմամբ էլ կերպվել է Իրանական քաղա-  
քակրթությունը, որն արգաքին քաղաքականությունը  
պայմանավորող կարեւոր գործուն է:



6. Այսպիսով, Իրանի ազգային եւ կրօնական կազմն անմիջական եւ վճռորոշ ազդեցութիւնն է բողոքում Իրանի իսլամական Հանրապետության արտաքին քաղաքականութեան վրա: Այս հանգամանքը հաշվի առնելով, Իրանավոր է որոշ վարկածներ առաջադրել Իրանի միջապական հարաբերութիւններին վարձաքան միջոցներին, ինչպէս նաեւ Իրանի փարաձային ամբողջականութեան վրա ազգային ու կրօնական գործոնների հնարավոր ազդեցության վերաբերյալ:

#### ԿԱՐԵՆ ՅՈՒՍԷՅԱՆ

Պ Ի

ՈՐՈՇ ԺԱՅՈՒՊԱՏԿԵՐՆԵՐԻ ՏԱՐԻՔՆԵՐԻ ՈՐՈՇՄԱՆ ՖՈՐՁ

1. Հնագիտության հիմնարար խնդիրներից է հնագույն հուշարձանների փորձի որոշումը: Ժայռապատկերների դեպքում այն բարդանում է առավելագույնս՝ ֆիզիկական, քիմիական, կենսաբանական եղանակների /ռադիոկոնտրոլային, մնացորդամագնիսական, բուսածամանակագրական, լուսակային եւ այլն/ կիրառման անհնարինության կամ գրեթե անարդյունավետության պարճառով:

Ուստի կիրարկելի են մնում միայն հարաբերական համեմատական մեթոդները, որոնք նշում են ժայռապատկերների փորձն ըստ՝ ա/հարակից կառույցների/բնակաբնակի, կացարան, դամբարանադաշտ, կրակարան/ եւ մերձակայքում հայտնաբերված իրերի /գործիք, խեցեղեն, պենք, վարդ, / փորձային համեմատման,

բ/իրերի ձեւի եւ նախազարգման՝ ժայռապատկերների ցուցադրած համապատասխան տեսքերի համեմատման, գ/պատկերների ոճաբանական-փորաբանական համեմատման,

դ/անհետպայած կենդանիների /մամոնտ, փուր, զուբր/ պատկերների առկայության,

ե/նորաստեղծ իրերի /անիվ, սայլ, նետաղեղ/, նորահայտ երեւույթի ու եղանակի /վար, ընկելացում, խաչաւերում/, հոգեւոր ոլորտի երեւույթների /հմայութիւն, վարդարվեստ, գիր, հաշվարկ, օրացույց, համատեղութիւն/ պատկերման առկայության:

2. Առաջարկվող եղանակի հիմքում որոշակի համատեղութիւն պատկերող ժայռապատկերների համեմատում

է այդ համասփեղութեան ներկայիս փեսքի հեփ եւ են-  
թադրութիւնը, որ պարկերը բավարար ձգտութեամբ է  
արված եւ համապատասխանում է այդ համասփեղութեան  
փորագրման պահին ունեցած փեսքին:

3. Ասփղազի փութիւնից հայտնի է, որ բոլոր ասփ-  
ղերն ունեն սեփական շարժում: Դա այն իրական, ֆի-  
զիկական շարժումն է, որով օժտված է փվյալ ասփղը  
ծնվելու պահից եւ որը, ինտրցիայով շարժվելու ջը-  
նորհիվ, պահպանվում է ասփղի գոյութեան բազմամի-  
լիոն փարիների ընթացքում: Համարյա բոլոր միջին  
ու պայծառ ասփղերի /որոնցից կազմված են համա-  
սփեղութիւնները/ շարժման երկու բնութագրերը՝ ա-  
րագութիւնն ու ուղղութիւնը, վաղուց ի վեր  
չափված են:

Շարժումները չափականց դանդաղ են, որպեսզի մար-  
դըն իր կյանքի փասնամյակներում կարողանա նկատել  
որեւէ ասփղի հարեւանների նկատմամբ սփայած գեթ  
աննշան մի շեղում, բայց եւ՝ բավականաչափ մեծ, որ  
հապարամյակների ընթացքում զգալիորեն փոխեն ասփ-  
ղերի փոխադարձ դիրքերը /իմա՝ համասփեղութեան  
փեսքը/:

4. Մաթեմատիկական հեփադարձ հաշվումների օգնու-  
թեամբ վերականգնելով համասփեղութեան փեսքերը 2,  
3, 4, ..., 9, 10 հապարամյակ առաջ եւ համեմատելով  
դրանք այդ համասփեղութիւնը ցուցադրող ժայռա-  
պարկերների արփանկարի հեփ, սփայել ենք 4500+, -  
3000 փարի արժեք: Այս արդիւնքը լավագոյնս համ-  
ընկնում է Հայաստանի ժայռապարկերի վերոհիշյալ  
անուղղակի-հարաբերական ձեւերով գնահատված փա-  
րիքների հեփ:

Տեղում կախարվելիք չափումների եւ գիշերային  
դիփարկումների, ինչպես նաեւ հաշվողական ապարափ  
կախարելագործման շնորհիվ, հուսով ենք, առավել մե-  
ծացնել որոշման հավաստիութիւնն ու ձգգրութե-  
թիւնը:

**ՄԻՋՆԱԴԱՐՅԱՆ ԴԻՄԱԿԱԶԱՐԴ ԱՆՈՑՆԵՐԸ  
/ԸՍԿ ՌԳԻՆԻ ԵՆ ԱՆԻԻ ՆՅՈՒԹԵՐԻ/**

1. Միջնադարյան Հայաստանի մայրաքաղաքների /Ռգին, Անի/ պեղումներից ի հայտ են եկել հախճապակույց պապրասպված 12-13-րդ դդ. թվագրվող անոթներ, որոնք հարդարված են կնոջ, փղամարդու, ծաղրածուի, արջի, առյուծի, գայլի եւ այլ կերպարների խնամքով մշակված դիմակներով:

2. Ուսումնասիրությունից պարզվում է, որ նմանափայ անոթներ ընդհանրապես չեն հանդիպում Անդրկովկասի եւ Մերձավոր Արեւելքի այլ երկրների հուշարձաններում: Հեթեւաբար պեք է ընդունել, որ սա սուկ հայկական մշակույթին բնորոշ երեւույթ էր, կապված թափերականացված ներկայացումների ժամանակ կիրառվող առարկայական փարթերից մեկի՝ դիմակների փեսքը դրսեւորելու անհրաժեշտության հետ:

3. 12-13-րդ դդ. միջնադարյան առակագիրներ Մխիթար Գոշի եւ Վարդան Այգեկցու խորիմաստ, մարդկային փոխհարաբերությունները ներկայացնող պեղծագործությունները թափերականացված ներկայացումների ձեւով մաքուր պեկ են ժողովրդին, որի մասին փառացի հարուստ նյութ են պարունակում հայկական մանրանկարները:

Հայ թափրոնի պալմաբանների զգալի մասը հիմնականում անդրադարձել է այդ սկզբնաղբյուրին, բայց խնդիրը քննելիս աչքաթող է արել հնագիտական նյութը, որի այդ փարիներին արդեն գիտական շրջանառության մեջ էր գտնվում:

4. Կասկածից վեր է, որ հնում առակներից բացի, բեմադրվել են նաեւ բանահյուսական այլ սյուժեներ, որոնք հեքազա դարերում վեր են ածվել ազգագրական մեծ փոխախմբությունների:

5. Այսպիսով, կարելի է հավաստել, որ 12-13-րդ դդ. թափերականացված ներկայացումներում կիրառվող դիմակները նախափայ են հանդիսացել այն դիմակների, որոնք լայնորեն ընդունվեցին 18-19-րդ դդ. ազգագրական փոխախմբությունների ու բանահյուսական սյուժեների բեմադրության ժամանակ:

## ՎԱՍԴՈՒՐԱԿԱՆԻ ԿԱՆԱՆՅ 18-20-ՐԴ ՂՂ.

## ԱՐԾԱՅԵ ԶԱՐԴԵՐԸ

Հայաստանի պարմուքյան պեք. քանգարանի ազգագրու-  
թյան բաժնում բազմապիսի ոսկերչական առարկաների  
հեք մեկտեղ պահվում են կանանց 18-20-րդ ՂՂ. վար-  
դեր՝ պարասպված վանում եւ վասպուրականի փորբեր  
գավառներում:

1. Այս հավաքածուն բաղկացած է գլխի վարդերից  
/թասակներ, ճակապարդեր, քունքավարդեր, կեռա-  
վարդեր, դեկորափվային սանրեր, քթօղեր, ականջ  
օղեր/, վկնոցներից, կրծքավարդերից, կախիկներից,  
ապարանջաններից, մաքանիներից, ինչպես նաեւ ճար-  
մանդներից, կոճակներից, կեռիկներից, որոնք անկախ  
կենցաղային գործածություներից, կարարման բարձր  
վարպետության շնորհիվ ունեն վարդի արժեք:

2. Զարդերը պարասպվել են արծաթագործական փար-  
բեր եղանակներով՝ ձուլման, դրվագման, կրման, սեղմ-  
ման, փորագրանախշման, ցանցկեն, զուգաթելի, հափկա-  
վոր, սեւադի, ոսկեզօծման, դրոշմոցման, գլանման եւ  
ակնավարդման: Շափերն ունեն քանկարժեք /ալմաստ,  
սուփակ, վմրուխփ, շափյուղ/, կիսաքանկարժեք /սար-  
դիոն, ագաթ, փիրուզ, նեֆրիտ/, քարեր, սաթ, մարջան,  
մարգարիտ, ինչպես նաեւ արհեստական՝ ապակե եւ հախ-  
ճապակե, գունավոր ու նախշուն ակներ:

3. Բացի գեղագիտական նշանակությունից, վարդերը  
մաքանաշում են կրողի ծագումը, սոցիալական վիճա-  
կը, փարիքային խումբը եւ այլն, կարեւոր նշանակու-  
թյուն ունեն նաեւ ծեսերի /հափկապես ամուսնական/  
եւ փոների ժամանակ: Սրանց ձեւերն ու նախշերը  
շափ հին արմարներ ունեն՝ կապված հավաքալիքների  
ու կրոնական պաշտամունքի հեք: Վասպուրականի վար-  
դերից շափերն ունեն փաճարների, եկեղեցիների, վան-  
քերի, քերովբեների, գառան խաչի պարկերներ: Սրանց  
թվում առկա են խաչավարդեր, որոնք, քրիստոնեական  
իմաստից բացի, պահպանվել ու օգտագործվել են ի-  
րենց նախաքրիստոնեական նշանակությամբ: Ավելի շափ  
են նախաքրիստոնեական շրջանից եկող խորհրդանշ-  
ներով վարդամոփվները՝ եռանկյունին, քառանկյուն-



նին, շեղանկյունին, գլանը, ոճավորված գորգը, վիշապը, բուսանախշերը, երկնային լուսափունների պափկերները եւ այլն, հիմնականում կապված պողաբերության պաշտամունքի հետ: Հմայական նշանակություն ունեին նաեւ քարերն ու արհեստական ակները՝ որպես չարքերին ու չար աչքը վանող, հիվանդություններ բուժող ու դրանցից պաշտպանող, բարիք ու երջանկություն բերող եւ այլն:

4. Վասպուրականի ոսկերչական առարկաների վարդաձեւերը որոշակի ընդհանրություն ունեն արվեստի այլ ճյուղերում /գորգագործություն, ասեղնագործություն, քարի, փայտի փորագրություն, պղնձագործություն եւ այլն/, օգտագործվող նախշավարդերի, ինչպես նաեւ Հայաստանի այլ շրջանների վարդամոտիվների հետ:

5. Արխիվային փաստաթղթերից, բանասացների հաղորդումներից եւ գրականությունից որոշ փեղեկություններ են մեզ հասել վասպուրականի վարպետների կենցաղի, փոների, արհեստի դասավանդման եւ ուսուցման, աշխատանքային կարգուկանոնի մասին: Սակայն արձագանքներից չափ քչերի անուններն են պահպանվել, այն էլ 19-20-րդ դդ.: Հայտնի է, որ նրանց աշխատանքները շարունակ փարածվել են ոչ միայն Հայաստանում, այլեւ աշխարհի փարբեր երկրներում, ինչպես առեւտրի միջոցով, այնպես էլ վարպետների վերաբնակության հետեւանքով: Ի դեպ, նոր վայրերում եւս նրանք դպրոց-արհեստանոց էին հիմնում եւ փարբեր ազգության պափկանող մարդկանց սովորեցնում իրենց արհեստը: 20-րդ դ. սկզբին թուրքական կոփորածների հետեւանքով ոսկերիչները սփռված էին վասպուրականը եւ ցրվեցին աշխարհի բազմաթիվ երկրներով մեկ: Այժմ էլ փարբեր վայրերում նրանք սփեղծագործում են եւ պահպանում հին վասպուրականի ոճն ու ոգին:

ԺՈՐԵՍ ԽԱՉԱՏՐՅԱՆ

Հ Ա Ի

ԳՈՒՆԱԿՈՒԹՅԱՆ ԱՐՎԵՍՏԻ ԵՎ ԴՐԱ ԺԱՌԱՆԳԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ  
ՀԱՐՅԻ ՇՈՒՐՋ

1. Աստվածների կամքն իմանալու հմտությունը գուշակության արվեստը, հայտնի է եղել դեռեւս վաղըն-

ջական ժամանակներին: Աշխարհիկ կամ կրոնական ոչ մի գործ չէր ձեռնարկվում առանց աստվածների կամքն իմանալու: Աստվածների կանխագուշակումները մեկնաբանվում էին ջրմերի կամ գուշակների միջոցով:

2. Ըստ Հերոդոտոսի, գուշակության արվեստին տիրապետում էին միայն աստվածներից ոմանք: Մի երկրում կարող էին լինել մի քանի պարզամարներ: Այսպես եգիպտոսում կային Հերակլեսի, Ապոլոնի, Աթենասի, Արեմիսի, Արեսի, Լետոի եւ Զեւսի պարզամարները:

3. Հին Հուստափանում պարզամարների եւ կանխաբանողների գլխավոր հովանավորը համարվում էր Ապոլոնը, որը, ըստ Ապոլոդորի, կանխաբանման արվեստը սովորեցրել էր Նաեւ Հերմեսին:

4. Կային նաեւ երազների կանխագուշակներ: Աստվածները ոչ միայն կարող էին ուղարկել երազների դեւերին /դեմոններին/, այլեւ իրենց հայտնվել մարդկանց երազներում եւ հայտնել իրենց կամքը:

5. Գուշակության արվեստը, սակայն, լայն տարածում ստացավ հարկապես հելենիստական շրջանում: Հայաստանում գուշակություններ հավանաբար սկսել են անել հենց այս շրջանում, ըստ երեւույթին, մ.թ.ա. II II դ. կեսերից, երբ հունական աստվածները համադրվեցին հայկական դիցարանի աստվածների հետ եւ Արմավիրում Արեգ-Միհրի եւ Լուսին-Անահիտի փաճարում կանգնեցվեցին Ապոլոնի եւ Արեմիսի արձանները:

6. Հայաստանում գուշակություններ անելուն վերաբերող առաջին փեղեկությունը հաղորդում է Մովսես Սորենային /I, 20/, ըստ որի, Արմավիրում սուսի ծառերի սոսափյունով գուշակություններ էին անում: Ուշագրավ է, որ Ռոդոսեում /Էփիռոս/ նույնպես, աստվածների կամքը "գուշակում էին" սրբական դարավոր կաղնու փերեւների սոսափյունով:

Գրիգոր Մագիստրոսը /II. դ./ վկայում է, որ գուշակությունները փեղի էին ունենում Ապոլոնի փաճարում: Այդ մասին է խոսում Ագաթանգեղոսի վկայությունը /Ֆ 778/ քրիստոնեության ընդունման կապակցությամբ, երբ հաղորդում է Տիրի փաճարի ավերման մասին: Տրդատ Ա-ի օրոք Տիրը համադրվեց Արեգ-Միհր-Ապոլոն-Հերմեսի հետ եւ ձեռք բերեց նոր ֆունկցիաներ: Նա իբրեւ Արամազդի դպիր, գրի, գրականության, գիտության եւ արվեստի հովանավոր, նույնպեւ Ապոլոնի, իսկ անդրջիրիմյան աշխարհի հետ ունեցած կապով՝ Հերմեսի հետ, եւ նաեւ երազահան, երազացույց

աստիճան էր: Ազգաբնակչության հոսանքներն վարձում են  
ված է, թե Արտաշատում կործանեցին Արգեմյան ֆա-  
միան ու Ապոլոնի պարզամարտները:

Ուսույց է տալիս, որ գուշակությունները շարու-  
նակվել են նաեւ Բագարան փողոցով: Արեգ-Միհր-  
Ապոլոնի փաճարում եւ Արտաշատում, որտեղ Ապոլոնը  
կանգնեցվել էր քաղաքի դուռը, ծանապարհին որպէս  
Հերմես: Արտաշատում եղել է աստվածների կամքն ի-  
մանալու եւ երազները գուշակելու պարզամարտներ:

Այսպիսով, գուշակության արվեստը Հայաստան է  
մուտք գործել հելլենիստական ջրջանում եւ գոյատե-  
վել է մինչեւ քրիստոնեության ընդունումը: Այն պաշ-  
տոնական դիցարանի մաս էի հանդիսացել:

Քրիստոնեությունը մերժելով գուշակության մյուս  
ձեւերը, ընդունեց միայն երազների կանխագուշակու-  
թյունը: Այդ եւս վկայում Տրդատ Գ-ի կերպարանափոխու-  
թյան հեղինակած Ազգաբնակչության /§ 214, 216/ հա-  
ղորդած փրկությունները Տրդատի քրոջը՝ Սոսրովի-  
դուխին, երազում աստուծու փեսայի /հրեշտակ/ երե-  
վալու եւ աստուծու կամքը հայտնելու մասին:

ՌԱԻՍԱ ԽԱՉԱՏՐՅԱՆ

Հ Ա Ր

ԳԱՆՁԵՐԻ ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ԱԿՈՒՆՔՆԵՐԸ ԵՎ  
ՀՈՐԻՆՄԱՆ ԱՐՎԵՍԵ

1. Միջնադարյան գանձերը, որ "կոչին երգք եւ քա-  
րոպէ", իբրեւ հոգեւոր երգերի փարպետակներ, թմա-  
րիկ-գաղափարական հենքով ու բովանդակությամբ ար-  
ծարծում են ապաշխարության, մաղթանքի ու Վրդումի  
եւ աշխարհի ունայնության գաղափարներ: Ղրանք ի-  
մասաւ բովանդակային դրսեւորումներով /կենաց եւ  
մահու, մարմնի եւ հոգու մշտնջենական պայքար/ հա-  
րում են ողբերգերին, իսկ ձեւակառուցմամբ ու ար-  
տաքին արվեստով՝ ձոներգերին /հանգուցյալի արտաքին  
բարեմասնությունների թվարկում, նկարագիր ու գովք/:
2. Իբրեւ ժողովրդական ծեսերի արգասիք, գանձերն ա-  
ղերսվում են նաեւ թաղման ծիսակարգին /"գանձ թափո-  
րի"/: Ղրանք յուրաքանակ ողբ-բանաստեղծություններ  
են, որոնք "առաջ են եկել ժողովրդի՝ յուր ննջեցյալ-  
ները կոծելու սովորությունից" եւ կապարվելով հան-  
գուցյալների վրա՝ պահպանել են ժողովրդական բանա-



տեղծության յուրահապկութիւնները, ձոներգերին ու անձնական ողբերին բնորոշ հորինվածքային առանձնահարկութիւններ՝ ասերգային բնույթ /հանգուցյալի արժանիքների թվարկում/, հարաձուռ շարակցութիւն, հաստատուն մակդիրների կիրառութիւն /օր.՝ ծիրանի ծամ, ծով աչք, կամար ունքեր, ձերմակ ծոց եւ այլն/:

Վիպա-նկարագրական բնույթի նմանաբոյ գանձերգերը հարկանշվում են նաեւ հանապարաստից հորինումով՝ ուղեկցվելով ափսոսանք ու վիշտ արտահայտող շնարական կրկնակներով. "Ավաղ, ափսոս կանաչ արեւդ Սամւել", "Ավաղ իմ կարծ արեւոյս":

3. Ժողովրդական յուրաքիպ մի գանձ-ողբերգ է միջնադարյան "Յամեն առաւոյ եւ լոյս" հայփնի երգն իր փարբեր փաղերով /"Տաղ ի վերայ էգեփ էր ննջեցելոց", "Տաղ հոգեվարի", "Տաղ ի վերայ կենաց եւ մահու" եւ այլն/, որը վերագրվել է Գր. Աղթամարցուն եւ որի ժողովրդական ծագումը ընդգծել է Աս. Մնացականյանը:

4. Երգի ժողովրդական բնույթը հավաստվում է նաեւ ժողովրդական լեզվամիաթողութեանը յուրահապկ կալուս գեղարվեստական ձեւերով, հնարներով ու իմաստաբանական կառուցչական ամբողջացնող՝ "կյանքի ու մահվան" բանաստեղծական պարկերներով: Ակնառու են նաեւ հմայական բնագրերին ու աղոթքներին բնորոշ հավաքալիքային դրսեւորումներն իբրեւ գեղարվեստական արտահայտչաձեւեր:

5. Վերոհիշյալ երգի գրեթե բոլոր փարբերակներում առկա գեղարվեստական կայուն հարկանիշներն ու հընարները /մակդիրներ, փոխաբերութիւններ, համեմատութիւններ ու այլաբանական պարկերներ/, խոսքային իրագործման ձեւերը՝ մենախոսութիւն, ներքին փրամախոսութիւն /վեճը Յաբրիել հրեշտակի հետ/, փաղաչափական առանձնահապկութիւնները /համահունչ կրկնութիւններ, 7-8 վանկաչափեր, նույնահանգութիւն եւ ութմիկ միափոնութիւն/, ընդհանրական ըսկըսվածքով կրկնակ-բանափողը՝ "Կասեն, քարի, եւ այգոյս", ինչպես նաեւ Վգայական շեշտերկրող շնարական կրկնակները /"Հայիֆ իմ կարծ արեւոյս", "Ափսոս կանաչ արեւոյս"/, որոնք բնորոշ են վիպերգերին ու եղբերգերին, լիովին հավաստւում են այս եւ նմանաբոյ գանձերգերի հորինման ժողովրդական բնույթն ու ծագումը:



ՀԱՅ ԲԱՆԱՀՅՈՒՍՈՒԹՅԱՆ ՀԱՀԱՐԱՍՅԱՆ ՍՅՈՒԹԵՆՆԵՐԻ  
ՎԻՊԱԿԱՆ ՀԱՏԿԱՆԻՇՆԵՐԸ

1. Հայաստանի եւ Իրանի հարավոր հարեւանություներն ու փոխադարձ շփումները խոր հեղք են թողել հայ բանավոր ավանդության մեջ: Իրանց ուժ դրսեւորումներից է ձահ Աբասին վերաբերող վիպական բազմաթիւ սյուժեների առկայությունը: Գարսիս Սեֆյան ղինաստիայի ամենանշանավոր ինքնակալ ձահ Աբաս Մեծի մասին վիպվող սյուժեները տարմական հենքի վրա ձեւավորված ժողովրդական սրբո՞ծագործություններն են՝ վիպական բնորոշ գծերով:

2. Թեկուզ սակավ, այնուամենայնիվ, ձահաբասյան որոշ սյուժեներ օժրված են հրաշապարուժ մոտիվներով: Գըրանցից են.

ա/ձահ Աբասը հափշտակիչ բազեից պահպանում է թագավոր իոր այգու անմահական խնձորները,

բ/արթուն մնալու համար մաքը կտրում, վրան աղ է ցանում,

գ/հաղթում է թշնամուն եւ փրանում նրա կախարդական զորությանը,

դ/արքայադստերը փրանալու համար կախարում է թագավորի պահանջներն ու կործանում չար ուժերին

3. ձահաբասյան իրադարձում սյուժեներին բնորոշ մոտիվներից են.

ա/ձահ Աբասի հանդիպումը ձակաբագիրը փնտրիկող գրողի հետ եւ նրա կողմից կանխորոշված ձակաբագրին ընդդիմանալու փորձը,

բ/ընթանիքի հարաբեւությունը խորհրդանշող սուրբ օջառի մոտ բնակվող սիրող ամուսնական զույգից կընոջ թույլ օղակը գտնելը եւ նրան հանցագործության մղելը,

գ/շրջագայության ընթացքում անօրինական կապը հասարակ ծագմամբ աղջկա՝ գեղջկուհու հետ /որն անպայման գեղեցիկ է ու իմաստուն/ եւ նրանից որդի ունենալը

ե/ձահ Աբասի համագործակցությունը գողերի հետ հետ եւ բեխը ուղորելով դաբապարտյալին ազատելը,

վ/այլաբանական երկխոսությամբ դիմացինի մոլեբերին հաղորդակցվելը /ձախ Աբաս-ջուլիակ, ձախ Աբաս-գեղջ-կուհի, ձախ Աբաս-ձերուհի եւ այլն/,

է/եղջրակիր քաղաքի վիպական մոլեբեր՝ փոխառված Ալեքսանդրյան սյուժեներին։

4. Վերոհիշյալ վիպական մոլեբերները թեպետ համընդ-հանուր բնույթ ունեն, սակայն հայ բանահյուսության ձախաբասյան սյուժեներում դրանք սերտաձել են ձախ Աբասի կերպարին եւ դարձել նրա վիպական կերպարը բնութագրող գծեր։

ԱՆԱՀԻՏ ԽՈՌՂԱՎԵՐՂՅԱՆ

Հ Ա Ի

ԲԵՆԻԱՄԻՆԻ ԲՆԱԿԱՏԵՂԻԻ ՀՆԵԱՄԱՐՂԱԲԱՆԱԿԱՆ  
ՈՒՍՈՌԱՆԱՍԻՐՈՒԹՅԱՆ ԱՐՂՅՈՒՆՔՆԵՐԸ

1. Հայաստանի ԳԱԱ Հնագիտության եւ ազգագրու-յան ինստիտուտի եւ Գյումրիի երկրագիտական թանգա-րանի միացյալ հնագիտական արշավախմբի 1989-94 թթ. պեղումներով հայտնաբերվել են մեծ քանակությամբ գանգաբանական, խողովակա-ոսկրային նյութեր՝ բավա-րար պահպանվածությամբ։ Պեղված է ընդհանուր առմամբ 96 մեծահասակի եւ 48 երեխայի գանգ։

Ոչ չափազանց /դիսկրետ-փոփոխական/ հաշվումները արվել են ըստ Berry եւ Մոզիսյան, Մամոնովա, Ռիչ-կովի ծրագրերի։

2. Մեծահասակների ձակաքային կարի պահպանումը /մեթոդիկ/ առավել նկատելի եւ ուսումնասիրված կրանիոսկոպիկ հադկանիչն է, որը վաղուց ի վեր գրա-վել է գիտնականների ուշադրությունը։ Ուսումնասի-րելով Գյումրիի հադկանիչի աշխարհագրական փոփոխակա-նությունը, Կովինսկեյը 1975 թ. նշել է դրա փարածման հիմնական վայրերը՝ Եվրոպան, Միջերկրականի ափա-զանը, Արեւելյան Չինաստանը, որոնք համարվում են բարձր քաղաքակրթության կենտրոններ, նշում է նաեւ, որ սուցիալ-տնտեսական ցածր մակարդակի բնակչության մեջ մեթոդիկմը հազվադեպ է հանդիպում։ Բենիամինի բնակչության մեթոդիկմը կազմում է 13.5 %, որը բարձր ցուցանիշ է։

3. Վերականգնողական եզրը բնորոշվում է մեդիալ ձակաքային եւ լաթերալ վերականգնողական անցքերով։ Տարիքի հետ կապված, անցքերի հաճախականությունը մեծանում է։

Ծոծրակային շրջանի փոփոխական ոսկրերի առաջացումն ուսումնասիրողները բացաքրում են քարբեր պարճառներով՝ ուղեղի աճման հետ կապված մեխանիկական ճնշմամբ, ծննդաբերությունից գանգի արհեստական ալլաճելմամբ, ակտաբանական պրոցեսներով /Dorsey, 1897, Hess, 1946/:

Ուշագրավ է "իկերի ոսկրը", որի հաճախականությունը բենամիսյիների մեջ կազմում է 13.4%:

4. Բենիամինում հայտնաբերված գանգերին հաքուկ են բավական բարձր հաճախականությամբ հանդիպող լամբոաճել կարի ոսկրերը՝ 61.8%, թեփուկանման՝ 50.0% եւ միջին հաճախականությամբ՝ պակաճել 16.6%, լամբոայի վրայի՝ 6.2% եւ ապերիոնի՝ 7.9: Փոքր հաճախականությամբ են հանդիպում նեքաճել կարի ոսկրերը՝ 1.8: Երակային անցքերը, լուսնի՝ 38.8%, պրկաճել կարի վրա՝ 27.5% եւ /կարից դուրս/ 55.2% գանգերի մեծամասնությունում հաճախ են հանդիպում: Իսկ ոչ մշտական անցքերից վերակնակապճային՝ 36.6%, թմբկաթաղանթային՝ 30.1%, ճակաքային՝ 25.2% եւս հաճախ են հանդիպում:

Լրացուցիչ անցքերի խմբից հաճախ հանդիպում են փոքր չիմքայինը՝ 91.8%, իսկ միջին չափով՝ սքորին ակնակապճային՝ 22.3% եւ ծնոքային՝ 17.1% անցքեր:

5. Բենիամինի դամբարաններից հանված երկարաձիգ ոսկրերի երկարությունը համապարասխանում է միջին չափերին: Այդ փվյալներով որոշվել է մարմնի երկարությունը, փղամարդկանցը՝ 166 սմ, կանանցը՝ 156 սմ:

Առանձին ոսկրերի կամ մարմնի որեւէ անհամաչափություն չի նկատվել: Այս ամենը բավարար սննդի եւ մանկական հասակում օրգանիզմի բնականոն աճի արդյունք է: Կմախքի հնէապաթոլոգիական ուսումնասիրությամբ հաստատվում է, որ ժողովուրդն ապրել է բավարար բարեկեցիկ կյանքով:

ՌՌՌԲԵՆ ԿԱՐԱՊԵՏՅԱՆ

Հ Ա Ի

ԲՆԱԿՉՌՈՒԹՅԱՆ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԳՈՐԾՈՒՆԵՐՈՒԹՅԱՆ ԷԹՆՈ-ՍՈՑԻՈԼՈԳԻԱԿԱՆ ՊՐՈԲԼԵՄԸ

1. Անցումային ժամանակշրջանում հանրապետության քնդեսական վարգաքման հեռանկարները հավանորեն կապված են "մարդկային գործոնի հետ": Վերջինիս նոր

իրավիճակում բնորոշվում է բնակչության փարբեր  
զանգվածների /սոցիոլոգիական, ժողովրդագրական խմ-  
բեր, շրջան, չափաք, գյուղ/ հարմարման հնարավորու-  
թյուններով:

2. Այս առումով՝ հրաքապ է դառնում երեք մակարդա-  
կի պրոբլեմների չննարկում.

ա/ շուկայական պայմաններին համապատասխան հանրա-  
պետության սոցիալ-փնդեսական ինֆրակառուցվածքի  
վերափոխման ուղիների ուրվագծում, որպեսզի կարելու  
է մարդկային ռեսուրսների ձիջք գնահատումը,

բ/ փնդեսական զարգացման համար անհրաժեշտ սոցիալ-  
փնդեսական հարաբերությունների մանրակրկիտ վեր-  
լուծություն, ընդ որում անհրաժեշտություն է ըզ-  
գացվում նոր կառուցվածքներում բնակչության ինք-  
նակազմակերպման եզ պարապակամության գործոննե-  
րի բացահայտում,

գ/ սույն մակարդակը բաղկացած է երկու կարելու  
խնդրից՝ կենսագործունեության ոլորտում էթնոսի  
այնպիսի արժեքների բացահայտում, որոնք ընդունակ  
են ազդելու բնակչության փարբեր շերտերի գործելա-  
կերպի, ապա՝ փնդեսական գործունեության փարբեր ձե-  
վերի նկարմաբ բնակչության ընդունակությունների,  
պարապակամության վերլուծություն:

3. Նշված խնդիրները, բացի փնդեսականից, պահան-  
ջում են նաեւ կոնկրետ նյութերի վերլուծություն,  
որը կարարվել է էթնոսոցիոլոգիայի բաժնի կողմից՝  
1993-1994 թթ.:

ՆԱԻՐԱ ԿԻԼԻՉՅԱՆ

Հ Ա Ի

ԿՈՎԿԱՍՅԱՆ ՊԱՐԵՐԻ ԱԶԳԵՑՈՒԹՅՈՒՆԸ ՀԱՅ  
ԲԵՍԱԳՐԱԿԱՆ ՊԱՐԵՐԻ ՎՐԱ

1. "Կովկասյան պարեր" անվանումը սկիզբ է առել  
դեռեւս 20-րդ դ. սկզբին՝ կապված համբարություննե-  
րի ձեւավորման հետ: Համբարություններում, որպեսզ  
աշխարհել են փարբեր ազգությունների ներկայացու-  
ցիչներ, արտադրության հաջողությունը ապահովելու  
նպարակով կարարվել են ծեսեր եւ պարեր: Ժամանակի  
ընթացքում կորցնելով ծիսական նպարակամղվածու-  
թյունը եւ ձեռք բերելով աշխարհիկ բնույթ՝ այդ պա-



րերը Անդրկովկասում և այն փարածում ու ընդհանուր անվանում են սփայել, այն է՝ կովկասյան կամ Ամիական պարեր:

2. Որանք մենապարեր եւ զուգապարեր են ու բաղաձային պարային ֆոլկլորի փիպական նմուշներ, որոնք ղեռնա դարասկզբից նույնացվում էին հայկական պարերի հետ, ընդհուպ մինչեւ բեմականացումը, հրամցվելով որպես հայկական ժողովրդական պարի նմուշներ: Կովկասյան մենապարերի ինչույցային, մածորային բնույթը ոգեւորում է ժողովրդին: Որանց նկարմամբ հեփաքիբրությունը զագաթնակեփին է հասնում 1930-40-ական թթ., երբ ժողովրդական սփեղծագործության փառափուններում կափարողների մոտ հիսուն փոկուր հանդես է գալիս այդ պարերով: Որանք էին՝ "Միրզայի", "Բաղդազյուլի", "Կինփաուրի", "Կաբարդինկա", եւ այլն: Այդ պարերը կափարվում էին նվագարանների ուղեկցությամբ եվ մածորային փրամադրությունը ընդգծվում էր հարվածային գործիքների ու հանդիսապեսների ռիթմային աղմուկներով: Այդպիսի պարեր, հայկական անվան փակ, իրենց ծրագրերում ունեցել են պեփական եւ ինքնագործ շար պարափմբեր, որոնք, իհարկե, եփին պլան մղվեցին 70-ական թթ. կապված հայ ժողովրդական պարերը կրկին պրոպագանդելու շարժման հետ: 3. Այսօր կան պարափմբեր, որոնք "հայկական" անվան փակ ներկայացնում են ոչ այն է հայկական, ոչ այն է կովկասյան "Փափուրին", որը երկուսից աղավաղված է:

ՄԱՆԵ ՀԱԿՈՔՅԱՆ

Հ Ա Ի

ՂԱՐԱՔԱՂԻ ՄԵԼԻՔՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ՉԱՀԱԿԱՆ ՊԱՐԱԿԱՍՏԱՆԻ  
ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ-ՎԱՐՉԱԿԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳՈՒՄ /18-րդ դ. սկիզբ/

1. 18-րդ դ. սկզբին շահական Պարսկաստանում կենտրոնաձիգ իշխանության թուլացումը եւ կենտրոնախույս ուժերի ծավալումը պարձառ հանդիսացավ ծայրամասերում առանձին խանությունների առաջացման /Ճամախու, Ճաքի, Գյանջլայի/, նպաստեց Ղարաքաղում հայ մելիքների իշխանության ուժեղացմանը:

2. Ղարաբաղի մեւի ինքուիշխանները /Ռիպակի, Վարանդա-  
յի, Սաջենի, Զրաբերդի, Գյուլիստանի/՝ հայրենի էին որ-  
պես "Սամսայի մեւի ինքուիշխաններ" /խամսա-արաբերեն՝

հիսնգ/։ "Սամսայի մեւի ինքուիշխանները" ներկայացնում

էին. ա) ռազմա-քաղաքական դաշինք, ուղղված արտաքին  
թշնամու ռիսկուիշխանների դեմ, բ) արյան դաշնակ-  
ցուիշխան, ամրապնդված ինամիական կապերով։

Առկա էին նաեւ որոշ քարաձայնուիշխաններ մեւի ին-  
քների միջեւ, որոնց խորացումը, ի վերջո, պարձառ հան-  
դիսացավ Ղարաբաղի ինքնուիշխան, առաջացմանը եւ մե-  
ւի ինքների իշխանուիշխան թուլացմանը։

3. 18-րդ դ. վաղերագրերում Ղարաբաղի մեւի ինքներն  
իրենց անվանում էին "...մենք՝ ի ազգաց հայոց, Ի  
դանիցն Արշակունեաց եւ Աղվանից, ի արքունական գա-  
հոյից մնացեալ ազնիվ զինվորացեն ժառանգ մեւի ին-  
քերս..."։ Յուրաքանչյուր մեւի ինք իր քարաձայնուիշ-  
խանում հանդես էր գալիս իբրեւ հասարակական-քաղաքա-  
կան (օրենսդիր եւ գործադիր) իշխանուիշխան, "գերա-  
զույն հրամանադար պարերազմների ժամանակ։

Նա "պեր" էր իր "հայրենիք" քարաձայնուիշխանին եւ  
"հեքեւում էր իր սեփական կամքին"։

4. Ղարաբաղի մեւի ինքները ենթարկվում էին միայն  
Պարսկաստանի շահին, որն իրավականորեն հաստատում  
էր մեւի ինքների ժառանգական իրավունքները։

5. Այսպիսով, 18-րդ դ. սկզբին Ղարաբաղը մեւի ին-  
քների գլխավորուիշխամբ հանդիսանում էր մի ուրույն  
"միկրոաշխարհ"՝ "կոնգլոմերատ" շահական Պարսկաս-  
տանի կազմում։

ՄԱՆԵ ՀԱԿՈՐՅԱՆ  
ՀԱՄԼԵՏ ՍԱՐԳՍՅԱՆ  
Հ Ա Ի

"ՏԱՐԱԾՔԱՅԻՆ ԱՄԲՈՂՋԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ" ԽՆԴԻՐԸ՝ ԿԱՊԱԿ  
ԱՐԵՎԵԼՅԱՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՎԱՐՉԱՏԱՐԱԾՔԱՅԻՆ ԲԱԺԱՆՄԱՆ ՀԵՏ  
/ըստ 1886 թ. մարդահամարի/

1. Անդրկովկասի, մասնավորապես Արեւելյան Հայաստա-  
նի վարչա-քարաձայնի բաժանումները կախարվել են  
պարբերաբար, առանց հաշվի առնելու փեղի ժողովուրդ-  
ների ազգային /էթնիկական/, փնդեսական, կրոնական ա-

ռանձնահարկություններն ու առավել եւս շահերը կամ ինչպես այսօր քնդունված է ասել՝ "դարածքային ամբողջականությունը"։

2. Էթնիկական գործոնը կիրառվել է մեկ անգամ, երբ 1828թ. սրբազան Հայկական մարզը՝ որի վերացումից հետո /1840 թ/ վարչա-դարածքային բաժանման հիմք ծառայեցին հիմնականում աշխարհագրական միավորները /լեռնաշղթաներ, գետեր եւ այլն/։ Կազմավորվեցին երեվանի, Ելիզավետպոլի, Յիֆլիսի, Բաքվի նահանգները՝ ժամանակի համեմարաբար խոշոր քաղաքական, քաղաքական ու մշակութային համայնուհ կենտրոնների շուրջ։

3. Արեւելյան Հայաստանի դարածքի զգալի մասը միավորեւանի, իսկ մնացածը՝ հայերով բնակեցված Ելիզավետպոլի ու Յիֆլիսի նահանգների մեջ։

4. Նորասրբոժ Ելիզավետպոլի նահանգի մասը կազմեցին հայաշատ Ղազախի, Չանգեպուրի եւ Արցախի դարածքները. վերջինս մասնատվեց երեք գավառի /Ջեվանջիրի, Ջեբրայիլի եւ Ճուլջիի/։ Տարածքային վերաձեւումների հետեւանքով հայ հոծ բնակչությամբ նախկին գավառները կցվեցին մահմեդականներով բնակեցված դարածքներին, զգալիորեն փոխելով բնակչության էթնիկական կազմը՝ ի վնաս հայերի։

Վերը նշված երեք գավառներում հայերը կազմում էին բնակչության ավելի քան 44%, իսկ թաթարները՝ 52.5%։ Նահանգի գավառներից ամենահայաշատը Ճուլջին էր՝ գրեթե 58% հայ բնակչությամբ։

5. Նույնը կարարվեց Ախալքալաքի ու Բորչալուի գավառների հետ, որոնք կցվեցին Յիֆլիսի նահանգին։ Բազական է նշել, որ այս երկու գավառներում հայերը կազմում էին բնակչության գրեթե 51%, իսկ վրացիները՝ 4.7%։

Այսպիսով, Անդրկովկասի վարչա-դարածքային ամեն մի նոր բաժանումից հետո խախտվում էր հայ բնակչության միասնությունը եւ դարածքային ամբողջականությունը, եւ ավելի հաճախակի էր ջրջանառության մեջ դրվում "դարմականորեն հայկական հողեր կամ դարածքներ" հասկացությունը։

## ՍԱՍԱՆՅԱՆ ԿՐԱԿԻ ՏԱՃԱՐՆԵՐ

/ըստ մաթեմատիկական եւ հնագիտական նյութերի/

1. 470-ական թթ. Գվին է գեղափոխվում ամենայն հայոց կաթողիկոսությունը եւ քաղաքի շուրջ հինգ դար հայոց հոգեւոր կենտրոններ: Գվինի կենտրոնական թաղամասում կաթողիկէ եկեղեցուց հարավ-արեւմուտք կառուցվում է առաջին կաթողիկոսարանը /պալատը/, որը վաղմիջնադարյան Հայաստանի ծարրաբաղեցուկության դասական հուշարձաններից է եւ կանգուն է եղել շուրջ մեկ հարյուրամյակ:

2. Պալատի ավերման հիմնական պատճառը դրա արեւմտյան թեւում կրապաշտական մեծյանի կամ աղոթարանի առկայությունն է եղել, կառուցել էին պարսիկները: Այդ շրջանում է հավանաբար, որ պարսիկները կաթողիկոսից խլում են պալատը եւ վերածում պարսից համարակարի նստոցի, ձեռնամուխ լինելով նաեւ դրա արեւմտյան թեւում կրակապաշտական փառարկ կառուցմանը, որը հեփազայում ավերվում է հայ ապստամբների կողմից:

3. Գվինի կրակապաշտական փառարկ կառուցման, ավերման, դրա օգիւնաբերի ողջ պատմությունն արդարեւ վել է հայ օտար մաթեմատիկայան մեջ /Արսեն Սափարացի, Միքայել Ասորի, Հովհան Եփեսացի, Սեբեոս, Հովհաննէս Գրատանակերացի, Վարդան Բարձրբերդցի եւ այլք/:

4. Սակայն սրանց շարքում բացառիկ ունի Ղազար Փարպեցին: Նրա վկայությունները ոչ միայն հավաստի են ու ճշգր. փ, այլեւ ունեն գիտական բացառիկ արժեք երկու ժողովուրդների պատմության շաք մուր էջեր լուսաբանելու առումով: Որանք պարունակում են ծրագրական, ալգադրական, վերջապէս, հնագիտական հարուստ ալյուրագիտական նյութ Սասանյան կրոնի, արարողական ծիսակարգի, չրմական դասի եւ պաշտամունքային շինարյունների կառուցողական կերպի մասին: Ղազար Փարպեցին ոչ միայն չի հանդուրժում վրդաշտականությունը, այլեւ արհամարանքով է խոսում նրա արարողակարգի, նվիրագործված շինությունների ու



մոգաց դասի վերաբերյալ. "ի փուլն մոխրանոցին", "ի կրել արփաքս զաւելորդ թրքածս մոխրոգայն":

5. Վերջապես, Ղազար ֆարպեցու փեղեկությունները միայն հարուստ ու արժանահավասար լինելով, այսօր ճշգրտվում եւ հաստատվում են հնագիտական պեղումներով: Միաժամանակ դրանք հնարավորութիւն են դալիս վերականգնելու այն մանրամասները, որ փակադին չեն պահպանվել:

#### ԾՈՎԻՆԱՐ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ

Ե Պ Հ

Հայ. ԱՂԱՔԱՍԱՐ, ԱԼԱՎՍՈՒՆԲ-ԻՈՒՆ. ՊԼԵՅԱՐԵՍ  
ՀՈՒՎԱՔԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ

Կենդանածրի ՅՈՒԼԻ համապեղութեան պարանոցին կամ թիկունքին հարող յոթնասպեղյա /անպէս աչքով, իրականում՝ չափ ավելի ասփղեր բովանդակող/ համապեղութիւնը միջազգային մշակույթում ընդունված է կոչել հունական ավանդութիւնից եկող ՊԼԵՅԱՐԵՍ, "ՊԼԵՅԱՐԵՍ" անեզական բառով: Հայ մշակույթում այդ համապեղութեանը փոխել են հեփելյալ անվանումները՝ Բազմասպեղք, Բազմասփղ, Բազմասփղ, Բազմուկ, Բոյլք, Բոյլ, ասփղաբոյլք, Բոյլք ասփղայ, Վեցկի, Ալափսունք եւ հույժ հազվադէպ՝ Աղաքասար:

Բերված անուններից առաջին ինքը իրենց հիմքում ունեն ընդհանրապէս "ասփղակութակ, համապեղութիւն, ասփղակութակ, համապեղութիւն, ասփղաբոյլ" գաղափարը, որն ի դէպ՝ այդքան հեփելոդականորեն չի բառայնացել, չի դարձել այլ համապեղութեան հափուկ անուն: Վեցկի անունը, անշուշտ, ակնարկում է "մեկ կամ երկու եզներով բանող երկրագործական պարզ գործիքը, որով ակոսներ էին բացում /արդեն գութնած կամ գութնով վարած/ արփի մեջ": Առայժմ նշենք, որ այդ պարզագույն գործիքի դերում լինել սրածայր որեւէ հսրմարանք: Ալափսունական լեզուներում ընծվո համապեղութեան այլ անունների կողքին, նայինի է Սփոծաորի բառը, որի նախնական բովանդակութիւնն է՝ "դիպափայտ, բարդոցաձող, /անեպ/, չորձողաններ", իսկ Ելակեփային իմաստաբոյլը "սրածայր ձող, ցիւց-կարգավորող, ամրացնող, նշան անող ինչ":

Վերը բերված անունների շարքում մեկ համար առա-

վել նշանակալից են Աղաբասար եւ Ալափունք անվանումները, նախ՝ իրենց ակնառու փոխկապակցվածությամբ, իբրեւ հնագույն հնդեւրոպական քարահիմք հոլովահարացույցի լծորդակից անդամներ /այսինքն՝ նույնաբանք եւ նախադեմ միայն բերականորեն իրար հակադրվող բառաձեւեր /եւ ապա հոււն. Պլեյադես անվան հեգ. ծագումնաբանական միասնությամբ, որի մասին խոսելու հիմք են փալիս հեգեւյալ կոմանները. ա/մասդաբանական կոման՝ հայ. Աղաբասար, Ալափունք եւ հոււն. Պլեյադես բառերը բացարձակ համանիշներ կամ նույնանիշներ են:

բ/Սփուզաբանական կոման՝ հայ. Աղաբասար, Ալափունք եւ հոււն. Պլեյադես բառերը հ. - ե. հնչյունական համապատասխանությունների կարգաձեւում համանուններ են. երեքին էլ օրինաչափ է հ. - ե. բլբւս ր/ո նախկադապարը, որի վերջնահանգ ր/ո փարրերի հերթագայության վազպը հայերենում ակնհայտորեն առկա է, իսկ հոււնարենում՝ ներակա, բայց միանգամայն վերծանելի:

գ/Քերականական հավանականության կոման. ինքնին զուգ բաղաձայնական ր/ն վերջույթների հերթագայությունը համանիշ եւ համանուն բառահիմքերում արդեն իրավունք է փալիս միանշանակ հնագույն հ. ե. քարահիմք հոլովման արձագանքների մասին: Պեպք է կրկնենք այն, ինչ այլ առիթով արդեն նշել ենք, որ հ. - ե. հնագույն անվանական քեքման բառերը կանոնավոր կերպով աղերսվում են որոշակի աշխարհագրական քարածքի մշակութային ձեւավորված հասկացություններին: Այսպիսի հասկացությունների իմաստային սահմաններում են հիմնականում պահպանված հ. - ե. նախալեզվում արդեն արխայիկ մնացորդային երեւույթ ներկայացնող քարահիմք հնագույն հոլովահարացույցերը՝ շաք դեպքերում անկախ բառայնացած անդամների միջեւ հազիվ շուշափվող մնացորդային բերականական լծորդակցության դեպքով: Տվյալ դեպքում հայերեն ունենք միեւնույն ասպրակուրակի անուն ներկայացնող երկու բառ, որոնց վերջնահանգ բաղաձայնների հակադրությունն արդեն խանգարել է դրանց սփուզաբանական նույնացմանը:

Այսպիսով՝ հայերենում ունենք ուղիղ հոլովահիմքը Ր կազմիչով՝ Աղաբասար եւ քեք հոլովահիմքը Ն կազմիչով եւ զուգ հայկական ք հոգնակիակերպ մասնիկով՝ ԱԼԱԲԱՌԱՆՔ: Վերջինս եւ հոււնարենի անեպական Պլեյադեսը բացարձակ, ընդ որում՝ զուգ հայ-հոււ-

նական, գուգաբանությունն են կազմում: Համենայն դե-  
պքս, թեք հոլովահիմքերը կիրառության ամելի մեծ  
հաճախականության ջնորհիվ ամելի լավ են պահպան-  
վում: Ուղիղ հոլովահիմքերն անհեղափոխու ամելի մեծ  
հնարավորություն ունեն: Հաճախ, անկախ բառայնացման  
ենթարկվելով եւ այլ բառերի, իրենց բառային կա-  
ռուցվածքում թաքցնում են կարծես պարահիմք հոլով-  
մանը պարկանելու հեղքերը:

Ահա թե ինչու հայրենիքում պահպանված Ռ-կազմ  
հիմքը, որ արդեն իսկ հայերենում "հույժ հազվադեպ"  
գործածություն ունի, հույժ կարելորդ վկայություն է  
այդ բառի հեղքերակիցիկ հոլովապիպին պարկանելու  
մասին: Բացի այդ, այն վճռական դեր ունի անեզդական  
հույն. Պլեյադես-ի կողքին երկրորդային կազմություն  
համարվող պլեյաս "աղավնի" բառի, -ե. նախաձեւի վե-  
րականգնման հարցում: Վերջինս պեղք է ձանաչել իբ-  
րեւ Ռ-կազմ հիմքի /այսինքն՝ ուղիղ հոլովահիմքի/  
ներակա ներկայացուցիչ հույն, մեզա "մեծ, մեծղի" եւ  
համանման կառուցվածք ունեցող այլ բառերի նման:

Ներկայացնելով այս գուպ հայ-հույնական բառային  
եւ հարացուցային նորահայտ գուգաբանությունը, նա-  
պակ ունեինք մշակութային բնագավառի անվանադրու-  
յան հեղափոխողների ուշադրությունը իրենց վրա: Ե-  
վական շար արխայիկ առանձնահատկություններով բն-  
ութագրվող եղբայրներից ընդամենը մեկի՝ Յուլի հա-  
մաստեղության պարանոցին կամ թիկունքին հարող  
յոթնաստեղ /իրականում՝ շար ամելի աստղեր բովան-  
դակող/ աստղակույտակի անվան ծագումնաբանության  
վրա, որի հույնական աշխարհահուշակ պարբերակը մշա-  
կութային կարելորդ հեղափառ պարգայում է ունեցել:

#### ՍԱՐԳՈՍ ՀԱՐՈՒՅՈՒՆՅԱՆ

Հ Ա Ի

ՄՈՂՈՎՐՈՎԱԿԱՆ ՀԱՎԱՏԱԼԻՔՆԵՐՆ ԼԵՐԵՎ ԲԱՆԱԶԵՎԱԾ  
ԱՍՈՒՅՈՆԵՐ ԵՒ ԲԱՆԱՀՅՈՒՍՈՒԹՅԱՆ ՏԵՍԱԿՆԵՐ

1. Մոլովրդական հավաքակիքներն, անկախ իրենց բն-  
ությունից եւ պարբեր անվանումներից /սնահավաք,  
նախապաշարմունք, գուշակություն են/, բանավոր ա-  
վանդության մեջ դրսեւորվում են բանաձեւված ինու-



էի փորձեր ձեւերով եւ դարձվածաբանութեան լեզվա-  
ոճական յուրահապկութիւններով: Գրանք մշակում եւս  
ասույթաբանութեան /պարեմիոլոգիա/ կոչվող ընդհա-  
նուր դիպակարգի մեջ՝ որը հեղափոխվում է թե՛ լեզ-  
վաբանական եւ թե՛ բանագիտական մակարդակներով:

2. Ճողոմորդական հաճախւիքները ավանդական ասույթ-  
ներ են՝ կարճ կամ ընդլայնված բանաստեղծւմներով,  
ներփան կամ բաց կադաւարներով: Կործանութայրն բը-  
նույթով բաժանվում են երկու հիմնախմբի՝ ա/նախան-  
ջանային եւ բ/հմայական հաճախւիքների: Նախանջանա-  
յին հաճախւիքներն են բոլոր այն բանաստեղծ ասույ-  
թները, որոնք բնութեան մեջ եւ մարդկային կյանքում  
ինքնաբերաբար կապարձող երեւույթներին եւ լրողու-  
թյուններին վերագրում են կանխանջանային արժեք եւ  
դարձով կանխորոշում մոտապազայում մեկ այլ երե-  
վույթի կամ իրողութեան առաջացումը /Արեւմտագրն  
եթե ամպերը շառագունում են անձրեւ է գալու: Եթե  
կապուս երեսն է լվանում՝ հյուր է գալու: Եթե՝ ոչքի  
փակը բոր է գալիս՝ ձանաթարի է գնալու: Եթե ջուրը  
ոռնա՝ փան անդամներից մեկը մեռնելու էր եւ այլն/:

Այս խմբի մեջ են մտնում բոլոր կարգի գուշակու-  
թյունների, այդ թվում նաեւ երազագուշակման բանա-  
ձեւերը /կապուս փեսնողի կիներ կմենի: Կարմիր չի  
փեսնողի փափազը կկապարձի եւս/: Հմայական հաճախ-  
ւիքները, ի փորձերու թյունն նախանջանային ասույթնե-  
րի, մարդու կողմից հափուկ նպատակ կամ միջոցով  
կապարելի /կամ՝ կապարձող/ արարքների կամ էլ որանց  
արգելքների նկարագրութեանն են, որոնք միջկան  
են փվյալ հմայական արարողութեամբ /կամ արգելքով/  
որել է ցանկալի հեքեւանք առաջացնելուն /կարկուտի  
ւամանակ խաչերկաթը դուրս են գցում, որպեսզի կար-  
կուտը դադարի: Տան դռներն ու բոլոր գարոց-պահա-  
րանների դռները բաց են անում, որպեսզի ծննդկանը  
դուրսուրդամբ ծննդաբերի: Նորագոսակի առաջ իուսեանը  
/վարդիքի կապ/ չեն կապում, որպեսզի նրա բախոցը  
չկապվի: Հրացանի վրայով չեն անցնում, որպեսզի այն  
կրակելիս չվրիպի եւս/: Անկախ նախանջանային եւ  
հմայական հաճախւիքների բնույթի փորձերու թյու-  
նից, երկուսի հիմքում էլ, ի վերջո, ընկած է կան-  
խաբեւաման գաղափարը, առաջինի դեպքում իբրեւ ինք-  
նաբերաբար /սպոնտան/, առարկայական իրողութեան



նից բխող, երկրորդի դեպքում՝ հմայողի անձնական ցանկությունը կապարվող, նպատակային առաքելից ելնող բնիշաղի հեղեւանք:

3. Հավաքալիքային այս երկու հիմնարկները մեծ մասամբ ունեն երկանդամ կառույց, կապմամբ պայծառի եւ հեղեւանքի ձեւադրամաբանական կապակցությունը, որպէս առաջին անգամը պայծառական իրադրությունն է կամ՝ ավանդական նախադեպը, որին հաջորդում է կանխանշվող հեղեւանքը: Այդ կապակցության առաջին իրադրական անդամը /առարկա կամ գործողուն/ ունի սիմվոլային փոխաբերական բնույթ եւ պարկերավոր ձեւով խորհրդանշում է առարկայական կամ բաղձալի հեղեւանքը, որի հիմքերը քաջնված են առասպելաբանական վաղնջական ընկալումների մեջ:

4. Ծողովորդական հավաքալիքներն, այդպիսով արգահայրվում են բանաձեւած խոսքի կաղապարներով, օժիւրված են կառուցվածքային հսկակ ձեւավորված ուրվագծերով ու հազկանիշներով, բանահյուսական բոլոր աւույթների նման /առած, հանելուկ, անեծք, երգում եւն/: Ունեն որոշակի հորինվածք, /կոմպոզիցիա/, թեմա, միաժամանակ՝ իրադրական են, օգտագործվում են ոչ միայն այս կամ այն իրադրության դեպքում, այլեւ իրենք են մոդելավորում, ձեւավորում կամ նշանակում այդ իրադրությունը: Հեղեւաբար՝ ծողովորդական հավաքալիքները ձեւով, կառուցվածքով ու հազկանիշներով բանահյուսական բնագրեր /փեքսպեր/ են եւ իբրեւ բանաձեւած ասույթներ մղնում են ասուրաբանության ոլորտը եւ դառնում բանագիտական հեղապոփության առարկա:

ՄԻՄՈՆ ՀՄԱՅՆԱԿԱՆ

Հ Ա Ի

#### ՈՐԱՐՈՐՈՐՈՒՄ ՊԱՏԱՆԻՆԵՐ ՍՏՐԱՅՆԵԼՈՐ ՓԱՍՏԻ ՍԱՍԻՆ

1. Բաղաբան կամ ռազմական որեւէ կարեւոր բայլ կարգելուց առաջ ՈՐԱՐՈՐՈՐԻ համապարտական պէական կառույցներն ուսումնասիրում էին հակառակորդ երկրի բնաշխարհագրական առանձնահատկությունները, ճանապարհները, այնուհետեւ՝ երկրի բաղաբանական կառույցվածքը, էթնիկական եւ կրոնա-պաշտամունքային իրավի-

ճակը, փնտրեալան կյանքը: Հաջուկ ուսումնասիրության առարկա էր դառնում փվյալ երկրի հասարակական դըր-վածքը. սկզբում այն բայբայելու/արհեստական կազմա-լուծում էին գյուղական համայնքները/, ապա եւ սե-փական կառույցներում ինքեգրացնելու նպատակով, որն ի վերջո, հասգեսնում էր Ուրարիուի գինվորականութ-յան եւ արհեստավորական դասի ընդլայնմանն ու ըստ-րուկների բանակի մեծացմանը:

2. Հայրնի է, որ հին Մերձավոր Արեւելքի շաք երկր-ներում հիմնականում սպրկացնում էին կանանց ու պատանիներին: Արգիշթե եւ Սարգուրե արքաների տա-րեգրությունների բնութայունը հաստատում է այս ե-րեվույթի տարածված լինելը նաեւ վանի թագավորութ-յունում. շուրջ մեկ հիսնամյակի /մ.թ.ա. 781-730թթ./ ընթացքում գերի է տարվել ավելի քան 411.000 մարդ որոնցից 310619-ի սեռն ու մոտավոր տարիքը հայրնի է: Վերջին թվի շուրջ 55%-ը կազմում են կանայք, 30%-ը՝ պատանիները եւ միայն 15%-ը՝ տղամարդիկ:

3. Հիմնականում գերի կանանց ու պատանիներին ըս-տորկացնելու ավանդույթը երբեմն բացատրվում է նը-րանց ֆիզիկական թուլությամբ եւ վերահսկիչների զենքերի անկատարությամբ: Այսպեղ, սակայն, տրամաբա-նական շղթայի անկատարությունն ակնառու է, գոնե պատանիների առումով, որոնք դեռ հասակ էին առնելու. անտեսված են երեւույթի սոցիալ-հոգեբանական դըր-դապարձաները, որոնք հասկանալի կարող են դառնալ լեռնաշխարհի փվյալ ժամանակաշրջանի համայնքներից մեկի ուսումնասիրության դեպքում: Նման ուսումնա-սիրության փորձ կատարել են Հնագիտության եւ ազ-գագրության ինստիտուտի գիտաշխատողներ Պ. Ավետի-սյանն ու Ռ. Մկրտչյանը, որոնք հետազոտելով ծալիների դամբարանադաշտի հնագիտական ու մարդաբանական նյութը՝ եկել են այն համոզման, որ այդ տարածաշր-ջանի "երիտասարդ տղամարդիկ ու համայնքի բոլոր կանայք սոցիալական կարգավիճակի կրողներ չեն, կամ հաճախության մեջ նրանց սոցիալական դերը որո-շակի տարբերակիչ խորհրդանիշերով չի արժեքավոր-վել": Մյուս կողմից՝ "ծալիների եւ Հոռոմի մարդաբանա-կան նյութերում չկա 10-19 տարեկան պատանու եւ ոչ մի թաղում" այսինքն՝ պատանիները լիովին զրկված էին համայնքի լիիրավ անդամին վերապահվող իրավունքից", անկախ ընտանիքի գրաված սոցիալական դիրքից":

4. Աղբյուրագիտական եւ բանագիտական-ազգագրական որոշ րվյալների հավաստմամբ, պատանուց կարող էր օտարվել /անգամ հասունանալուց հետո/ համայնքի լիիրավ անդամ դիմելու, մասնավորապես ազգություն, սեփականության եւ ընտրության իրավունքը. երեխան կարող էր վաճառվել ստրկության, զրկվել ժառանգությունից, նվիրվել տաճարին կամ որեւէ պարծառով կըտրվելով համայնքից՝ զրկվել տարիքային հաջորդ համայնքի լիիրավ անդամների խումբից. անցնելու իրավունքից /որին նախորդում էին հաջորդ նվիրագործական-ծիսական արարողություններ/ եւ, ի վերջո, թե հասարակության համար եւ թե հոգեբանականորեն մնալ ստորադաս վիճակում: Հենց այս հանգամանքը նկատի ունենալով եւ օգտագործելով սովորույթի սույն առանձնահատկությունն, ռուսարպայիք ստրկացնում էին հիմնականում գերեվարված պատանիներին:

5. Փախուստն անգամ չէր կարող ազատություն երաշխավորել արդեն իսկ հասունացած պատանուն: Փախուստը կարող էր արգյունավետ լինել միայն այն դեպքում, երբ փախստականին հաջողվեր հասնել հայրենիք ու վերընդգրկվել յուրայինների սոցիալական կառույցներում կամ գտնել համայնք, որը կորդեգրեր իրեն: Կարծում եմ, որ նման համայնք կամ համապատասխան այլ սոցիալական կառույց մ.թ.ա. 7-րդ դարում գոյություն ուներ Շուքրիա /Սասուն/ երկրում, որը սահմանակից էր թե՛ Ռուսարպուին եւ թե՛ Ասորեստանին. այստեղ էլ հենց ապաստան էին գտնում հիշյալ երկրներում "Օրենքից դուրս" հայտարարված մարդիկ:

ԱԼՎԱՐԳ ՂԱԶԻՅԱՆ

Հ Ա Ի

ԱԶԱՏԱԳՐԱԿԱՆ ՊԱՅՔԱՐԻ ԱՐՏԱՅՈՒՈՒՄԸ ԱՐՏԱԽԱՀԱՅՈՑ  
ԸՆԱՀԱՀՅՈՒՍՈՒԹՅԱՆ ՄԵԶ

1. Արցախյան ազատագրական պայքարն անմիջական արդյունք ունեցավ Արցախի հոգեւոր մշակույթի, այդ թվում բանահյուսության մեջ: Այն արտահայտվեց հին բանահյուսական ստեղծագործությունների վերակենդանացմամբ եւ նորերի առաջացմամբ:

2. Արցախյան ջարժման առաջին օրերից կյանքի կոչվեցին անցյալ դարի եւ ընթացիկ դարասկզբին տարած-



ված ազգային-ազատագրական պայքարի երգերը, աննշան  
փոփոխություններով հարմարեցվելով ժամանակի պահա-  
նություններին ու ոգուն: Հորինվեցին նոր երգեր, նվիրված  
նորօրյա հերոսներին /Մոսքե-Ավո, Բեկոր, Յ, Կրկեյան  
եւ այլք/: Երգերը երգվում են ինչպես ռազմի դաշտե-  
րում, այնպես էլ սովորական պայմաններում: Ազատագ-  
րական պայքարը նկատելի ազդեցություն ունեցավ սգո  
երգերի բեմադրվայի վրա:

3. Արձակ-ազատական ժանրերից այս ժամանակամիջո-  
ցում հազվապես կեսնուկեակ գրեցվեցին զվարճախուսե-  
լուսներն ու հուշադարձումները: Կենցաղում վերջին-  
ներս սրբեղծվում եւ փարածվում են ինչպես բանավոր,  
այնպես էլ փպագիր աղբյուրների միջոցով: Ամբողջու-  
թյամբ դրանք արգասնվում են յոթամյա ջարժման բո-  
լոր փուլերը իրենց փարբեր դրսեւորումներով:

#### ՎԱՐԴԻՅԵՐ ՄԱՌԱՅԱՆ

##### Հ Ա Ի

ԵԿԵՂԵՑՈՒ ՂԵՐԸ՝ ՏԱՎՈՒՆՅՈՒՆԵՐԻ ՀԱՍԱՐԱԿԱԿԱՆ

ՎՅԱՆՔՈՒՄ ՈՒ ԿԵՆՅԱՂՈՒՄ

/19-րդ դ. երկրորդ կես-20-րդ դ. սկիզբ/

1. Հասարակական կենցաղն իբրեւ համակարգ ընտե-  
լիս հարկ է լինում դիտարկել բոլոր այն սուբյեկ-  
տները, որոնք իրենց ազդեցությամբ կամ գործու-  
նեությունամբ ձեւավորում ու պայմանավորում են հա-  
սարակության անդամների վարքագիծը, վերջին հաշ-  
վով ավյալ հասարակական կենցաղի յուրօրինակու-  
թյունը: Այդ սուբյեկտները կարող են դրսեւորվել  
ինչպես առանձին անհատների, մարդկանց խմբերի, այն-  
պես էլ մշակութային հասարակությունների ձեւով:

Հայոց մեջ, մասնավորապես քաղաքացիների հասա-  
րակական կյանքում, ավանդաբար կարեւոր դեր ունե-  
ցող մշակութային ինստիտուտ էր եկեղեցին եւ հա-  
մադարասկան գաղափարախոսությունը: Կրոնը:

2. Իբրեւ հասարակական հասարակություն, հայոց  
եկեղեցին բազմագործառույթ էր: Չկար հայ գյուղա-  
յու կյանքի մի բնագավառ, որին չառնչվեր եւ որի  
նկարագրի իր լուսը չաւեր եկեղեցու ներկայացու-  
ցիւնը, որանով իսկ եկեղեցին: Վերջինս կապարում  
էր.



ա/ծննդյան, ամուսնության, մկրտության, մահվան գըրանցումները, մասնակցում համագյուղական եւ համագային խնդիրների լուծմանը, ներգյուղային ու միգրյուղային հարցերի, համայնքի ու պետության, նաեւ միջէթնիկական հարաբերությունների կարգավորմանը: Այս մասին հարուստ վկայություններ կան թե՛ դաշտային նյութերում, թե՛ արխիվային վավերագրերում: Միջէթնիկական հարցի կարգավորման մի հեղաբեկիչ դեպք է մեր կողմից գրանցվել Տավուշի ջրջանի Մովսես գյուղում, որը վերաբերում է 1905թ.:

բ/ հայ գյուղացու ամենօրյա կյանքի ու կենցաղի կանոնավորում, այդ կյանքի կարեւոր փուլերի ըսկզբին ու ավարտին հեղինակավոր մասնակցություն, ամուսնության "հաս ու չհասության" հարցերի որոշում, դատաւարական եւ կրթության կազմակերպում: Այս բոլորը կադավում էին եկեղեցու եւ նրա ներկայացուցչի իրավասության ջրջանակներում: Հարկապես չափ են կրթական հաստատությունների՝ գլխավորապես եկեղեցիներին կից ծխական դպրոցների, դրանց բացման ու աշխատանքի ընթացքի վերաբերյալ արխիվային վավերագրերը:

3. Փոխադարձաբար, գյուղական համայնքը, եկեղեցուց ու կաթարած. նշված ավանդական դերերի նկարմամբ մեծ ակնկալիքներ ուներ:

Փորձել ենք դաշտային հարցումների եւ այլ նյութերի միջոցով պարզել հասարակական կարծիքը՝ հոգեւոր եւ աշխարհիկ ղեկավարների դերի կարեւորության նկարմամբ, որից պարզվում է, որ եկեղեցական իշխանավորին ավելի մեծ կարեւորություն է տրվել, քան աշխարհիկ՝ բուն իմաստով համայնքի ղեկավարին:

4. Ավանդաբար մեծ կշիռ ունենալով, եկեղեցին կադարել է նաեւ մշակութային համախմբման, ավանդույթների պահպանման ու փոխանցման դեր: Սա վերաբերում է մասնավորապես ազգ-արյունակցական կազմակերպության պահպանվածությանը: Դեռեւս միջնադարյան ձեռագրերից հայերի՝ ազգարոհների ճյուղագրությունները որոշելու ավանդույթը, եկեղեցու կողմից ամուսնության "հաս ու չհաս" խնդիրները վճռելու իրավասությունը փոխադարձ եւ լրացուցիչ ազդեցության ձեւով նպաստում էին ժողովրդի մեջ ազգակցական կապերի հիշողության պահպանմանն ու գյուղացիների կողմից իրենց ազգարոհների ճյուղագրությունը վարելուն:

Այսպիսով, ըստ դաշտային ազգագրական եւ արհիվային նյութերի, Գափուշիկների հաւարական կյանքում ու առանձին կենցաղում եկեղեցին ունեցել է կարեւոր դեր, որը հետզհետե վերականգնվում է նորօրյա պայմաններին համապատասխան:

## ՆԻԿՈՒ ՄԱՐԳԱՐՅԱՆ

### Հ Ա Ի

#### ԱՆՁԻ ԿԱՐԳԱՎԻՃԱԿԸ ԵՎ ԳԻՄՄԱՆ ՄԻՋՈՑՆԵՐԻ ԳՈՐԾԱՌՈՒՅՑՆԵՐԸ

1. Գիմման միջոցները ծանաչողական բնույթի լեզվական նշաններ են, որոնց գործածական ընդունթյունը կախված է որեւէ որոշակի իրադրությունում հանդես եկող անձի կոնկրետ կարգավիճակից: Ծանաչողական նշանների ամբողջությունը որոշակիորեն կանոնավորված համակարգ է, որի օրենքները, սկսած ծննդյան օրվանից, Գարածվում են յուրաքանչյուր մարդու վրա: Մի դեպքում նա որդի է կամ ծնող, մի այլ դեպքում՝ թեոհ՝ կամ չենակալ, մեկի համար՝ ընկեր ու գործընկեր, ուրիշի համար՝ հարեւան կամ թաղացի, վերջապես՝ համագյուղացի եւ հայրենակից /երկրացի/: Ամենուրեք նա գնահատում եւ գնահատվում է իր այդ կարգավիճակներին համապատասխան դիման միջոցներով:

2. Գիմման միջոցները ներառում են ինչպես մարդանունները /նեղ առումով՝ միայն անձնանունը, լայն առումով՝ նաեւ հայրանունը, ազգանունը, փոխանունները, պաղմունքի, պաշտոնի, աստիճանի անունները, ածական անունը/, այնպես էլ հաւարական ու ազգակցական հարաբերություններ ցուցող բառերը: Որոշ դեպքերում նման գործառույթ ստանում են նաեւ կոչականները:

3. Գիմման միջոցներում դրսևորվում են Գվյալ հանրությունում գործող ուղղահայաց եւ հորիզոնական կապերը: Ուղղահայաց արտահայտվում է վեր-վար հարաբերությունները /փառիքային, դիրքային, պաշտոնային հմանություններ ու արբերություններ/, հորիզոնականը՝ հաւարական կառուցվածքներում գործող համաժամանակյա կապերը /ազգակցական համակարգ, գործունեության միջավայր, էթնիկական Գարածք եւ

այլն/։ Այս ամենը նպատակահարմար է ներկայացնել դեկարտյան սիստեմայով /օրդինատային աքսյետով/, որ-  
պեսզի հնարավոր կլինի հայտնաբերել մի կողմից՝ որ-  
եւէ անհատի պեղը փվյալ հասարակական հարաբերու-  
թյուններում, մյուս կողմից՝ դիման այն միջոցների  
ենթադրելի փեսականին եւ քանակը, որի կրողն ու  
գործածողն է նա։

4. Դիման միջոցները ծարժուն են եւ դրանց այս  
կամ այն քանակությունն ու փեսականին ենթակա են  
փոփոխություններին։ Այն առումով դա մի միջոցի փո-  
խարինումն է ուրիշով, այն փվյալ միջոցի մեջ լեզ-  
վական ձեւափոխումն է /ածանցում, սղում եւ այլն/։

Սույն դիֆարկումները հիմնված են հայկական նյու-  
թի հեփապոփման վրա, ելնելով անվանա-անության ընդ-  
հանրացած գիտական դրույթներից։

#### ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆ ՍԱՐՈՒԹՅԱՆ

##### Հ Ա Ի

#### ՎԱՅՈՒԹՅՈՒՆԱՆ ԳԼՈՍՏԱՆ ՆԵՐՍՈՒՅՈՒՆ

Միջազգային գիտական հանրությանը ներկայացված  
Հայաստանի պարմա-ազգագրական շրջանացումը կապար-  
վել է հայ ժողովրդական բնակարանի՝ գլխարան քար-  
բերակների ուսույթնափոխության եւ քարածման արե-  
ալները ճշգրտելու հիման վրա /Վ. Վարդուսյան/։

Պարմա-ազգագրական առանձին շրջաններին բնորոշ  
գլխարանների ներսույթների առանձնահատկություննե-  
րի դիֆարկումը նպարակ է հարադնդում լրացնել, ամ-  
բողջացնել նման մոտեցման նյութական հիմքը։

19-րդ դ. երկրորդ կեսի-20-րդ դ. սկզբի վայոց  
ձորի հայերի բնակելի համալիրը բաղկացած էր գլ-  
խարանից, պարզգամբից, մառանից, հյուրասենյակից, մա-  
րագից եւ գոմից։ Այս կառույցներից առաջին երեքը  
սովորաբար գտնվում էին մեկ ծածկի տակ, իսկ մը-  
յունները կառուցվում էին բակի քարածքում, հիմ-  
նականում առանձին մուրքով /գոմի մուրքը երբեմն  
պարզգամբից էր լինում/։

Ընակարանային համալիրի թե բնակելի, թե փնտա-  
կան գործառույթ ունեցող կարելորագույն բաժան-  
մունքը գլխարանն է /"դուն"/։ Էր։ Այն կաթարում էր  
ննջարանի, խոհանոցի դեր, այսպես էին ձաջում, պա-  
հեստավորում մթերքի մեծ մասը։ Ցան մեջքերը գտն-  
վում էր ջեռուցման հիմնական միջոց, ինչպես նաեւ



հայ թխելուն եւ կերակուր պատրաստելուն ծառայող մեծ բոնիքը, ճաշ պատրաստելու ավելի փոքր չափերի բոնիքը երբեմն առանձնացվում էր եւ փեղագործում գլխափան որեւէ անկյունում: Մեկ այլ բոնիք հաճախ լինում էր պարզգամբում, որպէսզի հայ էին թխում փարձա փառ եղանակներին:

Այսպիսով, Վայոց ձորյան գլխափանը, եթէ իր հափա-կնգծային լուծումներով/բնակելի եւ օժանդակ փն-տեւական կառույցները բաժանված են իրարից/ մաս է կազմում Հայաստանի արեւելյան հափձածում փա-րածված գլխափան փափին, ապա բոնիքի գլխափան միջ-նամասում կայուն առկայութեան փաստով փունկյիո-նալ նմանութեան բազմաթիվ ելքեր է ձեռք բերում Հայաստանի արեւմտյան մասի "բարձրեայեայն" փափ գլխափաներին /որոնք լինելով փակ համակառույց, ընդհանուր ծածկի ներքո համախմբում են բնակելի եւ օժանդակ փնտեւական բաժանմունքները/:

Վայոց ձորյան գլխափան կառուցվածքային առանձնա-հատկութիւններին է նաեւ այն, որ այսպէսզի որանք գրեթէ անխփիր ունեն չորս սյուն, ընդ որում, նկա-րելիորեն փոքրացված է սյուներով եւ նրանց վրա բարձրացող գերանաշար զմբեթով կազմված մասը, ինչը նպաստում է ծիփ արագ հեռացմանը: Ծածկի՝ սյունների միջեւ պարփակված մասն այսպէսզի ունենում էր բրգա-ձեւ, հազարաշեն եւ կամ խառը կառուցվածք: Վերջին ձեւը լայն փարածում էր գտել եւ աչքի էր ընկնում գերանների ներդաշնակ դասավորութեամբ /Ն. Պապուխ-յան/:

Վայոց ձորում ամենից ավելի փարածված են եղել վերնամասը լայն, միջնամասը՝ զոգավոր փորվածք/գերա-նը կայուն պահելու համար/, ուղղանկյուն կամ բազ-մանիստ կտրվածք ունեցող սյուները: Չնայած մինչեւ մեր օրերը չի պահպանվել "փան գլխավոր սյուն" հաս-կացութիւնը, սակայն այն վերականգնվում է, ի թիվս այլ փվյալների, որոշակի փեղում գրնվող/մուգի ու-մայի պափի աջ կամ ձախ կողմում/սյան վրա պահպանա-կի/զաղդղան/առկայութեան հանգամանքով: Հաճախ այդ նույն սյան վրա էր փորագրվում փան հիմնադրման թիվը: Նշենք, որ Վայոց-ձորից վաղ, Հայաստանի այլ վայրերից մեկ հայրենի չէր դաղդղանները սյունների վրա ամրացնել ու լայնորեն փարածված ավանդույթը:

Վայոց ձորյան գլխափան մեկ այլ առանձնահատկութե-



յունը մշակված քարե խարխուլների /"սանգար"/ լայն  
փարածումն էր: Հանդիպում էին դրանց ինչպես շրջա-  
նաձել եւ քառակուսի հարթ, այնպես էլ միկելե 50-  
70սմ բարձրությամբ գլանաձել փարեերակները: Գրանց  
վրա փորագրվում էին փան երկնադրման, ավագ որդու  
ծննդյան կամ տվյալ ընթանիսի այլ հիշարժան փարե-  
քվեր:

Վայոցձորյան գլխափանը հազուկ էր կահկարասու  
փարերի բազմապատկություն: Գրանց շարքում աչքի  
էին ընկնում հափկապես ու ճայլիթիներն ու ամբար-  
ները, որոնք, հաճախ իրար կողքի պեղադրվելով, գլխա-  
փան ներսույթին զրազնություն հաղորդող երկնական  
առարկաններն էին: Ուճայլիթիներն /քուրք, "բեռան  
փակ"/ երկհարկանի /85-190սմ/, ձգված /230-380սմ/,  
ոչ շաք լայն /65-95սմ/ պահարաններ էին: Հայ ժո-  
ղովրդական կահույքի մյուս փարերի նման, ուճայլ-  
թիները բազմաֆունկցիոնալ էին՝ դրանց մեջ պահ-  
վում էին ամանեղեն, ուլեւապեղեն, անկողնեղեն, հա-  
զուսք, գորգ ու կարպետ եւ այլն: Գրանց ձակափը  
ծածկված էր լինում արգակարգ հարուստ նախշերով,  
պապրասպման եւ պապկանելության վերաբերյալ փորա-  
գիր արձանագրություններով:

Վայոցձորյան ամբարները, նույնպես աչքի էին ընկ-  
նում ձակաքաների հարուստ նախշապարզմամբ: Տան կա-  
րգեւորագույն իրերի նկարմամբ կիրառվող չարխափան  
մի շարք միջոցառումների թվում այսպեղ խիստ լայն  
փարածում է ունեցել ինչպես ամբարի /երբեմն նաեւ  
ուճայլթու/ ոտքից, այնպես էլ առջելի սյուներից դադ-  
ղըղան կախելը:

Վայոցձորյան գլխափան ներսույթի յուրահապկուր-  
յուններով աչքի ընկնող փարերից էին ձեթի քարե  
ձրագները, քիկնելու բապակները, փան պապին առնե-  
թեր հողե պապկանդան-քմբերը, հացի պահարանները:

ԵՐԱՆՈՒՀԻ ՄԵԼԻՔ-ՄՈՒՐՍՈՅԱՆ

Է Ա Ի

ԲԱՆԱՀՅՈՒՄՈՒԹՅԱՆ ԱՐԴԻ ՎԻՃԱԿԸ ՎԱՐՈՇԵՆԻՍԻ

ՃՐՋԱՆՈՒՄ

1. Վերջին փարիների քաղաքական եւ հասարակական  
պեղաշարժերի հետեւանքով փոխվել է վարդենիսի շր-  
ջանի էթնո-ազգագրական կազմը: Եթե ոչ վաղ անցյալ

լում, վարդենիսի ազգաբնակչության կազմը երկփարը  
էր, բաղկացած փեղաբնիկ հայերից եւ մեծամասնությո-  
ւուն ներկայացնող արդիւնեանցիներից, ապա ներկա-  
յում, ջրջանի բուրձաբափումից /շուրջ 35 գյուղ/  
հեթո, սփեղծված է այլ իրավիճակ: Միափարը է դարձել  
էսնիկ կազմը /հայեր/, երկփարը՝ ազգագրական /փեղա-  
բնիկներ եւ բոնազաղթվածներ/:

2. 1992-1994 թթ. բանահյուսական նյութեր են հա-  
վաքել ջրջկենտրոն վարդենիսում եւ ջրջակա Ակունք  
/Ղոխբուլաք/, ծովակ /Քաղալու/, Կարձաղբյուր /Գյո-  
ղաբուլաք/, Սեծ Սազրու, Տորֆավան եւ այլ գյուղե-  
րում: Բանահավաքչական աշխատանքները ծավալվել են  
երկու ուղղությամբ. .

ա. աճանդական բանահյուսության գրառում, որը հիմ-  
նականում պահպանվել է կենցաղավարում է փեղաբնիկ  
առաջնորդների ջրջանում,

բ. ժամանակակից փեղաշարժերն արգաստուող փարա-  
նույթ պապմուտքյունների, հուշապապումների, ազգային  
հերոսական երգերի եւ բանահյուսական այլ նյութերի  
գրառումներ, որոնք կապարվել են հիմնականում բոնա-  
զաղթված վերաբնակիչներից:

3. Գրառվել է հարուստ եւ բազմաժանր նյութ, ուր  
աչքի են ընկնում վիպական բանահյուսության փարբեր  
նմուշներ: Գրանցված է շուրջ 37 հեքիաթ, 58 պրույց  
ու Վարձափոստություն, 176 խաղիկ, հայրենասիրական,  
սիրային 45 երգ, մոտ երկու փասնյակ հուշապապում,  
ինչպես նաեւ բանաձեւային փոքր ժանրերի նմուշներ՝  
հանելուկներ, ջուփաեղուկներ, հաշվերգեր, առած-առաջ-  
վածքներ, օրհնանքներ, անեծքներ, աղոթքներ եւ այլն:

4. Նյութերի նախնական ըննությունը պարզում է, որ  
մեծահասակ բանառայների ջրջանում առավել սիրված  
է փարածված են վիպական բանահյուսության արձակ-  
պապմուտքական ժանրի սփեղծագործությունները /հեքիաթ-  
ներ, պրույցներ, հուշապապումներ եւ այլն/: Զնաթական  
բանահյուսությունն առանձնանում է որպես սեռափարի-  
չային սահմանափակումներ չունեցող փեռակ, որ կապա-  
րում են թե՛ մանուկները, թե՛ երիտասարդները եւ թե՛  
փարեց երգաառայները:

5. Զանազոր արական նմուշներից մեծամասնությունն  
են կազմում հեքիաթները, պրույցներն ու հուշապա-  
պումները: Գրի են առնված ինչպես հրաշապապում, այն-  
պես էլ իրապապում հեքիաթներ՝ աճանդական սյուժեներ-  
ով եւ մոդիվներով: միջակայն աճանդական բանահյուս-



յանը համապեղ գրառվել են նաեւ ինքնադիմացուցիչ տպերգի-  
գործություններ:

Հուշապատկերում մերում արտացոլում են գրել ինչպես  
1920-1930-ական թթ. բռնությունները, այնպես էլ  
1988թ. սկիզբ առած հայ հոծ զանգվածների բռն փե-  
ղահանումը ու զաղթը:

Ճ. 1993թ. Ապրիլյան հերոսամարտը, որի շնորհիվ ազա-  
րագրվեց Զարափաձաղը/Բելաբաղը/, նոր լիցք հաղոր-  
դեց վարդենիսում կենցաղավարող թնաթան բնա-  
րվեպին: Կառուցվածքային կայունությամբ բնորոշվող  
սիրային քաղաքները խաղիկների կողքին սկսվում է  
կենցաղավարել նորօրյա հերոսական գրամագրությամբ  
տպերգիված ազգային հայրենասիրական երգերի մի  
խումբ, որը բնութագրվում է ա/նախկինում հայրենի  
երգերի փոփոխմամբ եւ փեղայնացմամբ, բ/նոր ինքնա-  
դիմաց երգերի տպերգմամբ:

ՆԱԶԻԿ ՄԵԼԻՔՅԱՆ

ԼԻ

#### ՀԵՌԱԳՐԵՐԻ ԼԵՉՈՒՆ, ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԲՆՈՒԹԱԳԻՐԸ ԵՎ ԿԱՐԳԱՎԻՃԱԿԸ

Հեղափոխությունը կադրված է 3000 կենցաղային  
հեռագրերից /Հ./ բաղկացած նյութի հիման վրա, առ-  
հըրժեճեց դեպքում ներգրավելով գործնական եւ պաշ-  
տոնական Հ.:

1. Հակիրճ ներկայացվում է հեռագրության ծագման  
եւ զարգացման պատմությունը, քանի որ Հ. յուրա-  
հապկությունները /հապկպես համառոտությունը/ դիմ-  
վում են որպես լեզվի եւ փոխնկայի փոխներգործու-  
թյան արդյունք: Տրվում է "կոմպրեսիայի" հասկացու-  
թյունը կապի փոխնկայում եւ լեզվաբանության մեջ:

2. Հարց է դրվում Հ. բազմության կարգավիճակի  
մասին՝ ուսուցիչների հաղորդակցման ցանցի հարաբերու-  
թյամբ: Տրվում է փոխարկման սահմանումը /ըստ՝ Մ.Ա.  
Պրոբստի/: Հ. արժանապատվության պլանը դիմվում է որ-  
պես էլակետային հաղորդման արժանապատվության պլանի  
սեղմված փաթեթակ, որը ձեւական-գրամաբանական զե-  
սակետից արդյունք է որոշակի կանոններով կադրված  
փոխարկման, էլակետային հաղորդման ամեն մի փաթեթ  
համապատասխանեցվում է /0/ կամ /1/ արժեքին եւ  
այդ ձեւով վերացվում են ավելցուկային կամ "փեղա-  
րը հասկանալու համար ոչ խիստ անհրաժեշտ" /Բ.Չե-

որի/ Կարբերը, ընդ որում 2. եւ Ելակեփային հա-  
ղորդման միջեւ պահպանվում է իմաստային համարժե-  
քութիւնը: Իրավացի է խոսել երկու համակարգի գո-  
յության մասին. և /բնական լեզվի/ եւ Լ1 /հեռագ-  
րերի/:

3. 2. բնութագրվում են որպէս խոսքային միա-  
վորներ Մ. Մ. Բախտինի կողմից մշակված խոսքային  
ժանրերի տեսութիւնն դիրքերից, որի հիմքում ընկած  
է "բանավոր-գրավոր" հիմնավոր հակադրութիւնը: 2.  
/ինչպէս նաեւ նամակը ու երկրորդ/դիրքում են ար-  
պէս միջանկյալ երեւույթ, բանավոր՝ ի բնէ, եւ գրա-  
գրավոր՝ ըստ իրացման միջոցի /անմիջական կոնրակ-  
տի բացակայութեան պայմաններում/:

4. Հեռագրային ոճի համար բառարանից՝ ընտրվում  
է հետեւյալ սահմանումը. "Որեւէ բանի իրագործման  
միջոց, որը բնորոշվում է յուրահարուկ եղանակների  
/միջոցների/ համախմբութեամբ": Այդ համախմբութիւ-  
նը Կարասեռ է /բանի որ 2. որպէս խոսքային հաղոր-  
դակցման միավոր, ուսեն երկակի բնույթ/, այսին ն՝  
ներառնում են գրավոր խոսքին պարկանող բուն կ. Կ-  
պըրեսիան /կոմպրեսիա 1/, որի կանոններով վերաց-  
վում են բերականական կառուցվածքին հարուկ ավել-  
ցուկային Կարբերը եւ շարահյուսական ռեդուկցիան  
/կոմպրեսիա 2/ կամ չգրադեցված շարահյուսական  
դիրքերի երեւույթը, որը պարկանում է խոսակցական  
լեզվի ոլորտին եւ վերացնում է գիրելիքների ընդ-  
հանուր ֆոնդի ավելցուկայնութիւնը:

Հեռագրային ոճն ի հայր է գալիս որպէս բաղադրիչ  
2. սերման կաղապարում, որպէզ կարարում է Ելակե-  
փային հաղորդման արտահայտութեան պլանի նվազեց-  
ման /միսմիկայման/ ֆունկցիա: Այդ կաղապարը կա-  
կարելի է ներկայացնել երկու ձեւով. Տեքստ Լ ԿՄ  
/կոմպրեսիայի միջոցները/, Տեքստ Լ1 կամ Տեքստ  
ՄԻՆ /միսմիկայմում/ Տեքստ Լ1:

Այսպիսով, հեռագրային ոճը ձեւավորում է Լ1-ը  
որպէս ինքնահամարար համակարգ, որն ունի կողմ-  
նորոշում բնական լեզվի նկատմամբ:

Այնուամենայնիվ, Լ1-ը ներկայացնում է լեզու,  
Կարբերվելով բնական լեզվից ձեւական մակարդակի  
յուրահարկութիւններով եւ բերականական կապակցե-  
լիութեան նոր որակով:



5. Բացի վերոհիշյալից, հեղափոխության առարկա են դարձել մի շարք ուրիշ խնդիրներ. ա/ "հեռագրային ոճ" տերմինի օգտագործումն այլ բնագավառներում, բ/լեզվակրի լեզվային կոմպլեքսիան եւ ձ. սերելու նրա ունակությունը, սերվող հեռագրերի շերտավորումն այս փասկետից, գ/հաղորդակցման երկու կաղապարը մշակույթի բնագավառում /ըստ Յու. Ա. Լոփմանի/ եւ հեռագրերի լեզուն /ձ. որպես փայլ լեզվի լեզվակիրների կամ միայն երկու հաղորդակիցների ծածկագիր/, դ/նորմալ հաղորդակցման կանխադրույթները /Օ.Պ.Ռեւզինա, Ի.Ի.Ռեւզին/ եւ հեռագրերի լեզուն/մարդկանց հարաբերությունները եւ լեզուն աբսուրդի ծափոնում եւ հեռագրերում, որքեղ հաղորդակիցներն օգնում են միմյանց ելք գտնելու պրոբլեմային իրադրությունից եւ լուծելու պահանջվելիք խնդիրները/:

ԱՐՄԵՆ ՄԵՀՐԱՔՅԱՆ

Հ Ա Ի

ՀԱՅԵ ՈՐՈՇԵՍ ԿՅԱՆՔԻ ՌՈՐՀՐԱՆԻՃ

1. Հայոց կենսապահովման մշակույթի մեջ կարելի է փեղ է վբաղեցնում հայը: Հայն իր մեջ կրում է անյայաի իմաստություն, որը ներկայիս գիտակցությամբ, փարբեր ձեւերով փոխանցվում է ապագային: Այն ամբողջ էությունը, որ կրում է հայը իբրեւ ամենաառաջնային կենսական մթերք, իր անխուսափելի անդրադարձերն է գտնում ժողովրդի հավաքալիքային, ծիսապաշարմունքային, կրոնական համակարգում:

2. Ծիսական մշակույթի մեջ հայի՝ որպես սննդամթերքի դերը զուգակցվում է դեղամիջոցի, հմայական միջոցի, խորհրդանշական եւ այլ գործառույթներով: Հայն ունի նաեւ կապակցող գործառույթ փարբեր էթնիկական ու սոցիալական խմբերի փոխհարաբերությունների միջեւ: Ժողովրդական ընկալման համալիրում այն մարմնավորում է կապը մարդու եւ բնության, կյանքի եւ մահվան, երկրայինի եւ երկնայինի միջեւ:

3. Բազմաթիվ խորհուրդներ եւ խորհրդանիշներ է ներառում առաջին հայացքից հասարակ թվացող հացաթրխման գործողությունը: Ընդհանրապես հացի սպեղծումը ներկայանում է որպես մի ամբողջական, ներփակ գործընթաց՝ սկսած բնական բուսաբուսակից՝ հացահատիկից, վերջացրած խմորը թոնրի կամ փռան մեջ կրակին փառով: Այս ամփոփ, ամբողջական գործընթացում առկա են ինչպես պիտդ հանքային փարը / հատիկը /, այնպես էլ օդային /խմորում/, ջրային /ալյուրի բացելը/ եւ հրային /թխման/ սկիզբները:

4. Հացի սկզբնական հումքը՝ հացահատիկը, ավանդական հիմք է դարձել իր մշակման բոլոր գործընթացներով: Ոճրույն համակարգեր են ներկայացվում վարուցանքը /գութանավար, արորավար/, կալսումը, դրանց, կուգակցվող երգերը, երկրագործի ծանր աշխատանք պահանջող հարաբերությունը երկրի, հողի հետ, երբ հողագործը պարբերաբար, կարելի է ասել, ճառագայթվում է այն ուժերից, որոնք վերակերպավորում են հողը եւ ներխուժում մարդու հոգեկան աշխարհը:

5. Ինչպես նշվեց, ծխակարարությունների ու ջ հացը նաեւ համակցող միջոցի դեր է կատարում: Այսինքն՝ հացի միջոցով մարդիկ մերձենում են, ամրապնդում իրենց կապերը /աղ ու հաց/, հարթում միջանհարային հարաբերությունները խնույշների, քոնակարարությունների ժամանակ /մի կտոր հաց ենք կերել իրար հետ՝ ախպերացել ենք/: Հացը իր կապակցական դերն ունի նաեւ որպես գոհաբերման միջոց /հացի մարաղ/, ընդգծելով հոգեւորի եւ երկնայինի կապը: Ծխական հացի իմաստը կարելի է ընդունել որպես ծեսի նյութական փարաբնակ: Հաց բաժանելը, հաց կերույթը՝ սրանք բոլորն էլ կապակցող միջոցառումներ են, մարդու եւ հասարակության իմաստով, որոնք փոխանցում են համընդհանուր իմաստը անհատներին:

6. Ոճումնասիրության առանձին նյութ են ծխական հացերի ձևերն ու սիմվոլիկան: Հացը հենց իր խորհրդանշությամբ է, որ մասնակցություն է ունենում ծխական արարողություններին՝ իբրեւ մրջերը /մրադրությունները/ բացահայտող միջոց: Եվ ծխական հացի այդ սիմվոլիկան հենց վերածում է այն նաեւ էսթետիկ գործոնի: Էսթետիկ ինֆորմացիայի այս պայմանակությունը ծառայում է որպես էմոցիոնալ

կոնֆակտի միջոց հարաբերվող սույիալ-հասարակական խմբերի միջև: Այս խորհրդանշումն ընդգրկում է ինչպես հացի վրայի պարկերներն ու ձեւավորումը, այնպես էլ ընդհանրապես հացի ձեւերը: Հացի ծիսական ֆունկցիաներն ընդգրկում են որոշակի փեղ եւ ժամանակ, ռիսի ազդեցությունը, բառակապակցական բանաձեւեր երգեր, ծեսի մասնակիցներին, ում կամ ինչին է նվիրվում /նվիրաբերվում/ հացը եւ այլն: Ծիսական հացերի անվանումները հիմնականում ձեւավորվում են ըստ այն նպատակի, ինչի համար այն պարբառվում է /օր.՝ Տարի հացը նոր պարուն եւ այլն:

7. Ծիսական հացափեսակների շարքում ուրույն փեղ ունեն հայկական հացերը: Այդ ուրույնությունը պայմանավորված է հացաթխման կալմակերպման եղանակներով, հացաթխմանը մասնակցող անձանցով, թթմորի ըստացման եղանակներով, թխման ձեւերով, ձեւավորմամբ եւ այլն: Հայկական, բոլորիս հայրենի հացերից են մարեաքաջը, լավաջը, բոբոնը, ասիլ-բասիլները, չիբ ու էգ հացերը, կրկենին, Ասփղ հացը եւ, իհարկե, Տարի հացը:

8. Այսպիսով, հացի իմաստը ժողովրդական կենսաապահովման համակարգում պեղք է ընկալվի ոչ միայն որպես կենսամիջոց, ծիսական երեւույթ առանձին-առանձին, այլ մի ամբողջական իմաստի դրսեւորում:

ԱՐԱՔՍԻ ՄԵՇԻՆՅԱՆ

է թ

ՊԵՏԱԿԱՆ ԵՎ ՍՈՑԻԱԼԻՍՏԻԿԱՆ ԳԵՂԱՐԱՆՆԵՐԻ /Ծննդաններ, բնակավայրեր/  
ՄԵԿԱՆԻԿԱՆ ՓՈՐՁ

1981 թ. Պետականի մաքրման աշխատանքների ժամանակ գտնվել են պղնձե եւ ձեւապակե իրեր, այդ թվում՝ ծննդաններ ու բնակավայրեր:

1. Աղմկային-հարկանային նվազաբեռների ընթանիչին պարկանող հայկական ծննդաններն ըստ ձեւի փոխաբանելիս՝ կարելի է փոքրերակել երեք հիմնական խումբ՝ հարթ, կիսագնդաձեւ, գմբեթաձեւ, որոնք հնչում են առանձին զույգերով:



2. Ըստ պարապման տեխնիկայի՝ ծնողները լինում են երեք փուլի.

ա/ձուլածո՝ ինչպես գմբեթաձեւ ու զանգակաձեւ /"մանչ ու աղջիկ"/ ծնողները, որոնք պարապմունքում են համապարասխան կաղապարներով,

բ/կոփածո՝ հարթ ծնողները, որոնք պարապմունքում են մեկ ամբողջական կտոր պղնձի կամ բրոնզի շիկացած համաձուլվածքից՝ ծեծելով, նվագարանի ձեւ փալով,

գ/առանձին մեքաղալարերը փաթաթում են, ծնողայի ձեւ փալիս, ապա մշակում որոշակի ջերմաստիճանում:

Գրավոր աղբյուրներից հայտնի է, որ ծնողները թե աշխարհիկ, թե հոգեւոր փոներում, ծեսերում եւ արարողություններում հիմնականում կիրառվել են իբրեւ "ցնծության նշանակ", սակայն սա նվագարանի բազմաբնույթ կիրառության մի կողմն է:

3. Փորձենք ծնողան դիրարկել ըստ ազգագրական նյութերի:

Ա. Ուզմի դաշտում եւ որսի ժամանակ ծնողների /մեծ, հարթ/ արձակած հզոր ձայնն ու աղմուկը խուճալի է մարտել թշնամուն ու գազաններին:

Բ. Տոնական ու ծիսական պարերի ժամանակ փոքր ծնողների հնչյուններն ընդգծել են երաժշտության ռիթմիական պարկերն ու միաժամանակ ունեցել չարխափան նշանակություն:

Գ. Եկեղացական երաժշտության մեջ, հարկապես հոգեւոր երգեցողության ժամանակ, միջին եւ փոքր չափների զանգակաձեւ ծնողները յուրօրինակ կամեր-րոնի դեր են կատարել:

Դ. Եկեղեցական ամբողջ սպասքի, զանգերի, չշոցների հետ միասին ծնողները եւ սրբապվել են եւ համարվել եկեղեցուն մաքուր ցված ամենահարգի ու արժեքավոր նվեր: Գրանց նվիրումը եկեղեցուն կատարվել է նպարակին հասնելու, բուժում հայցելու, պահաբերության ակնկալիքներով:

4. Ըստ արձանագրությունների՝ իրերը եկեղեցուն նվիրվում էին "ի հիշատակ", "ի բարեխոսութիւն", "ի բալութիւն մեղաց", "ի փրկութիւն հոգվոյ"/շմար. խաչքարերի նմանափոխ արձանագրությունների հետ/:

5. Ժողովրդական հավաքալիքներում նվագարանների փաթեթը տեսակներին ու դրանց արձակած ձայներին վերագրվել են փաթեթը հմայական հարկություններ



/Յնձղայի ձայնը վանել է խավարը, բռնել չար ուժերին/: Զարկ է հիշել, որ շիկացած կրակով սրբագործված մեքաղը եւ դարբինը՝ /այսպեղ՝ Յնձղագործ/ առաջելաբանության մեջ առնչվում են երկնային ուժերին՝ արեւին, կայծակին ու ամպրոպին եւ դարձել դիցաբանական կերպարներ, իսկ այս եղանակով պարզապէս Յնձղանները ժողովրդի մեջ անվանվել են "արեւ":

Ճ. Գեղեւանքի բնույթների կոթառը կլոր է, սեռմեջ, արդարեւոր ուսուցիչ գոյիներով: Իրանին մոպեցող մասում ինտորակն է: Կլոր սկզբառակը կոթառին է անբանում երկու կողմից ոճավորված խւշերով: Սկզբառակի երբերին կլոր անցքեր են, որուցից Օղակու կախված են մեծ եւ փոքր բոժոժներ: Մրանք շարժելիս ամբիւր շարժվազարանի, լան թե բնույթի քեղ են ծառայում եւ, եղանակոր ու խորհրդավոր պատերին բնույթները շարժում են ու բոժոժները՝ հեղուկ: Բնույթների ուրախության նվազարան լինելու գործառույթը հավաքվում է հանել մեծ պատին դրանք չգործածելու խորհուրդաբ:

#### ԱՆՆԱԴՐՏ ՄԻՆԱՅՑԱՆ

##### Ս Գ

ՊՅՏՈՒՅՆՆԵՐԻ ԲՈՒԾՄԱՆ ԺՈՂՈՎՐԴՈՒՄԱՆ ԵՎԱՆՍԱԿՆԵՐԸ

ՉԻՐԱԿԻ ԵՎ ԶԱՎԱՍՐԻ ՀԱՅՏՈՑ ՄԵՐ

1. Եզր հեղափոխական աղբյուրների, ուսուցիչների բուժմամբ զբաղվել են եգիպտացիները քաղաքին Մ.բ.ա. 3100-2920 թթ: Հայ բժշկության պալատության ուսումնասիրություններով հավաստվում է, որ այրուցների բուժման հարցերով զբաղվել են հայ միջնադարյան բժիշկները /Միսրեար Հերացի, Գրիգորիս, 11-րդ դ., Միսրոզվար Ամասիացի, 16-րդ դ.: Երանք դարբենել են երկու քեթակ այրուց բարորակ եւ շարորակ, րոնց աղակաւորությունը որոշել են գննման եւ չղջալման միջոցով:

2. Համապատասխան քաղաք եւ բանավոր աղգազրանական նշանների, իրենցում եւ Զապաթում 19-20-րդ դդ. հանդիպել են կրծքագեղոր, ամորձիքի, անուրի, ամուկի, պոքրին եւ վերին վերջույթների այրուցներ: Ժողովրդական բժիշկները հանգել են այն տեսություն, որ

որ կան այսուցներ, որոնց առաջացման պայմանները  
քիչ թե շատ հայտնի են, այսինքն՝ դրանք ձեռք բերո-  
վի են ու հեփեսաբար բուժելի դեղորայքով /կրծքա-  
գեղձի, ամորձիքի, ամուկի եւ այլն/, իսկ այն այսուց-  
ները, որոնց առաջացման պայմանները հայտնի չեն /Օ-  
րինակ՝ գորգնուկը/ բուժել են ներշնչանքով:

3. Ձեռք բերովի այսուցների բուժման նպատակով  
պարարտվել են բույսեր, որոնց բաղադրության մեջ  
մգել են ինչպես կենդանական, այնպես էլ բուսական  
ու հանքային դեղամիջոցներ: Դրանք պարարտվել են  
ժողովրդական հմուտ բժիշկները /հեքիմ/՝ օձառի փո-  
շու եւ ձվի դեղնուկով, կաթով, փիփերթի եւ եգան  
լեզվի փերելներով եւ այլն: Յե կաթը, թե նշված բո-  
լոր դեղաբույսերն օժգված են հակաբորբոքիչ, վարա-  
կազերժ ու հակաանթիզ հատկություններով եւ նպաս-  
տում են այսուցի հեփագա աճի եւ բորբոքային պրո-  
ցեսների դադարեցմանը: Կաթն ունի ոչ միայն ամոքիչ,  
այլեւ մանրէասպան հատկություն:

4. Ճիրակում եւ քաղաքում, այնպես էլ մյուս պար-  
մա-ապագրական շրջաններում գորգնուկները բուժել  
են ներշնչանքով: Կիրառվել են աղոթքով, նմանը նմա-  
նով բուժման մոգական եղանակներ: Գորգնուկները  
նմանեցրել են նորալուսնին, ուստի այն բուժել են  
լուսնյակ գիշերը նորալուսնի դեմ: Աղոթքը կարդացել  
են երեք անգամ, շշուկով: Աղոթելիս վերցրել են  
գորգնուկի թվով գարի, աղ ու դրանք նետել կամ թո-  
նիրը, կամ կտուրը: Հաճախ գարու հափկները թաղել  
են ճանապարհների խաչմերուկներում կամ հանգուցյա-  
լի հեփ, որի իմաստը հիվանդության ոգու ճանապարհը  
խճճելը եւ հանգուցյալի հեփ գորգնուկները թաղելու  
մեջ էր: Մոգական մյուս գործողություններով հավա-  
րացել են, որ գորգնուկները կարող են չորանալ, հա-  
փ նման ու հալվել աղի պես:

Բուժման հիմքում ընկած ներշնչանքն ու հաճաքը  
որքան ի՞նչ են ու անկեղծ, այնքան մեծ է բուժման  
հաճախականությունը: Հաճախ ու ներշնչանքը հոգեբա-  
նական բուժման նախնական ձեւեր են:

## "ՀԻՆ ԺԱՄԱԳՈՐԾԻ" ՊԱՂՏՆԻՔԸ

/Բռնակորի պապանաֆարի հորինվածքի  
մեկնություն վորձ/

1. Տապանաֆարն ագուցված է Բռնակորի գյուղամիջ-  
յան եկեղեցու հարավային պապին՝ դռսից, երեւում է  
միայն մեկ լայն նիստը, որի վրա արձանագրություն  
չկա: Ամենահավանական թվագրությամբ 17-րդ դարն է:  
Մեկ հեքաբրերով հորինվածքը ներկայացված է հեքե-  
լալ պապկերներով /թվարկումը չափից աչ/ և /մարդու  
ֆիգուր՝ սրածայր գլխարկով, ծնկներից ներքեւ ավար-  
տվող պարեգոյով, ձախ ձեռքով /որը երկու անգամ  
կարձ է աչից/ բռնել է շրջանաձև վերջույթով մի  
իւր, աչք իջեցրել է ուղղանկյուն պապանդանին, բ/եր-  
կու սյուների վրա հենվող գմբեթաձև կառույց, որի  
կենտրոնում պապկերված շրջանից ուղղաձիգ դեպի գմ-  
բեթ է ելնում մի "ձող". սրան գմբեթի հեք հալման  
փեղում ձախից սուր անկյան փակ միանում է այլ  
"ձող", որի հակառակ ծայրը հասնում է ձախ սյանը:  
Գմբեթի երկու կողմում դռսից, հեծանների վրա կանգ-  
նած է մեկական բուշուն:

2. Իր ուշագրավ հորվածներից մեկում պարմաբան Գ.  
Սարգսյանը ենթադրել է, թե հորինվածքը ներկայա-  
նում է աշխարհում առաջին մեխանիկական ժամացույ-  
յը եւ հեղինակին՝ "կոնաթ" ժամագործին՝ ժամացու-  
յցը լարելու գործիքներով հանդերձ: Ճարտարապե-  
րապաշարագետ Ն. Պապուխյանը վիճարկելով այս ֆանտա-  
ստիկ ենթադրությունը, գմբեթաձև կառույցը համարել  
է ժողովրդական փան պապկեր:

3. Այս հորինվածքը՝ չի՛ ալելի մանրամասն եւ  
հասկանալի, փեղ է գրել նաեւ Գնդեվանքի մի քաղա-  
նաֆարի քանդակում: Այսպեղ գմբեթից անմիջապես ներ-  
քեւ, երկու կողմերում պապկերված է մեկական խաչ,  
մեկ ֆիգուրի փոխարեն ներկայացված է երկուսը, ո-  
րոնցից մեկը ձեռքին բռնել է նույն շրջանաձև  
վերջույթով իրը, իսկ երկրորդը կանգնած է պապան-  
դանի առջեւ եւ ձեռքին գիրք ունի: Այս նոր մանրա-



մասներն ոգնում են վերջնականապես պարզելու, որ մեր առջեւ եկեղեցական շինություն է, ավելի կոնկրետ՝ եկեղեցու ավագ խորան կամ բեմ, ներսում պարկերված իրը՝ պարանից կախված կանթեղ /պարանի մըյուն ծայրը, որի միջոցով իջեցվում-բարձրացվում էր կանթեղը, ամրացված է պափն/, ջրջանաձև վերջույթներով իրը՝ բուրվառ, պարվանդանը՝ եկեղեցու սեղան եւն: Համանման մի փետարան էր պարկերված է ճրոպնավանքի զապանաքարերից մեկի վրա: Այսպիսով, անկասկած է, որ այս հորինվածքը ներկայացնում է եկեղեցում ընթացող, ակնհայտորեն հանգույցալի հոգու փրկության համար մաքուրվող պապարագը:

Ինչ վերաբերում է երեք դեպքում էլ թուլունների առկայությանը /մանրամասն, որ առկա է նաեւ ժամանակի մանրանկարներում/, ապա դրանք ցուցում են երկնային արքայությունը, երկնային դոների բաց լինելը պապարագի պափն /եւ շնորհիվ/, ինչը ժողովրդական խոր ավանդույթներ ունի:

4. Չնայած մի անգամ չէ, որ Հայաստանի 16-18-րդ դդ. պապանաքարերը արժանացել են հեղափոխողների /Հ. Օրբելի, Ս. Բարխուդարյան, Գ. Կարախանյան/ ուշադրությանը, դեռեւս կարող են հիմնարար ուսումնասիրության: Պարզված չեն մասնավորապես դրանց ծագման աղբյուրներն ու պարձառները, լայն կենցաղավարման պաշտոնական-եկեղեցական եւ ժողովրդական հիմունքները, առանձնացված չեն հիմնական պարկեղազրական թեմաները: Ահա թե ինչու փաստամյակներ չարունակ ըստ էության անարձագանք է մնացել Գ. Սարգսյանի նման համարձակ "մեկնաբանությունը":

#### ՍՎԵՏԼԱՆԱ ՊՈՂՈՍՅԱՆ

#### Հ Ա Ի

#### ՀԱՅՈՑ ՌԵՍԱՀԱՐԳԱՐՄԱՆ ՀԱՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

1. Հայերը հնուց փրապեպել են դեմքի եւ իրանի գեղազարդման, հարդարման բարդ արվեստին: Այդ եւ վկայում հնագիտական, միջնադարյան մանրանկարային, մաքենագրական, բանահյուսական եւ սլոգազրական նյութերը:

Յուրաքանչյուր էթնիկական ընդհանրություն, յուրաքանչյուր մշակույթ ունի իր ոճը, գեղագիտական



ճաշակը, որոնցով էլ զանազանվում են գեղեցկության վերաբերյալ պահվերացումները: Հայոց մեջ չափ բարձր է գնահատվել բնական գեղեցկությունը, մարդ-բնություն ներդաշն կապը: Այդուհանդերձ, ավանդական հասարակությունում հաճախ դիմել են դիմահարդարման արվեստի օգնությանը, գեղեցկության ազգային ինքնապիտ շտամիչներին համապատասխան:

2. Հայաստանի չափ պարմա-ազգագրական շրջաններում կանայք, աղջիկները գեղեցկանալու նպատակով մարմնի փաթեթը մասերում արհեստական խալեր են դաշել: Պարանջ կրածման հնագույն սովորույթի թերեւս միակ հետավոր արձագանքն են հայոց մեջ: Կրածման, դաշման երբեմնի ծիսահմայական նշանակությունը կորուսվել է, դարձել սոսկ գեղագիտական գործառույթի կրող: Մարմնի կրածումը կամ ներկումը մարդ-բնության, մշակույթ-բնության երկբեւեռ հակադրությունների արտահայտությունն է: Գեմքի նախշերը մարդուն ցվել են մարդկային կերպար, ցույց տալով անցումը բնությունից մշակույթ, դրանք միաժամանակ ունեցել են սոցիոլոգիական գործառույթ, ներկայացնելով կրողի կարգավիճակը /4. Լեւի-Սյրա, 1984. 78/:

3. Ավանդական կենցաղում՝ թե առօրյա, թե սրբույան /փոներին, ծեսերին/ պահերին, սեռական արբունքի հասած աղջիկներն ասփճանաբար նվիրագործվելով, հաղորդակից էին դառնում մշակութային ժառանգությանը՝ ձեռք բերում հմտություններ արհեստներում, փնայնագործության, ինչպես նաեւ մարմնի ինամքի եւ հիգիենայի մեջ: Նվիրագործումը կապարում էին պարեց, հարուստ կենսափորձով կանայք:

4. Ի փաթեթություն բնության, մասնավորապես կենդանական աշխարհի, ուր արուն է պծնվում ու գեղեցկանում հսկայական սեռին հմայելու ակնկալիքով, մարդկային հասարակության մեջ նկատվում է հակառակը՝ կինն է գեղեցիկ հագուստ կապուստի, արդու-վարդի, պերճանքի՝ միջոցով փորձում արժանանալ յարական սեռի ուշադրությանը: Չա արգահայտում է ավանդական մշակույթում կին-պղամարդ հակադրությունը, դրանց սոցիալական դերերը, կարգավիճակի առանձնահատկությունները: Նայած թե երկու սեռերից որին է ընդրության մեծաշնորհը: Մեր մշակույթում գործել է "աղջիկը որս է, փղան՝ որսորդ" կաղապարված ըմբռնումը:

5. Ներկայումս Հայաստանում դիմախարդարման արվեստի զարթոնք է ապրում. երիտասարդ աղջիկները եւ կանայք ինամբոժ փորձում են ընդգծել իրենց "եսը" առավել կաթարյալ դարձնելով արժանիքները, իբրեւ արփաքին կերպարի կայացման, ինքնահաստատման ու ինքնադրսեւորման միջոցի:

ԱՐՄԵՆ ՍԱՀՄԱՅԱՆ

ՍՏԵԼԱ ՎԱՐԴԱՆՅԱՆ

Մ

ՀԱՅԿԱՎԻ ԿԻՐԱՌՈՒՄԸ ՀԱՅ ԱՎԱՆՂԱԿԱՆ

ԲՇԵՎՈՒԹՅԱՆ ՍԵՔ

1. Հայկավը (*Bolus armena*) հայ ավանդական բժշկության սիրված դեղամիջոցներից է: Գրավոր աղբյուրներում այն հիշատակվում է Ժ դարից մեզ հասած Անիի դեղագիրքարանում, որը հեղազայում (ԺԲԺԳ դդ) խմբագրվել է Կիլիկյան Հայաստանում՝ "Չագիկ-Հեթումյան բժշկարանում", ինչպես նաեւ Միխթար Հեռացու "Ջերմանց միխթարութիւն" գրքում (1184) եւ Ամիրդովլաթ Ամասիացու "Օգուկ բժշկութեան" (1469), "Անգիպաց անպէղ" (1482) եւ "Ախրապադին" (1481) գործերում: Անփիկ բժիշկներ Հիպոկրատեւը, Չալիանոսն ու Ռիոսկորիդեւը բարձր են գնահատել հայկավի բուժիչ հատկությունները: Իբն Սինան այն նկարագրել է "կանոնի" Բ գրքում՝ կոչելով "անխկան կավ" Բագրատունյաց հարստության մայրաքաղաքի անունով:

Հայկավը Հայաստանից արփահանվել է Արեւելքի ու Արեւմուտքի մի շարք երկրներ: Ընդհուպ մինչեւ ԺԸ դարն այն մշտնապես էր եվրոպական ֆարմակոգնոզիաների մեջ եւ վաճառվում դեղատներում: Այսօր էլ հայկավը մեծ պարածում ունի հայոց ավանդական բժշկության ոլորտում:

2. Հայկավը հիմնականում օգտագործվում է որպէս հակաբորբոքային, հակամիկրոբային եւ հակաալերգային դեղամիջոց պենդային երկամոլությունների, վերքերի, խոցերի, արյունահոսությունների եւ քոլեռալորման դեպքերում: Չրա ներգործության մեխանիզմը մեծապէս պայմանավորված է ալյումոսիլիկատների եւ երկաթի օքսիդի առկայությամբ:

3. Վերջին պարիներին հայկազի բուժիչ հասկու-  
յուններն ուսումնասիրվել են Մաշտոցի անվան Սա-  
րգիսադարանին կից սպեղծված միջնադարյան հայկական  
դասական ու ժողովրդական բժշկության գիտահեղափո-  
րական կենտրոնում: Ռեղամիջոցն օգտագործվել է վո-  
շիների, հաբերի ու սպեղանիների ձեռով արագին եւ  
ներքին կիրառման համար: Գրական արդյունքներ են  
արձանագրվել հազվապես աղեսպամոցային ցրակցի  
խրոնիկական բորբոքային երեւոյթներով պառապող  
հիվանդներին բուժելիս, ինչպես նաեւ ակերզիաների,  
մանավանդ էկզեմաների բուժման դեպքում: Հայկազից  
բացի, հիվանդները սպանում էին նաեւ համալիր բու-  
ժում՝ ներառյալ բուսաբուժությունն ու սննդաբու-  
ժումը:

ԱՄԱԼՅԱ ԱՄՐԱՅԱՆ

Ժ Ա Յ

ՓԱՅՏԻ ԳԵՂԱՐՎԵՍԱԿԱՆ ՄՇԱԿՄԱՆ ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ  
ՀՄՈՒՈՅՈՒՆՆԵՐԸ ՀԱՅՈՑ ՄԵՋ

1. Փայտի գեղարվեստական մշակման հնագույն ավան-  
դույթների լավագույն վկայագրեր են Հայկական լեռ-  
նաշխարհում հայտնաբերված հնագիտական գտածոները՝  
Սեւանի ավազանի պեղածո սայլերը, Կարմիր բլուրից  
էւ այլ հնավայրերից պեղված առարկաները՝ Վարդարված  
Մրճարվեստ փորագրութայամբ: Միջնադարյան Հայաստա-  
նից փայտի փորագրության բացառիկ նմուշներից են՝  
Մշո Առաքելոց վանքի դուռը, Սեւանի եկեղեցիների  
դռներն ու խոյակները, Յեռոզոսիայի հայկական եկեղե-  
ցու դուռը, Անիի Կաթողիկոսական բազկաքոնները, գրա-  
կալները, Հավուց Թառի "Ամենաիրկիչ" կոչվող քրիս-  
տոսի խաչելության քանդակը եւ այլն: Հայ, ինչպես  
նաեւ օտարալեզու պարմիչների գործերում, միջնադար-  
յան մանրանկարչության մեջ բազմաթիվ փվյալներ կան  
պահպանված գեղարվեստական բարձր վարպետությամբ  
կապարված փայտե ջինաժոների մասին: Վերջապես, ազ-  
գագրական նյութը եւս վկայում է փայտի գեղարվես-  
տական մշակման ավանդույթների շարունակման մասին  
ընդհուպ մեր օրերը:

2. Հարկ է նշել, որ փայտի գեղարվեստական փորա-  
գրությունը սերտ աղետներ ունի կիրառական ար-  
վեստի մի շարք ճյուղերի ինտեգրորության, քարի ու



մեդալի գեղարվեստական մշակման, գորգագործության ու ասեղնագործության հետ՝ կառուցվածքային եւ պարզանախշային առումներ:

3. Փայտի փորագրությամբ հիմնականում զբաղվել են փայտամշակ վարպետները, որոնք հենց իրենք են պարզանախշել իրենց իսկ շինածոն. հապուկ փորագրող վարպետներ հայ իրականության մեջ չեն եղել:

4. Մեծ փեղ է հաղկացվել հումքի ընտրությանը, փորագրության համար գերադասել են հաղկապես ընկույզենին, այնուհետեւ՝ լորենին, լապենին, սոսին, ուռենին, բարդին: Փորագրիչների կողմից վարպետներն օգտագործվել են փայտի բնական փեքստուրան, կառուցվածքային հնարավորություններն ու գունային համամասնությունները:

5. Հայոց մեջ փայտի գեղապարզման բնորոշ ու գերակշռող ձեւերն են՝ գծային, ժալավիսային, ցանցկեն փորագրությունը, հաղկապես ցայտուն՝ բարձրաքանդակի, հարթաքանդակի, խորաքանդակի փեսքով: Կիրառվել է նաեւ դրվագումը /իսկրուսպացիան/ եւ ինքնարսիան, որոնցով պարզանախշվել են ճարտարապետական հուշարձանները, բնակարանը, կահույքը, կարասին, կենցաղային նշանակության զանազան այլ առարկաներ, երաժշտական գործիքներ եւ այլն:

6. Տարբերակվում են երկրաչափական, բուսական եւ կենդանական պարզանախշեր, ընդ որում գերակշռել են առաջին երկուսը՝ հաճախ միմյանց հետ համադրված: Չարդանախշերն ի սկզբանե ունեցել են պաշտամունքային, հավաքալիքային իմաստ, մասնավորապես բուսական պարզանախշերի հիմքում ընկած է բույսերի, հաղկապես ծառի վաղնջագույն պաշտամունքը, որն առարկայական դրսեւորում է գտել փայտե չարխափան արհապանակ-դադորդանների մեջ: Ժամանակի ընթացքում դրանք սփայլել են գույնի դեկորատիվային բնույթով:

7. Փայտի գեղարվեստական մշակման ավանդույթն այսօր էլ կենսունակ է ժամանակակից փորագրիչ վարպետների շնորհիվ, որոնք սկզբագործաբար՝ օգտվելով անցյալ ժառանգությունից եւ գտնելով նոր արգասիք-լուսավորչություններ, ու ձեւեր, մոդերնում են բարձրարվեստական շնորհ:



ՍՈՒՐՄԱԼՈՒԻ ԳԱՎԱՌԻ ԲՆԱԿՉՈՒԹՅՈՒՆԸ ԸՍՏ 1886թ.

ՍԱՐԳԱՀԱՄԱՐԻ ՏՎՅԱԼՆԵՐԻ

1. Երեւանի նահանգի Սուրմալուի գավառը բաղկացած էր երեք փեղամասից, որոնք սփռաբաժանված էին գլխավորական համայնքների: Այսպես, Իգդիրի (Ձոր, Իգդիր, Կապիղջլաղ), Դաշբուրունի (Արալքի, Դաշբուրուն, Ուղիկ), Կողբի (Կողբ, Գյուլլուլու, Օգրուլա) փեղամասերում կային երեքական գլխավորական համայնքներ:

2. Առաջին փեղամասում բնակվում էր 30647 մարդ, որից հայ՝ 15204, թաթար (թուրքալեզու էթնիկական խմբեր)՝ 11868, չուրդ՝ 3575 մարդ: Ըստ որում, ամբողջ հայ բնակչության 63% բնակվում էր Իգդիրի գլխավորական համայնքում: Երկորդ փեղամասում կար 20520 բնակիչ, որից հայ՝ 2265 մարդ (փեղամասի ամբողջ բնակչության 11%), թաթար՝ 13034, չուրդ՝ 5221 մարդ: Հայ բնակչության ավելի քան 72% բնակվում էր Դաշբուրունի գլխավորական համայնքում: Երրորդ փեղամասի 19899 բնակչից հայ էր 4627-ը, թաթար՝ 9449, չուրդ՝ 5823 մարդ: Հայերի 66%-ից ավելին բնակվում էր Կողբի գլխավորական համայնքում:

3. Այսպիսով, ամբողջ գավառի բնակչությունը կազմում էր 71066 մարդ (38354 փղ., 32712 կին), որից հայ՝ 22096 մարդ կամ ամբողջ բնակչության 31,2%, թաթար՝ 34351 կամ 48,3%, չուրդ՝ 14619 կամ 20,5%: Ընդհանրապես միջին կազմը ամբողջ գավառում 7,2 էր, հայ ընդհանրապես՝ 7,7, թաթար ընդհանրապես՝ 6,6 քրդին՝ 8,5:

Գավառի 227 գյուղից միայն հայերով էր բնակեցված 18-ը, որից 12-ը՝ Իգդիրի փեղամասում, խառը՝ 7 գյուղ (հայ-թաթար):

4. Ըստ դավանանքի՝ Սուրմալուի գավառի բնակչության զարկերն այս էր. հայ լուսավորչական՝ 22,1 հզ. մարդ, սունի՝ 8,9 հզ., չիա՝ 33,3 հզ., եզդի՝ 6,7 հզ. մարդ: Գավառի բնակչության սոցիալական շերտավորման մեջ գերակշռող մեծամասնություն են կազմել գյուղացիները (98,3%), որոնց 73,3% գտնվում էր պեղական, իսկ 26,7%-ը՝ մասնավոր հողերում: Բնակչության զբոսը 2% կազմում էին բեկերը (668 մարդ), հոգեւորականները (536 մարդ) եւ առեւտրականները (55 մարդ):

1. 18-րդ դ. կեսերին ֆրանսիայում արդյունաբերության եւ գյուղատնտեսության զարգացմանը նպաստելու նպատակով սկսեցին ցուցահանդեսներ կազմակերպել: Հեղափոխում այս կարգի ցուցահանդեսներ են կազմակերպվում այլ երկրներում, առանձին մարզերում, շահաքանդում: Կազմակերպվում են նաեւ միջազգային ցուցահանդեսներ, որոնք լավագույն նմուշներն արժանանում են պարգևների:

Մինչեւ 20-րդ դ. կեսերը Հայաստանում ցուցահանդեսներ չեն կազմակերպվել, սակայն փարբեր մասնագիտությունների փեր հայազգի մասնակիցներ մշտապես փարբեր ցուցահանդեսներում արժանացել են բարձր պարգևների (Պ. Էսապյան, Ս. Գիլանյան, Գ. Ահարոնյան, Կ. Կամսարական, Մ. Տարախչյան եւ այլք):

2. Արժաթ գոյիները հայկական փարպի /փղամարդու եւ կնոջ/ համալիրների կարեւորագույն մասն են եւ շաք փարածված են եղել բոլոր ազգագրական շրջաններում: Սակայն քչերն են ներկայացրել իրենց գոյիները փարբեր համարում ունեցած ցուցահանդեսներին: Կրանցից էր Մկրտիչ Մելիքսեթ-Բեկովը, որի կենսագրական փվյալների մանրամասները, ըստ Է. Ասրվաժափրյանի, շաք կցկրուր են: Նա Թիֆլիսի ազնվականներից էր եւ հայրիկ՝ Միխայիլ Բեկ անունով: Հիշափակվում է որպես արժաթագործ 1858-1889թթ.: Պարապրել է կենցաղային առարկաներ՝ դանակ, պարառնաղ, հազարփեշի, պնակներ, սառը պենքերեւ այլն: Մեծ թիվ են կազմում գոյիները՝ 180 հաք: Մասնակցել է ֆարիզի 1867թ. համաշխարհային ցուցահանդեսին եւ Թիֆլիսի 1889 թ. ցուցահանդեսին, որոնք արժանացել է փոքր արժաթ մեդալի /դեղն անհալփ Է/:

3. Պարվում է, որ Մ. Մելիքսեթ-Բեկովը ցուցահանդեսների է մասնակցել ավելի վաղ, շան փեղեկացնում են հրափարակումները:

Հայաստանի պարմուքյան պեփական թանգարանի /ՀՊՊԹ/ գրամագիտության բաժնում պահվում է Մ. Մելիքսեթ-Բեկովի 1865թ. ոսկե մեդալի կրկնորինակը: Առաջին երեսին պարկերված է Ալեքսանդր 2-րդի կիսանդրին, դեպի ձախ, շուրջը գրություն ունեերեն՝ "Մկրտիչ Մե-

լիքսեթ-Բեկովին՝ աշխարհաիրության եւ արվեստի համար" 1865-ս/մ.մ. 15401/։ Մեղալի կշիռը 2,37գ., ունի կախիկ։ Այս մեղալին նա արժանացել էր իր պարաստած արձաթագործական նմուշների համար։ Հետագայում էլ 1865թ. հետո պարաստած գոյիների լավագույն նմուշների ձարմանդի հակառակ կողմում ամրացված նույն մեղալի երկու երեսների կրկնօրինակը՝ փոքրացված փրամագծով։ Այս կարգի գոյիներ պահվում են ՀԳԴԹ, ՀՀ ֆինանսների նախարարությունում։ Որանք պարաստված են արձաթից /875/՝ սելադման ու փորագրման եղանակով, վարդարված բուսական եւ երկրաչափական նախշերով։ Գոյիների ձարմանդները զմբեթաձեւ են, յուրաքանչյուր մասի վրա, իբրեւ կանոն, դրվագվում էր վարդեգի կնիքը՝ անվան սկզբնապատերով՝ "ՄՄ"։

4. Նշենք, որ Ռուսական կայսրության փարբեր ցուցահանդեսներին հայերը մասնակցել են րակավին 18-րդ դ. վերջերից, արժանանալով բարձր պարգևների՝ անվանական մեղալների։ Այս մեղալների առաջին երեսներին պարկերված է պարգեւարման ժամանակ փրակալող կայսրի դիմապարկերը՝ պաշտոնապես ընդունված գրուքյամբ։ Երկրորդ երեսի համար պարաստվում էր հապուկ կնիք, յուրաքանչյուր պարգեւն սպասյողի անվան հիշատակությամբ։ Այնպես որ այս մեղալներն իրենց փեսակով եզակի են։ Նմանօրինակ մեղալները դժվարությամբ են հավաքվում, քանի որ պահվում են ընթանիքներում եւ միջոց է, որ համալրում են թանգարանների ժողովածուները, իսկ հաճախ դուրս են մնում գիտնականների ուշադրությունից, մյուսները պարզապես վերաձուլվում են, ահա ինչու դրանց ամեն մի նմուշ արժանի է պաշտած ուշադրության։

#### ԿԱՌԼԵՆ ՍԵՂՈՍՅԱՆ

##### Հ Ա Ի

#### ԱՐՀԵՍՏԱԳՈՐԾՈՒԹՅԱՆ ԱՐԴԻ ԲՆՈՒՅԹԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ

1. Առանցքային նշանակություն ունի արհեստների, ընդհանրապես արհեստագործության ուսումնասիրությունը մարդկության պարմական վարճացման բոլոր ժամանակաշրջաններում։ Կապված լինելով կենցաղի եւ մշակույթի գրեթե բոլոր բնագավառների հետ, հանդիսանալով մարդկանց աշխարհաքային գործու-

նեության հիմնական օղակներին մեկը, արհեստագործության մանրակրկիտ ուսումնասիրությունն անհրաժեշտ պահանջ է դառնում գիտական եւ կիրառական առումներով: Առանձնակի հեղաքրքրություն են ներկայացնում արհեստագործության բնույթի փոփոխությունները փաթեթ ժամանակաշրջաններում:

2. Ի սկզբանե ուղեկցելով մարդկանց գործունեությանը, արհեստագործությունը վաղ պարմական ժամանակաշրջանում կրել է նախնական բնույթ: Որոշակի բնույթ արհեստագործությունն աստիճանաբար ստանում է հեղափոխի հիմ եւ վաղ միջնադարյան շրջաններում, երբ ձեւավորվող փնային արհեստագործության փնայնագործության կողքին հեղափոխի սկսում են առաջանալ պարզունակ "գյուղական" կամ "գյուղացիական" արհեստները: Չնայած հեղափոխում սրանց արտադրական նշմարելի մեծացմանը, որն արտահայտվում էր հիմնականում ջինարարության, զինագործության "խոշոր" ջինվածքների եւ արվեստի գործերի մեջ, այնուամենայնիվ, կախված րվյալ հասարակարգերի էությունից արհեստակագործությունն իր բնույթով հիմնականում ենթակայական էր, երբեմն հայեցողական: Արհեստագործության, կարելի է ասել, դասական բնույթը ձեւավորվեց հիմնականում միջնադարում՝ առավելապես կապած քաղաքների առաջացման հետ:

3. Տնային եւ գյուղական արհեստագործության բնույթը փոխվում է այն պահից, երբ արհեստն ըսկավում է կողմնակի եկամուտի աղբյուր ծառայել: Եվ ջանի դեռ այդ եկամուտը օժանդակ է, ապա անկախ պարվերի առկայությունից ու շուկայի պահանջից, նման արհեստագործությունը կրում է փնայնագործական բնույթ՝ փնայնագործություն է: Աստիճանաբար առաջանում են արհեստագործական արտադրության միջանկյալ եւ անցողիկ ձեւեր՝ դարբնույներ, հյուսնույներ, սրանույներ, կղմիդրի, կրի "գործարաններ" եւ այլն, որոնց մի մասն այդպես էլ մնում է փնայնագործական՝ "գյուղացիական" արտադրություն, իսկ մի մասը, հեղափոխի ազդեցությամբ հիմնական /գյուղացիական/ կամ այլն /վաղմունքից եւ առաջնակարգ եկամտի աղբյուր դառնալով, վերածվում է պրոֆեսիոնալ /"քաղաքային", "կուրս"/ արհեստի: Այսպիսով, ըստ բնույթի, արհեստագործությունը դասավորվում է փնայնագործական եւ պրոֆեսիոնալ արհեստների /վերջինս՝ առավելապես քաղաքներում/: Տարբեր է այս երկուսի բնույթը նաեւ



արագորության կազմակերպման եւ այլ առումներով:

4. Ըստ էության, արհեստագործության այս երկու ճյուղերն էին, որ 19-րդ դարում կյանքի կոչվեցին Ռուսական կայսրության ծայրամասերում՝ Անդրկովկասում, ըստ որում նաեւ Հայաստանում, ուր դանդաղ էր ներթափանցում կապիտալիզմը եւ որպէղ մնայուն էին ավանդական կենցաղից բխող պահանջմունքները: Արհեստագործության բնույթը նույնը լինելով հանդերձ, չէր կարող փոփոխություններ չկրել ու չհամապատասխանել նոր տնտեսական ու արտադրական փոփոխաբերություններին: Տեխնիկայեւ ավելի էին կապարելագործվում արհեստները, որոշակիանում աշակերտ-ենթավարպետ-վարպետ փոխհարաբերությունները, արհեստավորական եղբայրությունների կազմակերպական ձեւերը եւ այլն: Սակայն նկարվում էր, նաեւ էականորեն նոր փոփոխություն: Նորից հանդես են գալիս միջանկյալ եւ անցողիկ արագորակները՝ կիսագործարանային, մանուֆակտուրային, արտելային արհեստանոցները եւ այլն, որոնք՝ նպաստեցին, մի կողմից, որոշ արհեստների ընդգրկմանը գործարանների ու կոմբինատ-արտելների մեջ կամ գեղարվեստական արագորության ոլորտ, իսկ մյուս կողմից՝ դրանցից շատերի վերացմանը կամ վերադարձին դեպի փնայնագործություն:

5. Արհեստագործական արագորանքի ներկայիս պահանջարկն ու առաքությունը արգասիք է տնտեսության անկումայնության, կյանքի եւ կենցաղի որոշակի առաջադիմության: Վերականգնվում են ոչ միայն ավանդական կենցաղի երբեքի սովորությունները, այլեւ կենցաղից դուրս մղված ու անգամ մոռացված գործիքները ու պիտույքները: Արհեստագործության ներկայիս բնույթը գրեթէ չի փեղավորվում փնայնագործության եւ պրոֆեսիոնալ արհեստի "դասական" բնութագրությունների սահմաններում: Արագորանքը կա, թե՛ գյուղական եւ թե՛ քաղաքային, շուկան լի է դրանցով, սակայն դրանց հեղեղում որոշակի չէ արհեստանոցը, արհեստավորն իր պահանջներով ու եկամտի աղբյուրներով, պարզիրարուով եւ հիմնական ու օժանդակ վերադավածության չափանիշներով: Արհեստագործական արագորանքով երբեմն դժվար է որոշել դրա փնայնագործական կամ արհեստագործական ծագումը: Զիչ բացառությամբ, գրեթէ բոլոր արհեստավոր բանվորների համար արհեստանոց է ծառայում իր գործարանը, ձեռ-

ռասցւալեա վաճառողի, քան արդարողի հեփ: Այս ամե-  
նը չի նշանակում, հարկավ որ վերափոխվել են ար-  
հեստագործության ճյուղերի հիմնական բնութագրու-  
թյունները: Նորից առկա են միջանկյալ եւ անցողիկ  
արտադրածները, որոնք նման պայմաններում կամըր-  
ջակ են հանդիսանում եւ ավանդականի եւ նորի, ար-  
հեստագործականի ու գործարանայինի, գեղարվեստակա-  
նի եւ կիրառականի արտադրանքների առաջացման  
եւ դասակարգման մեջ:

ՀԱԿՈՔ ՍԻՄՈՆՅԱՆ  
ՀՈՎՀԱՆՆԵՍ ՍԱՆԱՄՅԱՆ  
Հ. Գ. Վ.

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՎԱՐԱԳՈՒՅՆ ԶՐԻՍՏՈՆԵԱԿԱՆ ՊԱՃՏԱՄՈՒՆՔԱՅԻՆ  
ՀԱՄԱԼԻՐ ԱՂԱՍԻ ՇՐՋԱՆՈՒՄ

Հայաստանի հանրապետության կառավարությանն առ-  
նիքեր Հուշարձանների պահպանության վարչության  
Հայկական հուշարձանների համահավաքի խմբագրու-  
թյան արշավախումբը 1994թ. հունիս-օգոստոս ամիս-  
ներին հեփալոլոթյուններ կարարեց Լեռնային Ղա-  
րաբաղի հանրապետությունում եւ հարակից փարած-  
ներում, մասնավորապես Աղդամի, Քելբաջարի եւ Ֆի-  
զուլու շրջաններում:

1. Հայրենաբերվեցին եւ ուսումնասիրվեցին հար-  
յուրավոր հայկական արձանագրություններ, խաչքա-  
րեր, փապանաքարեր, ժայռապարկերներ, վանական համա-  
լիրներ, եկեղեցիներ, մարուռներ, աղբյուր-հուշար-  
ձաններ, կամուրջներ, ամրոցներ, բնակավայրեր, դամ-  
բարանադաշտեր, որմնապարկերներ եւ այլ հուշար-  
ձաններ, որոնց ժամանակաշրջանն ընդգրկում է Թ.ա.  
ճ-5 հազարամյակներից մինչեւ ուշ միջնադար:

Որանց ձեռնող մեծամասնությունը միջնադարյան  
քրիստոնեական հուշարձաններ են եւ վկայում են  
հայ պեփական կազմավորումների ու էթնոսի փարած-  
ման սահմանները Թ.հ. 1-17 դդ.:

2. Նորահայտ հուշարձաններից հափուկ ուշադրու-  
թյան է արժանի Աղդամի ժայռափոր եկեղեցական հա-  
մալիրը, որ գրեկում է Կիլիկ-Կենգերլի գյուղի դի-  
մաց, որանից մոտ Զ.ճ կմ արեւելք, Սաչեն գեփի աջ  
ափին, վանքասար կամ Հովվասար Լեռան արեւմտյան

եզրին, ուղղաձիգ կտրվածքով կրաքանե ժայռի կենտրոնական մասում: գերի մակարդակից 60-70 մ վերել:

3. Քրիստոնեական պաշտամունքային համալիրը բաղկացած է ա/ժայռափոր եկեղեցուց, բ/պաշտամունքային հարթակից, գ/ժայռափոր գերեզմաններից, դ/մուրքից եւ ժայռափոր նեղ ապրիձաններից, որոնք սկիզբ առնելով լեռան ստորոտից՝ ձգվում են մինչեւ կառույցները:

Հուշահամալիրի ողջ տարածքում ժայռի մակերեսին փորագրված են հնագույն խաչապատկերներ, խորհրդավոր պատկերաքանդակներ, հուևարեն եւ հայերեն արձանագրություններ:

4. Անկանոն հաթակազմով եկեղեցին /չափերը 550x350 սմ/ կողմնորոշված է արեւմուտք-արեւելք ուղղությամբ, որի արեւելյան մասում ձեւավորված է պարզ բեմ, իսկ երեսը՝ զաղտնարան: Հյուսիսային պարի կենտրոնական մասում փորված է կամարաձեւ կանոնավոր խորշ: Այս պարի մակերեսը ծածկված է մի քանի փասնյակ խաչապատկերով, որոնցից մի քանիսը ուղեկցվում են հուևարեն արձանագրություններով:

5. Պաշտամունքային հարթակը գտնվում է եկեղեցուց հարավ: Ռբա հարավային մասում լավ մշակված խորշ է, որի վրա քանդակված են հուևարեն եւ հայերեն արձանագրություններ, կենաց ծառի վրա ջրջանով օղակված հավասարաթեւ խաչ եւ այլ խաչապատկերներ: Խորշի առջեւ հարթակ նստարանն է, իսկ դրա մոտ, հաթակին փորագրված են ջրավալան եւ դրանից ձգվող առվակներ: Ամենից ուշագրավը հաթակի պարկերաքանդակն է՝ բաղկացած իրար մեջ ներգծված ուղղանկյուն եւ եռանկյունի գծապատկերներից: Բացառված չէ, որ այն փեղեքների կառուցվածքի խորհրդանշանային պարկերում լինի: Հարթակի կիրճահայաց եզրին գտնվող խորայն մեները վկայում են, որ այստեղ ժամանակին եղել է բազրիք, որը հարթակում գտնվողներին ապահովում էր ձորը ընկնելու վրանգից: Հարակի հաթակը խիստ ողորկ է եւ հարթեցված, ինչը հավանաբար հեղեղանք է մարդկանց կողմից երկար ժամանակ այդ տարածքի օգտագործման: Մեր կարծիքով, հարթակը եղել է հավաքաբեղի, ուր կարդացվել են քարոզներ քրիստոնեական ուսմունքի մասին:

6. Հարթակից հարավ, դրանից անջարված ժայռի ելուստով, գտնվում է մեկ ըայլ ժայռափոր հարթակ գերեզմանոցը: Այստեղ ժայռի մեջ փորված է վեց սարկոֆագ՝ հյուսիս-հարավ կողմնորոշումով, որոնք

հավանաբար ունեցել են կավեթուրծ կափարիչներ /մի բեկոր հայտնաբերվեց ջրջակայքում/: Պերեպմանոյ-հարթակին կից լանջի հողերը մաղելիս հայտնաբերվեցին մարդու ոսկրեր եւ կավանոթների բեկորներ, որոնք սարկոֆագները կողոպտելիս դուրս էին նեփվել գանձախույվների կողմից:

7. Մայոնի փորագրված խաչապարկերները խիստ վաղնջական են եւ հորինվածքով կարծես մարմնավորում են Գրիգոր Լուսավորչի երազային փեսիլքը. պարվանդանի վրա կանգնած սյուներ պսակվում է խոյակով, որի վրա դրված է խաչ /Ագանթանգեղոս, էջ 384/: Մայոսփոր խաչապարկերներից մի քանիսը խիստ որոշակի կրում են հռոմեական պարկերագրության ազդեցությունը:

8. Փաստորեն սա Հայաստանում հայրենի վաղագույն քրիստոնեական հուշահամալիրն է, ուր հաստատված սուրբ այրերը նախքան Գրիգոր Լուսավորչի գործունեությունը, քարոզել են քրիստոսի ուսմունքը եւ մահվանից հեփո թաղվել փեղում: Թվագրման համար հիմք են ծառայում հեփելյալ փաստարկները.

ա/ քրիստոնեական թաղման ծեսի կանոնակարգված նորմերի բացակայությունը /գամբարանները կողմնորոշված են ոչ թե արեւելք-արեւմուտք, այլ հյուսիս-հարավ ուղղությամբ/, բ/ հեթանոսական ավանդների պահպանումը /գամբարանում փեղադրվել են կերակուրներով եւ ջրով լի կավանոթներ/, գ/ վաղագույն խաչապարկերների եւ հունական գրությունների առկայությունը, որոնք, անկասկած, նախորդում են 404 թ. Մեսրոպ Մաշտոցի կողմից հայոց գրերի գյուտին, դ/ ավելի ուշ գրված հայերեն արձանագրությունները, որոնց փառերի պարկերագրությունը համապատասխանում է Ե-րդ դ. հնագույն հայափառ արձանագրություններին, ե/ հայտնաբերված խեցանոթների բեկորները, Վ/ կենտրոնից հեռու, դժվարամատչելի վայրում փեղադրված լինելը, որ հիմք է փալիս ենթադրելու, թե եկեղեցական համալիրը հիմնադրվել է նախքան 301 թ. /հայոց քրիստոնեական դարձը/:

Գրավոր աղբյուրներում եղած այն փեղեկությունները, որ քրիստոնեական համայնքները Հայաստանում փարածված են եղել սկսած 1-ին դարից, նյութական հիմնավորում են ստանում այս հուշահամալիրի հայտնագործմամբ:



ՄԵԹ ԵՂԵՈՆԻ ԵՎ ՈՆՔՆԱՊԱՏՊԱՆԱԿԱՆ ՄԱՐՏԵՐԻ  
ԱՐՏԱՅՈՒՈՒՄԸ ՀԱՅ ԲԱՆԱՀՅՈՒՍՈՒԹՅԱՆ ՄԵՋ

1. Վերջին տարիներին ավելի է մեծացել հեփաք-  
քըրությունը հայ ժողովրդի համար ճակատագրական  
դարձած Մեծ Եղեռնի իրադարձությունների նկատ-  
մամբ, չանի որ թուրք ու թուրքամեք պարմաբաննե-  
րը փորձում են հեփեւողականորեն խեղափոխել  
պարմական սփույգ ճշգրտությունները:

2. Հրապարակված պաշտոնական վաստաթղթերից բացի,  
պարմաճանաչողական կարելուր արժեք են ներկայա-  
նում նաեւ ժողովրդական բանավոր վկայություննե-  
րը, որոնք մեկանում ցարդ գրեթե չեն գրավել եւ  
ուսումնասիրվել:

3. Մեծ Եղեռնից հրաշքով վերապրած փարագիր-հայ-  
րենադարձներից դեռեւս 1950-ական թթ. մեր գրի ա-  
ռած հուշապատմներն ու պարմական բնույթի երգե-  
րը /հայերեն ու թուրքալեզու/, ժողովրդական պարզ  
լեզվով վերաբարդում են թուրքական կառավարութ-  
յան /երիփթուրքական եւ չեմալական/ ղեկավարների  
կազմակերպած պորահավաքը, պինհավաքը, ջարդերն ու  
կոփորածները, ինչպես նաեւ հայ ժողովրդի փարքեր  
հաքվածների /Վան, Մուշ, Սասուն, Շաքախ, Շապին-Չարա-  
հիսար, Մուսա լեռ, Ուրֆա, ավելի ուշ՝ 1920-1921  
թթ.՝ Այնթապ, Հաճըն/ հայության կազմակերպած ար-  
դար ու ազնիվ ոգորումները ընդդեմ բռնության՝  
պահպանելու իրենց մարդկային փարրական, ապրելու  
իրավունքը:

4. Թեպեք Օսմանյան բռնապետությունը դաժանորեն  
ձնշում էր դիմադրողական այդ շարժումները, սակայն  
ազգի ֆիզիկական գոյության համար պայքարող անձ-  
նուրայ հերոսները պայծառ հեփք թողեցին հայ ժո-  
ղովրդի ազգային ապագրական պայքարի պարմության  
մեջ, եւ նրանց դյուցազնական կերպարներն այսօր  
եւս նորանոր սիրանքների են ոգեկոչում նաեւ իր  
ազգային ինքնորոշման համար մարտնչող արցախահա-  
յությունը:

5. Մեծ Եղեռնից վերապրած սերնդից անմիջականո-  
րեն գրի առնված ժողովրդագիրական հիշյալ նյութե-  
րը առարկայորեն վերաբարդում են հայ ժողովրդի

հերոսական ու ողբերգական անցյալը, որը նրա պաթմուքությունն է, իսկ ժողովրդի պաթմուքությունը նրա հավաքական հիշողությունն է, որը եղծել է լինի:

ԱՐՄԵՆՈՒՀԻ ՍՏԵՓԱՆՅԱՆ  
Հ Ա Ի

ՏԱՐԱՀԱՅԻՆ ՄԱԿԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՆ  
ԻՐԻՇՎ ՀՄԱՅԱԿԱՆ ԲԱՆԱԶԵՎ

Կենցաղային օգտագործման շաք իրեր ունեն մակագրություններ, որոնք փեղեկություններ պարունակելով պաթրաստման փեղի, ժամանակի, վարպետի մասին, կարեւորում են փվյալ իրի արժեքը:

1. Ժողովրդական փարպի առանձին մասեր /գոպկ-արախչին, գուլպա, ձեռնոց, գոփի, գոգնոց, խոնջանակապ, թաշկինակ եւ այլն/ նույնպես ունեն մակագրություններ, որոնցից առավել հեփաքքրականը հյուսակեն գոփներինն են /"Ի վայելումն կապողին"/՝ հաճախ կրողի անվան հիշափակմամբ:

2. Բարեմաղթանքի յուրօրինակ ձեւակերպումներ հանդիսացող այս մակագրությունները համարժեք են "բարով վայելես", "բարով մաշես" բանավոր արփա-հայրություններին, թելադրված նոր հագուստը ջնոր-հավորելու անհրաժեշտության սովորույթով: Այս սովորույթը նախկինում դիփվել է բարի կամ չար կամ-քի դրսեւորման արփահայրություն՝ պայմանավորված առաջին անգամ կրելիք զգեստի հանդեպ ունեցած ըզգուշավոր մոփեցմամբ, քանի որ նորը դիփվում էր "օփար", հեփեւաբար՝ "վնասաբեր":

3. Աջխարհիկ եւ հոգեւոր վերնախավի հագուստի օծման, հարսանեկան հագուստն /հալալ/ օրհնելու, հիվանդի շորն աղոթելու սովորույթն ինքնին վկայում է հագուստը՝ փրորջ, կրողի համար անվնաս դարձնելու փաստը, որն իր հերթին պայմանավորված է վերջինիս նախնական դերով ու նշանակությամբ:

4. Այս իմաստով հափուկ հիշողությունն են ձեռք բերում վերոհիշյալ մակագրությունները, հանդիսանալով կրողի անձն ու առողջությունը պահպանող հմայակ:

Աջխարհի շաք ժողովուրդների հավաքալիքներում հագուստի վրայի մակագրությունները կրկնակի հըմայական կորություն են սփանում հափկապես ծննդ-

յան օրերին, երբ մարդը կենսաուժի նոր պաշար է կուտակում եւ ամանորին, որի առաջին օրը Կենական բախտորոշ ազդեցություն ունի ողջ փարվա վրա:

## ԼԻԼՅԱ ՎԱՐՈՒՆՅԱՆ

Հ Ա Ի

ՂՐԱՍՏԵՐ ՄՈՍԿՎԱՀԱՅԵՐԻ ԾԻՍԱԿՐՈՆԱԿԱՆ ԿՅԱՆՔԻՑ

1. Վերջին փարիների իրադարձությունների բերումով, զգալիորեն բազմացած Մոսկվայի հայությունն, նոր միջավայրում հարմարվելով հանդերձ փեղի սոցիալ-փնդեսական, մշակութային ու կենցաղային պայմաններին, ձգտում է պահպանել ազգային ծիսակարգի ավանդական նկարագիրը:

2. Ղրա ցայտուն ապացույցներից է ներկայումս Մոսկվայի հայկական եկեղեցու ծիսական դերի ակտիվացումը ամուսնության, մկրտության /կնունք/, թաղման եւ մեռելոց հիշափակի հեփ կապված կրոնական արարողությունների ժամանակ:

3. Ներկայումս մոսկվահայերի մեջ ամենափարածվածը մկրտության /կնունքի/ արարողությունն է, որը գրեթե զանգվածային բնույթ է ստացել:

4. Թաղման ծիսակարգում աչքի են ընկնում հանգուցյալի հուղարկավորման արարողությունը եկեղեցում կախարելու հաճախակի դեպքերը, ինչպես նաեւ Մոսկվայում լայն փարածում ստացած դիակիլոմից խուսափելն ու ավանդական եղանակով թաղում կախարելը:

5. Եկեղեցական պսակը համեմափաբար քիչ է փարածված, սակայն ամուսնությունը վավերացնող, թե կրոնական՝ /եկեղեցում/ եւ թե քաղաքացիական՝ /ԶԱԳՍ/ արարողությունները կախարվում են նույն՝ հարսանիքի օրը, ի փարբերություն Հայաստանում ընդունված կարգի, երբ զագսավարման հարցը /"ԶԱԳՍ ընկնելը"/ մեծ մասամբ հեփաձգվում է հարսանիքից առ ժամանակ հեփո եւ երկրորդական նշանակություն ունի:

## ՍՎԵՏԼԱՆԱ ՎԱՐՈՒՆՅԱՆ

Հ Ա Ի

ՄԻՔԱՅԵԼ ՄԻԱՆՍԱՐՅԱՆԵՐ "ՔՆԱՐ ՀԱՅՎԱԿԱՆ"

ԺՈՂՈՎԱԾՈՒՐ ՊԱՏՄԱՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ԱՐԺԵՔԸ

1. 19-րդ դ. 50-60-ական թթ. լուսավորական շարժման պափմության մեջ արժանահիշափակ փեղ ունի հա-

ՄԻՔԱՅԵԼ ՄԻԱՆՍԱՐՅԱՆՅԻ "ՔՆԱՐ ՀԱՅԿԱԿԱՆ"  
ԺՈՂՈՎԱԾՈՒԻ ՊԱՏՄԱՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ԱՐԺԵՔԸ

1. 19-րդ դ. 50-60-ական թթ. լուսավորական շարժման պաթմուքյան մեջ արժանահիշաբակ փեղ ունի հասարակական ու մշակութային գործիչ, հրապարակախոս Միքայել Միանսարյանցը:

2. Միքայել Միանսարյանցն իր ողջ կյանքը նվիրաբերել է հիմնական մի նպատակի՝ հայերեն լեզվով փպագիր գիրք հայթաթել աշխարհի փարբեր ծայրերում ապաստանած հայերի ամենալայն խավերին: Գործի կարելոթրուցիունը պայմանավորված էր պաթմաճաղաքական հանգամանքների բերումով ազգի ընդհափված ներքին կյանքը շաղկապելու, ժողովրդին լուսավորելու, ճաղաքակրթելու, ազգային ավանդներով դասփաթակելու նպատկամղումով:

3. Կրթա-դասփաթակչական, հայրենասիրական նպատակներից ելնելով՝ նա ձեռնամուխ է լինում հայ հոգեւոր արժեքների, հափկապես երգերի հրափաթակման գործին: Մանրազնին ուսումնասիրելով հայ հին ձեռագիր աղբյուրները, ժամագրքերը, փաղաթանները, երգարանները, բանահյուսական նյութեր ընդգրկող ժողովածուներն ու փարբերական մամուլում զեփեղված հեղինակային ու ժողովրդական սփեղծագործությունները՝ նա ընփրում է հայ ժողովրդի բազմաթուղանդակ կյանքը լուսաթանող երգեր եւ 1868 թ. Ս. Պեփերբուրգում հրափաթակում իր "Քնար հայկական" հանրահայտ ժողովածուն:

4. "Քնար հայկականում" Մ. Միանսարյանցը հրափաթակել է 438 միավոր երգային սփեղծագործություն, որոնցից 271-ը հեղինակային է, 148-ը՝ ժողովրդաթանահյուսական /վիպերգեր, հարսանեկան, կենցաղային, սիրո, պանդխտության, օրորոցային երգեր/, 18-ը՝ ժողովրդական խաղիկներ:

5. "Քնար հայկական" ժողովածուն ընդգրկում է նաեւ հայ մթավոր-մշակութային կյանքն իր բազմաթուղանդակ կողմերով /մափենագիփություն, կենսամափենագիփություն, պաթմություն, ազգագրություն, լեզվաթանություն, գրականագիփություն, մանկավարժություն եւ այլն/:



ՆԱԲԱՐԱՄՏԻ ԲՈՒՍԱԲՈՒԺՈՒԹՅՈՒՆԸ ՀԱՅ ԱՎԱՆՈԱԿԱՆ  
ԲԺՇԿՈՒԹՅԱՆ ՄԵՋ

1. Հայոց ավանդական բժշկության գրավոր ժառանգության մեջ ձեռագիր բժշկարաններում պահպանվել են արժեքավոր նյութեր շաքարախիի բուսաբուժության վերաբերյալ: Այս հիվանդության դասական նկարագրությունը փրված է "Գագիկ-Հեթումյան բժշկարանում" (Ժ-ԺԳ դդ.):

2. Թեպեք ավանդական բժշկության մեջ դիաբեդը ընկալվում էր որպես երիկամների եւ ոչ թե ենթասամոջային գեղձի պաթոլոգիա, սակայն էմպիրիկ ձեւով մշակվել էր բուսաբուժման ու սննդաբուժման ուսուցիչ նալ համակարգ: Այս նպատակով "Գագիկ-Հեթումյան բժշկարանում" խորհուրդ էր փրվում օգտագործել գարի, կորեկ, գարեջուր, դդմի, սալորի, նուս, սերկեւիի ու ծորի հյութեր, կովի թան: Իր "Անգիպաց անպեք" (1478-1482) գրքում Ամիրդովլաթ Ամասիացին շաքարախիի բուժման համար առաջարկել էր նաեւ եղերդակը, հապարը, կարոսի, անմեռուկի, սեխի ու ձմերուկի սերմերը:

3. Մաջրոցի անվան Մափեսադարանին կից սպեղծված միջնադարյան հայկական դասական ու ժողովրդական բժշկության գիտահեփազոփական կենտրոնում ավանդական բժշկության փորձը կիրառվել է շաքարախիով փառապող հիվանդների բուժման նպատակով:

4. Շաքարախիի բուսաբուժության մեջ լայնորեն օգտագործվող դեղաբույսերից բացի (եղինջ, ձիաձեփ, կղմուխ, արեւջուրիկ եւ այլն) հայ ավանդական բժշկության շփեմարանից օգտագործել ենք նաեւ հիպոգլիկեմիկ հափկություններով օժտված մի շարք բույսեր՝ մարեմիսիքը, լոջփակը, եղեւպակի որոշ փեւակներ, հափուկ ձեւով մշակված աբարբիոնի արմափները: Սննդաբուժման համար նշանակվել են կովի թանը, գարեջուրը, դրոժը, կորեկը, վարսակը, ցորենի թեփը, գալարը, դդումը, հում կարփոֆիլը, բուսական թեյեր եւ այլն: Սփայվել են հուսադրող արդյունքներ, մանավանդ շաքարախիի սկզբնական շրջանի եւ մանուկների բուժման համար:

ՀԱՅՈՑ ՆԱՐԱԿԱՆՆԵՐԻ ՏԵՂԱՅԻՆ ՏԱՐԲԵՐԱԿՆԵՐՆ  
ՈՐԷ ՄԻՋՆԱԳԱՐՈՒՄ

1. Նարականների ժանրը հայ հոգեւոր երգեցողության մեջ ամենից կանոնականն է: Այդպէս ընդ ընդ 10-դարյա ժամանակաշրջանում /Վ-ՄԿ/ , Նարակնոց ժողովածուն քանիցս խմբագրվել է, ժամանակի ընթացքում դուրս թողնելով մի շարք նմուշներ, որոնք հեղափոխում լույս են ցնայել որպէս "Պարականն շարականներ":

2. ՄԿ. ի վեր, պարս-մշակութային անբարենպաստ հանգամանքների բերումով, հայոց խաղանշանների բանալու կորստյանը զուգահեռ, Կեղի է ունենում շարականների երաժշտական բաղադրիչի փոխանցում: Առաջանում են շարականների փոխանցի փոքրերակներ կամ երգչաւորներ, որոնք ավելի կամ պակաս չափով էին փոքրերակում միմյանցից:

3. Նարականները, հեղինակային ստեղծագործություններ լինելով հանդերձ, երաժշտական բաղադրիչի փոխանցի փոքրերակումներով երբեմն ֆոլկլորային փոփոխություն են թողնում եւ միայն անփոփոխ կանոնական փոխան ու եկեղեցական ուր-ձայն չափանմուշ եղանակներից որեւէ մեկին պարականելու հանգամանքն է հաճախում, որ գործ ունենք միեւնոյն շարականի հետ:

4. Ժամանակի ընթացքում ավելացող փոխանցի փոքրերակների քանակն սպառնում էր բացասաբար անդրադառնալ շարականների երաժշտական բաղադրիչի որակի վրա, հաճախեա մահմեդական միջավայրում գործող հայկական եկեղեցիներում: Հենց սա էլ խթանեց նոր հայկական ձայնագրության ստեղծումը Կոստանդնուպոլսում, որն իրագործեց Համբարձում Լիմոնձյանը, 1815-ին:

5. Անցյալ դարի 70-ական թթ. Գեւորգ Գ. Կաթողիկոսի ու Նիկողայոս Թաշճյանի նախաձեռնությամբ էջմիածնում ձայնագրվեց եւ փագրվեց "Ձայնագրյալ շարական-հոգեւոր երգոց" ծավալուն ժողովածուն, որն ամփոփում էր երկու հազարից ավելի հոգեւոր երգերի էջմիածնական փոքրերակները: Գրեթէ միաժամանակ Կոստանդնուպոլսում հմուտ շարականագետ Եղիա Տնփես-

յանը ձայնագրեց նույն ծարակնոցի Կոստանդնուպոլիսի փարբերակը, որը հեղափայլում որոշ ուշացումով փափարկեց նրա որդու ջանքերով: Այս ձայնագրություններն իրագործվել են Հ.Լիմոնձյանի ձայնանշաններով, որոնք սպեղծվել էին հայկական բնական ձայնաշարի հնչակարգի առանձնահատկություններին համապատասխան:

6. Միջ. աստիճանաբար վերանայվում է այն պեսակերը, ըստ որի եվրոպական ձայնագրությունը պիպանի չէր համարվում հայոց հոգեւոր մեղեդիները գրանցելու համար: Վենետիկի Ս. Մալար կղզու Միխայելյան միաբանության անդամ Հ. Մելոնոյ Ցայանը, հնարամտորեն հարմարացնելով եվրոպական ձայնագրությունը հայոց հոգեւոր ձայնեղանակների հնչաօտանդակին, կախարչալ ճշգրտությամբ գրանցեց եւ հաջոր առ հաջոր լույս ընծայեց գրեթե ողջ ծարակնոցը:

7. Ծարակնոցի վերը նշված, ինչպես նաեւ այլ ձեռագիր ու փափար փարբերակների համադրական քննությունը կարող է լույս սփռել խաղանշանների վերծանման առաջել խորագին եւ արդիական մեթոդի ընտրության վրա, որն էլ, իր հերթին, հեղափայլում կարող է հանգեցնել դրական արդյունքների:

ԳՈՀԱՐ ՎԱՐԳՈՒՄՅԱՆ

Դ Ի

ՀԱՅՈՑ ՀԵՅԱՆՈՍՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԲՐԻՄՑՈՆԵՈՒԹՅԱՆ  
ԱՌՆՉԱԿՑՈՒԹՅԱՆ ՈՐՈՇ ՀԱՐՅԵՐ

Բրիստոնեությանը՝ որպես համաշխարհային միասնական կրոններից մեկը, լայնորեն փարածված լինելով երկրագնդի փարբեր ծագերում, մեծապես ժառանգել է նախաքրիստոնեական ջրջանի բազմապիսի կրոնների ու դիցաբանական համակարգերի ավանդույթները:

1. Բրիստոնեության ծագման անմիջական աղբյուրներն անշուշտ, պետք է փնտրել հրեից հին կրոնում, որն էլ, սերելով սեմական աշխարհի հնագույն դիցամիտոգություններից, զարգացման փարբեր փուլերում ազդեցություններ է կրել եգիպտական, շումեր-արքադական, իրանական (մասնավորապես՝ պրադաշական) եւ այլ կրոններից, իսկ հեղափայլում էլ՝ սինկրետիկ-գնոստիկյան միստիկայից: Մյուս կողմից, քրիստոնեական հավաքն



ու ուսմունքը, լինելով հիմարեւելյան որոշակի միջավայրի ծնունդ, ներառել ու ներթմել են այդ միջավայրի աշխարհայեցողական, դիցապաշտամունքային եւ առասպելափեղծային շաք գծեր, սկզբունքներ, որ հաբուկ են եղել սեմականին հարակից հնդեվրոպական եւ մյուս էթնոաշխարհներին, լանգի հազարամյակներ շարունակ հարեւանությամբ գոյաբեւելով, փոխադրել են զանազան ուրոքներում:

2. Հայոց հեթանոսությունը, որը ձեւավորվել էլ զարգացել է հին առաջավորասիական բազմապղծայնության ծիրում, ի հայտ է բերում ծիսա-պաշտամունքային երեւույթներ ու կերպարներ, որոնք ծագումնաբանորեն, իմաստաբանորեն, փառաբանորեն եւ այլ բնութագրերով համահնչուն են քրիստոնեության կերպարներին ու երեւույթներին: Ուշադրության արժանի են կենտրոնական դեմքի՝ Հիսուս Բրիստոսի նախաքրիստոնեական ակունքներն քնդհանրապես եւ նրա հայկական կերպարային զուգահեռները մասնավորապես, ընդ որում, ոչ միայն ի դեմս հեթանոս ապփածների, այլեւ հեղափոխական միջնադարյան դյուցազմերգական հերոսների "Սասնա ծռերից": Զուգահեռներն անկասկածաբար են հետեւյալ հիմնական ուղղություններով.

ա) հայր-առաջնորդ-գլխավոր-արարիչ դեր (հայկ-Արամ Արամազդ-Հ. Բ.-Սանասար-Ղազիթ գիծ),

բ) մեռնող (զոհ)-հառնող (հայքնվող) էություն եւ այնկողմնային աշխարհի հեր կազ (Ոգոր-Սալդե-Արա-Տորդ-Հ. Բ.-Փոքր Մհեր գիծ),

գ) արեւային-արդարդաք բնույթ-չարի դեմ պայքարող-մշակութային հերոս (Ծիվիսե-Միհր-Վահագն-Հ. Բ.-Մեծ Մհեր գիծ):

Այս գծերը հաճախ խաչաձեւում են միեւնույն կերպարում: Ծիսա-պաշտամունքային որոշ զուգահեռներ փրվում են կերպարայիններին համապատասխանորեն:

3. Դիփարկվում են նաեւ միջնադարյան երաժշտաբանափեղծական ժանրում, մասնավորապես՝ հոգեւոր երաժշտության մեջ (շարականներ) քրիստոնեական կերպարների մի շարք բնապաշտական անդրադարձները:

4. Հայոց հեթանոսության եւ քրիստոնեության համեմատական քննությունը նույնիսկ այս նեղ շրջաններում ի հայտ է բերում, նախ, դրանց ներքին կապը պաթմական հաջորդականության եւ ժառանգականության առումով, ապա հայոց հավաքի ու մրաժեշակերդի, իբրեւ ուրույն համակարգի, հարաբեւելը մինչեւ մեր օրերը:



1. Գիտության ամեն մի բնագավառ ունի զուտ իրեն հաբուկ, ուղղակի կամ անուղղակի իր շրջանակների մեջ մտնող, նաեւ հարակից բնագավառների հետ առնչվող մասնագիտական տերմիններ /բառեկրեր/: Որպես գիտության ուրույն բնագավառ, ազգագրությունը եւս ունի իր տերմինաբանությունը՝ հաճախ առնչվող հարակից մշակութաբանական բնագավառների հետ: Այդ տերմինները, սակայն, հայ մասնագիտական /առավել եւս՝ ոչ մասնագիտական/ գրականության մեջ միանշանակ չեն օգտագործվում, ուստի թյուրիմացությունների տեղիք են փալիս:

2. Այդ տերմինները մի քանի կարգի են, ա/ընդհանուր ազգաբանական, մեծ մասամբ հունարենից ու լատիներենից եկող, հայերենին փոխանցված /դարձյալ մեծ մասամբ/ ռուսերենի միջոցով, օրինակ՝ էթնոգրաֆիա-ազգագրություն, էթնոլոգիա-ազգաբանություն, ֆոլկլորիստիկա-բանագիտություն, անտրոպոլոգիա-մարդաբանություն, դեմոգրաֆիա-ժողովրդագրություն, արխեոլոգիա-հնագիտություն, պալեոնտոլոգիա-հնէաբանություն, արխեոգրաֆիա-հնագրություն, մաթրիարխաթմայրիշխանություն, պաթրիարխաթ-հայրիշխանություն, միֆ-առասպել, օնոմաստիկա-անվանաբանություն եւ այլն: Այս շարքը, որ երկար կարելի է շարունակել, հայացված է եւ բացառիկ են շփոթությունները:

Բ/դարձյալ ընդհանուր ազգաբանական, բայց ավելի նեղ մասնագիտական ու էլի նշված/ինչպես եւ որոշ այլ/ լեզուներից նույն կերպ հայերեն մտած տերմիններ, որ օգտագործվում են առանց թարգմանվելու: Օրինակ՝ լավիրեթ, սորոռաթ, էզլոգամիա, էնդոգամիա, գինեկոկրաթիա, ինտերյեր, էքստերյեր, փաբու եւ այլն, որոնք եւս թարգմանելի են /համապատասխանաբար՝ քենամուսնություն, տեգրամուսնություն, արգամուսնություն, ներամուսնություն, կնապետություն, ներսույթ, դրսույթ, արգելանք եւ այլն/ եւ եթե մասնագիտորեն ձիջո օգտագործվեն, հայերենները եւս ընդունելի կը դառնան:

գ/Անմիջապես ռուսերենից եկող տերմիններ՝ սնոխաչեստվո-նվություն /Խ. Մանվելյան/, ափալիչեստվո-

նստմակալություն, դայակություն, պոսվաշչենիե /խնդիրացիա/-նվիրագործություն, որոնք նույնիսկ մասնագետներից չափերը չգիտեն:

Գ/Վերջապես, կենսապահովման ոլորտին վերաբերող, բուսն հայ կենցաղամշակութային բառեր, որոնք հաճախ սխալ են օգտագործվում նույնիսկ մասնագետների կողմից, թյուրիմացության մեջ զգելով նաև ոչ մասնագետներին: Ռբանք մասնավորապես վբաղմունքներին առնչվող բառերն են: Այդպես՝ բուսկության, դերձակության, հյուսնության եւ այլի փոխարեն օգտագործվում են՝ բուսկագործություն, դարբնագործություն, դերձկագործություն եւ այլն, սրանք շփոթելով, աւենք երկաթագործության եւ այլնի հետ, այսինքն՝ արհեստավորին շփոթելով արհեստի նյութի հետ: Այս շարքը կարելի է շարունակել, օրինակներ քաղելով ժողովրդական մշակույթի եւ վբաղմունքի այլ բնագավառներից եւս, սակայն կարելիորը հարցադրումն է եւ դրանից եզրահանգման գալը:

Ե/Ջարմանալիորեն երբեմն վիճահարույց է դառնում "ավանդույթ" տերմինի /եւ դրա "ավանդութային" ձեւի/ օգտագործումը, այն հակադրելով "ավանդին" /եւ "ավանդականին"/: Մինչդեռ դրանք ունեն նրբերանգներ՝ "ավանդույթը" "տրադիցիան" է, "ավանդությունը"՝ "պրեդանիե"-ն, ինչպես "սովորույթը"՝ "օբիչայ"-ը, "սովորությունը"՝ "պրիվիչկա": Լավ է ամեն մեկն իր տեղը:

Հայ ազգագրական տերմինաբանությունը կկանոնակարգվի դրա բաղադրիչների մասնագիտորեն միջոց օգտագործմամբ, որին մեծապես կնպաստի միացյալ ջանքերով կազմվելիք հանրագիտարանային բնույթի ազգաբանական /համահավաք/ պատկերազարդ բառարանը:

ՂԵՐԵՆԻԿ ՎԱՐԴՈՒՄՅԱՆ

ՍՈՒՐԵՆ ՀՈՐՈՍՅԱՆ

Հ Ա Ի

ԳՆԴՀՈՎԻՏԻ ՁԻԹՅԱՆԸ /ԿԱՌՈՒՅՎԱԾԸ, ԳՈՐԾԸՆԹԱՅԸ,  
ՀԱՓՈՒԿՑԻՈՆՆԵՐԸ/

1. Դաշտային ազգագրական աշխարհանքների միջոցով տարիներ առաջ Մարտունու շրջանի /ՀՀ/ Գեղհովիտ /նախկին՝ Վ. Դարանլուղ, միջին դարերում՝ Վ. Կանուկ/ գյուղում հայտնաբերվել է 17-րդ դարակեսին /ԹՎ ԴՃՁ/ կառուցված ձիթհան:

4. Կվնուփի /մփել է Սյուևիքի գեղարքունյաց գավառի մեջ/ ձիթհանը, ըստ նույն ժամանակի փապանագրի, կոչվել է սրանոյ: Այժմյան բնակիչները /Ալաշկերտի քերականականների հեփնորդներ/ այն անվանում են ձիթխա /ձիթխայ/, որը կանգուն է եղել եւ գործել է մինչեւ դարիս կեսերը:

2. Ձիթհանը արքարդական բազմաշէ կիսագեփնափոր կառույց է, բաղկացած սրահից, ջառակափեղ /կալափեղ/, բովից, թալփից /գոմ/, մթնփունից/ուր նաեւ պողոսակն է/, ամենն առնված ընդհանուր կփուրի /ծածկի/ փակ, բայց եւ յուրաքանչյուր աշէ /բաժանմունք/ յուրահափուկ շինվածքի/երկարավուն, սյունաշար, գրմբեթարդ, եռանավ եւ այլն/ ու հափագծի /ջառակուսի, ջառանկյուն, բոլորշի եւ այլն, արդյունք է ձիթհանության գործընթացի որոշակի հերթագայությանմբ, գործավորների մասնագիտացված կայուն անձնակազմով /5 հոգի/:

3. Գործընթացը կախարվում է հեփելյալ հաջորդականությամբ. մի ձյուղ /15 փութ/ հափիկի բովում, մաղում, /ձարեմաղով/, կալսում, սփայված փոխնդի մաղում /ալրամաղով/, որոշակի ջանակով փաք ջուր /մեկ ձյուղին՝ ութ բղիկ/ են լցնում ջառակի մեջ, ուր փոխինդն է: Զառակը բանում է գոմեշի ուժով, սփայվում է գելյալ /խյուս/, որից վարպեղը /ուսպեն/, փորձարկում է ձեթի սփայումը: Այս գելյալը լցնում են վամբյուղները, որոնք էլ /40 հափ/ միմյանց վրա շարում են օջափում /մթնփուն/՝ պողոսակի կախարի փակ: Վերջինս ձնշում /ձգմում/ է վամբյուղներին ու ձեթը հոսում է բղիկի մեջ: Մեկ օրում ձիթխայը հանել է /մշակել է/ մի ձյուղ կփավհափի կամ սորեկի /կարմիր կամ սեւ/ հափիկ, որից սփայվել է 32,5 նուկի ձեթ:

4. Եղել են ձեթի սփայման հեփ կապված որոշ հավաքալիքներ՝ Ասփուն դիմելու բանաձեւերի փեսքով, իսկ փոխինդին ջուր փալը սխալմամբ հուշել է սափանան:

5. Պահպանվել են չափուկշոի հիմնավուրց միավորների՝ վերը նշած 1 ձյուղը = 15 փութ = 50 դիփրի, 1 կոփը = մեկ փութ, 1 կուռիկը = 0,54 գ, 1 բղիկը = 4 լիփրի, 1 նուկին = 5 գրվանջայի = 24 գ, 1 փուղը = 0,54 գ, 1 շարքը = 100 գր. եւ այլն: Մանրամասն գրանցված են նաեւ

հեղափոխ սփայվող հափկեղենի, գործավորներին  
առվելիքների չափերը, վաճառքի /փեղում եւ արագ-  
նա/ գները, նաեւ կառույցների պարամետրերի եւ  
այլուայլ չափեր:

Ջիբհանուրյան ուսումնասիրությունը գիտաճանա-  
չողականից բացի, ունի գործնական նշանակություն՝  
որպես կենսապահովման կարելիոր միջոց: Ցավոք, ինչ-  
պես ներկայացվող ձիթհանը, այնպես էլ մյուս բո-  
լոր ձիթհանները /ինչպես նաեւ ջրաղացները/ անու-  
շադրության մատնվելու հեփեւանքով /քանի որ չէր  
մշակվում համապատասխան հումք/ դարիս կետերին վե-  
րածվելիս փլափակների: Հարկ է, որ վերականգնվեն  
ինչպես ձիթափուների մշակությունը, այնպես էլ ձիթ-  
հանները, քանի որ բոլորովին չեն մոռացվել անհրա-  
ժեշտ հմությունները:

ФЕЛИКС ТЕР-МАТИРОСОВ  
И А И

## КУЛЬТ БОГОВ-ЦАРЕЙ ЕРВАНДИДОВ И ИСТОРИЯ АРМЕНИИ

1. Возникновение династии Ервандидов является одним из дискуссионных вопросов арменоведения. Господствует предположение о происхождении Ервандидов от иранских Оронтидов, которые впоследствии, в III в. до н.э; ввели в Армению из эллинистического мира культ обожествленных царей. Однако это противоречит характеру сообщений Мовсеса Хоренаци. Ранее я показал, что в сведениях о происхождении последнего Ерванда имеются указания на ритуальный брак, призванный подчеркнуть божественное происхождение царя, а описание его облика указывает на связь его с архаичным культом бога-царя. Таким же человеком-богом выступает у Мовсеса Хоренаци и Ерванд Сакавакяц, которому сооружаются "врата", культ связанный в древнем мире с почитанием богов.

2. Считается, что царский домён Аруандуник получил название от принадлежности к Ервандидам-Аруандидам. Однако, предполагаемый процесс имел место лишь в средние века, а в древности носил



обратный ход развития. Это, как и общность имен, позволяет связать в единую цепь данные об Ервандидах и Ара Гехециком (Перекрыском). В сведениях Мовсеса Хоренаци нет указаний на связь Ара с вегетативными процессами. Более того, они лишены мифологического времени, пространства, метафоричности, этиологизации происходящего. Наличие трех персонажей, выступающих под именем Ара против Шамиран, общая причина их противопоставления и детализированный характер описания воскрешения Ара показывает, что в истории Мовсеса Хоренаци дано описание ритуала испытания жизненной потенции и формы смены временных царей, человеко-богов, культ которых прослежен Д. Крезером.

3. Аналогичный способ испытания жизненной потенции богов-царей был характерен и для Египта и Угарита. Связь Ара с половой потенцией хорошо отражена и в армянском языке. Под именем Шамиран у Мовсеса Хоренаци сохранились сведения о культе богини плодородия, любви и войны, близкой или родственной богине Шавушке. В описанных ритуалах под именем Шамиран выступала верховная жрица богини. Процесс превращения временных царей-богов в династийные цари отражен у Мовсеса Хоренаци в теоформном имени Ерванда "Саксвакяц" — кратковечный, т.е. "временный" царь, и в образе его сына, династийного царя Тиграна, воспринимаемого по этой причине в исторической памяти, как "величайший, могущественный и разумнейший из царей Армении".

4. Таким образом, первых армянских царей — Ервандидов следует отличать от Оронтидов — иранских сатрапов, оставших после падения архаменидской империи царями в Армении. Судя по сведениям Мовсеса Хоренаци, иранские оронтиды породнились с армянскими Ервандидами. Ервандиды появились из Армавира с царя Митре и Ерванде позволяет вспомнить божественную пару Митре и Варуне. Засвидетельствованная в середине II тысяч. до н.э. в хурритских текстах, форма имени Варуна — Уршума, позволяет предположить возможность происхождения от него имени Аруанд-Ерванд.

5. Характерно, что с этого же времени на территории Армянского Нагорья прослеживается культ идолов-фалусов. Если первоначально идолы-фалусы встречаются на погребениях, как символы воскрешения, то в дальнейшем идолы-фалусы находят и в поселениях, где на них изображается человеческое лицо со свастикой и короной. То есть шел процесс объединения символа воскрешения и плодородия с идеей царствования. Не случайно по этому отрицательное отношение урартов к культу фалусов. Культ бога Варуны в урартском пантеоне выступает под именем богини Арубани /С. Амзьян/, т.е. принимает женское подчиненное положение. Отражение культа Ара, как представляется, сохранилось в сказке Г. Агаяна "Арегназан". Таким образом, представляется, что можно проследить древнюю связь культа Варуны-Ара с идеей и процессом становления царской династии Аруандидов-Ервандидов в Армении.

6. Нахождение царского домена Ервандидов в урартской области Арнарили позволяет предположить, что название армянского царства Арма́ни в Бежистунской надписи и Арме́ния у греческих историков связано с древним названием домена, что является традиционным для древних обществ восприятием имени политического центра и самой династии с названием царства, как то по названию Парсуа-Персидского царства или имени пра-родителя Ахеменида-Археменидского государства, царства Парфян, Селевкидского и т.д.

ԱՃՈՏ ՓԷԼԻՊՊՈՅԱՆ  
\*ԼԵՈՆԻՉ ԲԻՅԱՊՈՎ\*  
Հ Ա Բ

ԵՄՐ ՕՅԱԿԱՆԻ ԿԱՌԻԿ-ՊԱՀՊԱՆԱԿԸ

1. Հայաստանի բրոնզեդարյան հուշարձաններից հայտնաբերված նյութական մշակույթի արժեքների մեջ ա-



ռանձնանում է դարչնա-ադրյուսագույն փոփոք գույնից պարասպված մի ուշագրավ իր: Այն գտնվել է Աջգորակի շրջանի Օջական գյուղի նոր Օջական բաղի, միջին բրոնզի դարաշրջանի վաղ՝ Յոնեգ-կիրովապոյան փուլին վերաբերող թիվ 10 վերգեպոյա դամբարանների պեղման ժամանակ, հնագիտական փակ համալիրում, եւ թվագրվում է մ.թ.ա. 3-2-րդ հազարամյակների սահմանագծով:

2. Ուղղանկյուն իրան եւ վերնամասում սեղանաձեւ ելուստ ունեցող այս անտվոր առարկան /երկարությունը՝ 8 սմ, լայնությունը՝ 6 սմ, հաստությունը՝ 2 սմ/ իրանի եւ ելուստի միացման հափածում հորիզոնական խորադիր ակոս ունի, որը, ըստ ամենայնի, նըպաստել է իրը թելի կամ ուղորաբուղի օգնությամբ որպես կախիկ օգտագործելուն: Իրանի դիմային մասը քիչ ուռուցիկ է, ամբողջապես ծածկված ուղղանկյալ, հորիզոնական եւ անկանոն իրար հափող լայն ու նեղ խորադիր գծերով, որոնք առաջին հայացքից գաղափարագրի փափորություն են քողնում:

3. Նման արտեֆակտներ հայտնի են նաեւ Հին Արեւելքի /Հյուսիսային Սիրիա, Նգիպոս/ եւ Միջերկրականի ավազանի /Կիպրոս, Էգեյան աշխարհ, Ապենինյան թերակղզի/ հնագիտական համալիրներում եւ մասնագիտական գրականության մեջ սպասել են "cippi"՝ "հեմայական կախիկ" կամ " հմայական կորով" անվանումը: Հափերը փայտվում են 6-6.5 սմ-ի միջեւ: Հայտնաբերվել են դամբարանների, բնակատեղիների եւ փաճարական համալիրների պեղումների ժամանակ:

4. Հյուսիսային Սիրիայի օրինակները պարասպված են կրաքարից եւ թերթաքարից, չափերով մոտ են նորօջականյան գրածոյին, հայտնաբերվել են Յել-Բրակի /Ռաս-էլ-Այն/ սպորգեպոյա օվկիանոսի, պղղաբերության ու դեղագործության ասպված՝ էնկիի /Էա/ փաճարի պեղումների ժամանակ, վերաբերում են մ.թ.ա. 3-րդ հազ. եւ, դասվելով արպաքին րեսեից, ըստ ամենայնի, առնչվում են Մեծ Մոր եւ երկվորյակների պաշարմունքի հեփ /դրանցից մեկը երկվորյակներով հղի կին է պարկերում, իսկ մյուսը՝ ուղղանկյուն իրանով երկգլուխ անձնավորություն/:

5. Եգիպտոսում եւս "cippi"-ների առաջին օրինակները հայտնվում են մ.թ.ա. 3-2-րդ հազ. սահմանում:

հարստությունների, Պողոմեոսյանների եւ Հոռմեական ժամանակաշրջաններում: Ուշագրավ է, որ այսօրեղ հայփնաբերվածները քանդակապարդ փեսարաններ /կոկորդիլոսների դեմ պայքարող, օձեր ու կարիճներ խեղդող Հորուս, Հորուսին հովանավորող Բես եւ այլն/ եւ փորագիր գաղափարագրային փեքսփեր են պարունակում, որոնց ուսումնասիրությունն ու վերածնունդը թույլ է տվել մի խումբ մասնագետների /Վ. Մալբերգ, Հ. Բոննե, Լ. Բոնփիքո, Բ. Լանգ, Ու. Բարդա, Մ. Ռոստովցեւ, Ս. Խոջաշ, Օ. Բերլեւ եւ այլն/ եզրակացնել, որ հին Եգիպտացիներն այս առարկաներին վերագրել են խայթոցներըն ու կծոփումները բուժող եւ հիվանդություններին պահպանող գերբնական հափկություն: Իսկուր չէ, որ հնում նեղոսով կամ Սահարայի անապատով ճամփորդելիս՝ ճամփորդողներն իրենց հեփ պարփողի վերցրել են նման "cippi"-ներ՝ կարիճներից, օձերից, մոծակներից ու կոկորդիլոսներից պաշտպանվելու համար: Ղամբարանների մեջ եւ ծածկասալերի վրա հայփնաբերված, չափերով համեմափաբար ավելի մեծ օրինակները եւ հափկապես դրանց վրայի գաղափարագրային փեքսփերը վկայում են, որ վերջիններս կապված են եղել նաեւ մեռնող ու հառնող ապվածության /Օսիրիս/ պաշտամունքին եւ, ըստ Եգիպտացիների, հանգուցյալին վերակենդանացնելու հմայական կարողություն են ունեցել:

6. Հայկական լեռնաշխարհում Նոր Օջականի գրածոն առայժմ չունի ուղղակի գուգահեռ: Փոքր ինչ վերապահումով այն կարելի է համադրել Նենգավիթի եւ Ուրբնիսի վաղբրոնպեդարյան շերտերից հայփնաբերված կավե փափակ արձանիկների, ինչպես նաեւ Մարփունու շրջանի Ն. Գեփաշեն գյուղի միջին բրոնզի դարաշրջանի կարմիրբերդյան փուլին վերաբերող թիվ 26 հիմնահողային դամբարանի "cippi" հիշեցնող ծածկասալի հեփ: Բացառված չէ, որ դրա պափկերների նմանակներն են փորագրված նաեւ Գեղամա, Վարդենիսի, Սյունյաց լեռների ժայռապափկերներում, մեծամորից ու Արգիշփիլիսիլիից հայփնաբերված կուռքերի եւ կարմիր բերդի թիվ 14 դամբարանի վրա կանգնեցված փուֆե կանացիակերպ արձանի կրծերին:

7. Եթե բերված համադրումները հավաստի են, ապա կարելի է պնդել, որ Հայկական լեռնաշխարհում սիպ-



պիտանի կախիկ պահպանակները փարածում են ունեցել մ.թ.ա. 3-1-ին հազարամյակներում եւ այսօր էլ առնչվել են մեռնող եւ հառնող կերպարի հետ /այդ է վկայում դամբարանում քննարկվող նյութի հայտնաբերման փաստը/, եւ դրանց են վերագրվել չարխափան ու հիվանդություններից պահպանող հարկություններ: Վերջին ենթադրության լավագույն վկայությունը հայ ազգագրության մեջ պահպանված հմայական պահպանակներն են /դադողաններ/, որոնք չափով, ձեւով եւ ինչ որ փեղ նաեւ նախապարզումով կարծես թէ նորոշական չեն կախիկի ավելի ուշ դրսեւորումները լինեն եւ, ըստ ժողովրդական հավատալիքների, օժտված են երեխաներին ու կենդանիներին չար աչքից եւ հիվանդություններից զերծ պահելու հարկությամբ:

ԱՐԱՄ ԶԱԼԱՆՅԱՆ  
ԱՆՈՏ ՓԻԼԻՊՈՍՅԱՆ  
Հ Ա Ի

#### ՂՎԻՆԻ ԳԼԱՆԱՋԵՎ ՊԱՏՎԱՆԳԱՆՆԵՐԸ

1. Մ.թ.ա. I հազ. սկզբներին Ղվինը եղել է Արարայան դաշտի հզոր բնակավայրերից մեկը եւ պաշտամունքային խոշորագույն կենտրոն: Այդ են վկայում բնակավայրի փառքեր հաղթածներում պեղված շուրջ երկու փասնյակ կավե պարկերապարդ փափրակ-կոթողներով եւ պաշտամունքի հետ առնչություն ունեցող նյութերով /խեցեղեն, պենքեր, պարդեր, խխուսեղներ, կնիք, կաղապարներ եւ այլն/ սրբարանները:

2. Ղվինի վաղերկաթեդարյան նյութերում հարկապես առանձնանում է մոտ մեկ մեփր բարձրությամբ, գլանաձեւ, հասփափեցի երկու կավանոթ /եւ նմանափայ անոթների բեկորներ/, որոնք հայտնաբերվել են 1970 թ. սրբարաններից մեկը պեղելիս /մասնագիտական գրականության մեջ՝ առաջին սրբարան/: Անոթների սեւ եւ մոխրագույն իրանները չորս պույգ հորիզոնական վերադիր ուղորաբեկներով բաժանված են հինգ անհավասար գոփիների, որոնք կրում են խորադիր հորիզոնական Օձագալար պարզանախշեր: Որանք բացվել

են սրբարանի քանդակազարդ փախփակ-կոթողի երկու կողմում արված խորանների մեջ, գոյեզարդ կարասների, ծիսական խեցեղենի, Օջախ-հնուցի, ծովային խիուն-ջըների եւ մոխրի հեփ միասին:

3. Նման կազանոթների փարպեռակները բավական փարածված են Հին Արեւելքի եւ Միջերկրականի ավազանի հնագիտական հուշարձաններում եւ մասնագիտական գրականության մեջ՝ սպասել են "հենակ", "պափմանդան", "հիմք", "փակդիր", "հրաբորբոք", "բուրանոթ", "գոհասեղան", "գոհարան" եւ նույնիմաստ այլ անվանումներ: Նկափ ունենալով Հին Արեւելքի եւ Միջերկրականի ավազանի բարձրաքանդակներում, որմնակարներում, պապիրուսներում, կնքադրոշմներում եւ դաժվածքներում պահպանված փեսարանները, մենք քննարկվող անոթների համար նպատակահարմար գգանք օգտագործել "պափմանդան" գերմինը: Վերջինս ամելի ընդհանրացնող իմաստ ունի եւ ինչ որ չափով ներառում է ինչպես "հենակ" այնպես էլ "գոհարան" հասկացությունները:

4. Ըստ արվաքին կառուցվածքի, առ այսօր հայտնի պափմանդանների ողջ խումբը կարելի է բաժանել հինգ ենթախմբի՝ ա/գլանաձեւ, բ/կոնաձեւ, գ/կոճաձեւ, դ/երկկոնային, ե/ֆալուսաձեւ: Ավինի վաղերկաթեդարյան շերտից հայտնաբերված օրինակները վերաբերում են առաջին ենթախմբին: Այս ենթախմբի պափմանդանների նախնական օրինակների մնացորդները Հայկական լեռնաշխարհում եւ հարակից փարածքներում հանդիպում են արդեն էնեոլիթյան շրջանում /նախիջեւանի թյուլթեփե/, օգտագործվել են միջին բրոնզի /Մեսիթթիա՝ Ախշիա բնակավայր, դամբանաբլուր 9/ եւ ուշ բրոնզի /Մինգեչաուր, դամբանաբլուր 4/ դարաշրջաններում ու պահպանվել նաեւ վաղերկաթեդարյան հուշարձաններում /Կարմիր Բլուրի միջնուրարական շերտ, Ավին/:

5. Հին Արեւելքի եւ Միջերկրականի ավազանի դամբարանային եւ պաշտամունքային համալիրներում գլանաձեւ պափմանդանների հայտնաբերումը թույլ է փախսորոշ ենթադրություններ անել ծիսական արարողություններում դրանց ունեցած դերի մասին:

Սիրիա-Պաղեստինյան աշխարհում գլանաձեւ պափմանդանները հայտնաբերվել են Ձեւ-Հալաֆի /մ.թ.ա. III հազ. 2-րդ կես/, Մարիի /մ.թ.ա. 18-րդ դ./ Ձեւ-Բուե-րայի /մ.թ.ա. III հազ. վերջ- մ.թ.ա. II հազ. 1-ին



կես/ եւ նուզի /Մ.Ք.ա. II հազ. կեսեր/ Իշփար աս-  
փածուհուն /պողաբերութեան, մարմնական սիրո, ռազ-  
մի հարկանիչների մարմնավորում վերագրվող պաշտա-  
մունքային համալիրներում, զարդարվել են հիմնակա-  
նում կենաց ծառի, օձի, ուրբաբուրդի վերադիր արձա-  
նիկներով ու գծանկարներով, երբեմն էլ օժիվել շր-  
ջանաձեւ եւ եռանկյունաձեւ կտրվածքներով:

Հարավային Միջագետքում դրանք հայտնաբերվել են  
Ուր-Ուրուի /Մ.Ք.ա. III հազ. վերջ/ դամբարաննե-  
րում, Հարադումի /Մ.Ք.ա. IԹ-րդ դ./ Իշփար ասփա-  
ծուհու փաճարում, ինչպես նաեւ փորագրված են Ու-  
րուկից եւ Յել-Ասմարից /Էշնուննա/ հայտնաբերված  
աքաղական կնիքների վրա: Հիմնականում հանդիպում  
են շումերա-աքաղական Ինաննա-Իշփար եւ Մուշ-  
Մուշխուշ-Մուշրուշ /կես օձ-կես մարդ/ ասփածուր-  
յունների հեփ առնչվող արարողութայունների ժամա-  
նակ: Զարդարվել են օձի, շեղագծերի եւ կապե հորիզո-  
նական ուրբաբուրդերի զարդանախշերով:

Ըստ Մ.Ք.ա. 20-րդ դ. եգիպտական բարձրաքանդակների  
/Յեբե-Կառնակ-Լուքսոր/ եւ Մ.Ք.ա. 10-րդ դ. պապիրուս-  
ների /"Ձիթ Մեռելոց"/, գլանաձեւ պապանդաններն առ-  
ընչվել են Մին/պողաբերութայուն/ ու Ուփո/Յելավոր Օձ  
Ռա ասփծո եւ փարավոնի պահապան/ասփածութայունների  
հեփ եւ զարդարվել օձերի ու լոփոսի արձանիկներով:

Էլամում գլանաձեւ պապանդանը նիսիուրագ /Մեծ  
Մայր, պողաբերութայուն, ասփածուհու հեփ միասին քան-  
դակված է ճոշի պիկուրափ-աշփարակի աղյուսաջեն պա-  
փին /Մ.Ք.ա. II հազ. 2-րդ կես/ եւ զարդարված եռան-  
կյունիների ու կենաց ծառի պապկերներով:

Թվարկված բոլոր փարածաշրջաններում քննարկվող ա-  
նոթները /ըստ ուղեկցող հնագիտական նյութի, բարձրա-  
քանդակների եւ կնքադրոշմների/ գլխավորապես օգա-  
գործվել են որպես խնկարկման անոթ-պապանդաններ եւ  
բացառված չէ, որ կիրառվել են նաեւ սրբազան հեղման  
արարողութայունների ժամանակ:

Ճ. Դվինի սրբարանում հայտնաբերված գլանաձեւ պապ-  
անդանների պաշտամունքային պապկանելութայունն ինչ-  
-որ չափով պարզելու գործում առավել կարեւոր են  
Յել-Քուերայի Իշփար ասփածուհու փաճարում հայտ-  
նաբերված նյութերը: Այսպեղ /ինչպես եւ Դվինի առա-  
ջին սրբարանում/ գլանաձեւ պապանդանը դրված է ե-  
ղել կապե փախպակ-կոթողի կողքին փորված խորանի

մեջ եւ ուղեկցվել ծիսական անոթների, ծովային խճ-  
խուսեցների /Իջարի խորհարդանիշներ/ եւ մոխրի մը-  
նացորդներով: Այս պաշտամունքային համալիրի գլխ-  
ածները, ինչպես նաեւ Հին Արեւելքի եւ Միջերկրա-  
կանի ավազանի մյուս հնավայրերի նյութերի համադ-  
րումը քույլ է փախս եւթադրել, որ, հիմարելելյան  
յաճարական համալիրների նման, Գլխի առաջին սրբա-  
րանում եւս կաթարվել են ծիսական արարողություն-  
ներ, կապված եգիպտական Մին, էլամական Նինհուրսագ  
եւ չումերա-աքքադական Ինաննա-Իջար աստվածուհի-  
ների համարժեք պաղաբերության, սիրո եւ պապերակ-  
մի հեթ առնչվող տեղական աստվածության հեթ, իսկ  
հայտնաբերված գլանաձեւ աստվանդանները, հավանաբար,  
ծառայել են որպես խնկարկման եւ հեղման անոթներ:

ՆԱԿԱԳ ԶՈՇԱՐ  
ՌՈՒԶԱՆ ՄԿՐՏՉՅԱՆ  
ԱՆՆԱ ՓԱԼԻԿՅԱՆ  
Հ Ա Ի

#### ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՌԻՍԻՏԱԿԱՆ ՂԱՄԲԱՐԱՆՆԵՐԻՆ ԶԱՅՆԱԲԵՐՎԱԾ ՄԱՐԳԱՐԱՆԱԿԱՆ ՆՅՈՒԹԵՐԻ ԸՆՈՒՑԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆԸ

Ռերարքական դարաշրջանի թաղումներից հայտնաբեր-  
ված հնվամարդաբանական նյութերը կարելի է պարմական  
սկզբնաղբյուր են հայ ժողովրդի կալմավորման եւ  
մասնավորապես ուրարտագիտության հիմնահարցերի պար-  
զբանման համար:

1. Ներկայացվող զանգաբանական հավաքածուն /10 փղա-  
մարդու եւ 11 կնոջ զանգեր/, չնայած սակավաթվույթ-  
յան, առաջին աղբյուրագիտական-տեղեկատվական հիմքն  
է եւ նշված ժամանակաշրջանի միակ մարդաբանական նը-  
կարագրի վկան: Զանգերը հայտնաբերվել են Արգիշթիի-  
նիլիի թիվ 1 /մ.թ.ա. 7-6 դդ./, Արգաշադանի թիվ 6  
/մ.թ.ա. 7-6 դդ./, Նորարուսի թիվ 21 /մ.թ.ա. 8-7 դդ./  
խմբային թաղումներով դամբարաններից:

2. Այս զանգաբանական հավաքածուն վիճակագրական  
տվյալներով բնութագրվում է որպես դուլիխո-մեկուկ-  
րան /77.4 փղամարդիկ, 75.4 կանայք/, զանգաթուփի  
միջին բարձրությամբ /17.-133.6 եւ 130.0/, նեղ  
/45.-129.4, 117.1/, երկար /48.-75.4, 68.3/ դի-  
մային կմայքով եւ խիստ դուրս ցցված չթուկներով



/75/1/.-48.7 եւ 47.0/: Ներխմբային միաբարրութ-  
յան միջինացված ցուցանիշների վիճակագրական-համե-  
մաբանական վերլուծությունը բացահայտեց ողջ հավաքա-  
ծուի ձեւաբանական համասեռությունը, իսկ առանձին  
հազվանիշների զույգային համադրությունը՝ /48/45,  
31/29, 43/46, 29/32, 48:45/9:8, 9:10/45:8 / կոոր-  
դինացիոն դաշտում խմբավորեց մարդաբանական փվյալ-  
ներն ըստ վերը նշված չորս հուշարձանների:

Այս հավաքածուի ներխմբային ուսումնասիրությու-  
նը հնարավորություն է նձեռեց բացահայտել ուրարթա-  
կան դարաշրջանին պատկանող գանգաբանական նյութերի  
ձեւաբանական միաբարրությունը պոլիուլայիայի եւ ո-  
րոշակի փարբերակվածությունը՝ ներպոլիուլայիայի մա-  
կարդակներով:

3. Այս արդյունքները հաստատող զուգահեռներ կան  
հայոց մարդաբանությանը նվիրված փարբեր գիտակար-  
գերին /դերմարոգլիֆիկա, սոմատոլոգիա/ նվիրված հե-  
տազոտություններում:

# ՀԱՊԱՎՈՒՄՆԵՐ

- ԵՊՀ - Երեւանի պեք. համալսարան
- ԷԹ - Երեւան թաղաքի հիմնադրման "Երեբունի թանգարան"
- ԺԱԹ - Ժողովրդական արվեստի պեք. թանգարան
- ԼԻ - ՀՀ ԳԱԱ Լեզվի ինստիտուտ
- ՀԱԻ - ՀՀ ԳԱԱ հնագիտության եւ ազգագրության ինստիտուտ
- ՀՊԹ - Հայաստանի պարմության պեք. թանգարան
- ՀՊՎ - Հուշարձանների պահպանության վարչություն
- Ս - Մաշտոցի անվան մաթեմատիկական
- ՊԻ - ՀՀ ԳԱԱ պարմության ինստիտուտ
- ՍՂ - Սիմանթոյի դպրոց

## СОКРАЩЕНИЯ

- ГМИА - Государственный музей истории Армении
- ЕГУ - Ереванский государственный университет
- ИАЭ - Институт археологии и этнографии НАН РА
- ИИ - Институт истории НАН РА
- ИЯ - Институт языка НАН РА
- М - Матенадаран им. Маштоца
- ИИТ - Государственный музей народного творчества
- МО - Музей основания гор. Еревана "Эребуни"
- УОП - Управление охраны памятников
- ШС - Школа Сиаманто

|                                                                                                                                                                       |   |
|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|---|
| Արրահամյան Լեւոն /ՀԱՄ/, Բաժնիդի ծիսաառասպելա-<br>----- բանական ակունքները.....                                                                                        | 3 |
| Ավանեսյան Լիլյա /ՀԴԴԹ/, Արցախյան գորգերի վար-<br>----- դանախների բնութագրման փորձ.....                                                                                | 4 |
| Բաբայան Յոհնա /ՀԱՄ/, Միջնադարյան խեցեղենի վար-<br>----- դապարկերներն իբրեւ հնագույն<br>հաժապալիքների արհաժայգություն...6                                              |   |
| Բաղդյան Կարինե /ՀԱՄ/, Հայոց կենցաղային ասեղ-<br>----- նագործության բնութագրման փորձ...7                                                                               |   |
| Գաբրիելյան Սիմօն /ԵՊՀ/, Հասարակական եւ մշա-<br>----- կութային փոփոխությունները<br>հեղուեֆորմյան Հայաստանում<br>/ըստ հոդի սեփականաշնորհման<br>սյուրբերի/.....9         |   |
| Գալստյան Միհրան /ՀԱՄ/, Տարագնացությունը որ-<br>----- դես գյուղական բնակչության<br>եկամուտների ձեւավորման կարե-<br>վորագույն աղբյուր.....11                            |   |
| Գեւորգյան Թամար /ՀԱՄ/, Լոռու ազնվականության<br>----- ներկայացուցիչները բանավոր ա-<br>վանդության մեջ.....12                                                            |   |
| Գրիգորյան Գրեգոր /Մ/, Հայոց ըմպելիքը.....13                                                                                                                           |   |
| Գրիգորյան Ռուս /ՀԱՄ/, Հմայական հաժապալիքների<br>----- վերապրուկային փորրերը օրորո-<br>ցայիններում /մանկական բանա-<br>յունության ուսումնասիրման<br>հարցի շուրջ/.....16 |   |
| Դաբաղյան Արփակ /ԵՊՀ/, Ջինսնշանի արժվի իմաստա-<br>----- բանության շուրջ.....17                                                                                         |   |
| Դոլժենկո Իրինա /ՀԱՄ/, Հայաստանի ազգային խմբե-<br>----- րը /ըստ 1989 թ. մարդահամարի<br>սյուրբերի/.....18                                                               |   |
| Զաքարյան Բելա /ՀԱՄ/, Հայոց ազգակցության գեր-<br>----- միանբանության մի երեւույթի մա-<br>սին.....20                                                                    |   |
| Զադեւոսյան Աղասի /ՀԱՄ/, Խաղային փորրերը 1988-<br>----- 1989թթ. հանրահավաքներում /ազ-<br>գազրական դիրարկման փորձ/.....22                                               |   |
| Զաքիկյան Սոսի /ՀԱՄ/, Ազգային եւ կրոնական գոր-<br>-----                                                                                                                |   |

|                                                                                                                                                                                      |    |
|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|----|
| ծոնների նշանակությունն իրանի<br>արքային քաղաքականության հա-<br>մար.....                                                                                                              | 24 |
| Թոխաքյան Կարեն /ԳԻ/, Որոշ ժայռապարկերների փա-<br>րիքների որոշման փորձ.....                                                                                                           | 26 |
| Ժամկոչյան Աղավնի /ՀԱԻ/, Միջնադարյան դիմակապարդ<br>անոթները /ըստ Ղվինի եւ Անիի<br>նյութերի/.....                                                                                      | 28 |
| Իսրայելյան Ասրղիկ /ՀԳՊԹ/, Վասպուրականի կանանց<br>18-20-րդ դդ. արծաթե զարդերը..                                                                                                       | 29 |
| Սաջարրյան Ժորես /ՀԱԻ/, Պուշակության արվեստի<br>եւ դրա ժառանգականության հար-<br>ցի ջուրը.....                                                                                         | 30 |
| Սաջարրյան Ռաբսա /ՀԱԻ/, Պանծերի ժողովրդական<br>ակունքները եւ հորինման ար-<br>վեստը.....                                                                                               | 32 |
| Սեմյչյան Էսթեր /ՀԱԻ/, Հայ բանահյուսության շա-<br>հաբաշյան սյուժեների վիզակա<br>հարկանիքները.....                                                                                     | 34 |
| Սուղավերդյան Անահիտ /ՀԱԻ/, Բենիամինի բնակարե-<br>նիի հեղամարդաբանական ուսում-<br>նասիրության արդյունքները....                                                                        | 35 |
| Կարապետյան Ռուբեն /ՀԱԻ/, Բնակչության փոփոխական<br>գործունեության էթնոսոցիո-<br>լոգիական պրոբլեմը.....                                                                                | 36 |
| Կիլիչյան Նաիրա /ՀԱԻ/, Կովկասյան պարերի ազդե-<br>ցությունը հայ բեմադրական պա-<br>րերի վրա.....                                                                                        | 37 |
| Հակոբյան Մանե /ՀԱԻ/, Պարաբաղի մեղիքություննե-<br>րը շահական Պարսկաստանի քաղաքա-<br>կան-վարչական համակարգում /18-<br>րդ դ. սկիզբ/.....                                                | 38 |
| Հակոբյան Մանե,<br>Սարգսյան Համլետ /ՀԱԻ/, "Տարածքային ամբողջակա-<br>նության" խնդիրը՝ կապված<br>Արեւելյան Հայաստանի վարչադա-<br>րածքային բաժանման հետ /ըստ<br>1886թ. մարդահամարի/..... | 39 |
| Հակոբյան Նյուրա /ՀԱԻ/, Սասանյան կրակի փառա-<br>ծարներ /ըստ մաթեմատիկական եւ<br>հնագիտական նյութերի/.....                                                                             | 41 |
| Հարությունյան Ծովիկար /ԵՊՀ/, Հայ Աղաբապար-Ա-<br>լավուն, Կուն, Պլեյադեսի                                                                                                              |    |



|                                                   |                                           |    |
|---------------------------------------------------|-------------------------------------------|----|
|                                                   | գուգարանությունը.....                     | 42 |
| Հարցությունյան Սարգիս /ՀԱԻ/, Ժողովրդական հավա-    | բախիքներն իբրեւ բանաձեւ-                  |    |
|                                                   | ված ստույթներ եւ բանա-                    |    |
|                                                   | հյուսութեան փետակներ.....                 | 44 |
| Հմայակյան Սիմոն /ՀԱԻ/, Ուրարտուում պարանիներ      | սփրկացնելու փափի մասին.....               | 46 |
| Ղազիյան Ալվարդ /ՀԱԻ/, Ապարագրական պայքարի ար-     | քայուղումն արցախահայոց բանա-              |    |
|                                                   | հյուսութեան մեջ.....                      | 48 |
| Սադաթյան Վարդիթեր /ՀԱԻ/, Եկեղեցու դերը փափուշ-    | ցիների հասարակական կյանքում               |    |
|                                                   | ու կենցաղում /19-րդ դ. երկրորդ            |    |
|                                                   | կես-20-րդ դ. սկիզբ/.....                  | 49 |
| Սարգսյան Նիկոլ /ՀԱԻ/, Անձի կարգավիճակը եւ         | դիման միջոցների գործառույթ-               |    |
|                                                   | ները հայոց մեջ.....                       | 51 |
| Սարուսյան Հարություն /ՀԱԻ/, Վայոցձորյան գլխա-     | բան ներսույթը.....                        | 52 |
| Մեւիք-Սուրբայան Երանուհի /ՀԱԻ/, Բանահյուսութե-    | ան արդի վիճակը Վարդե-                     |    |
|                                                   | նիսի շրջանում /ըստ 1992-1994թթ            |    |
|                                                   | գրառումների/.....                         | 54 |
| Մեւիքյան Նազիկ /ԼԻ/, Հեռագրերի, լեզուն, ընդհանուր | բնութագիրը եւ կարգավիճակը.....            | 56 |
| Մեիրաբյան Արմեն /ՀԱԻ/, Հայը որպէս կյանքի խոր-     | հորդանիշ.....                             | 58 |
| Մեջինյան Արաքսի /ԷՅ/, Գեղեվանքի նվագարանների      | /ծնծղաներ, բջոցներ/ մեկնա-                |    |
|                                                   | բանման փորձ.....                          | 60 |
| Մինասյան Անահիթ /ՍԳ/, Այբուցների բուժման ժո-      | ղովրդական եղանակները ձիրա-                |    |
|                                                   | կի եւ քաղաքի հայոց մեջ.....               | 62 |
| Պեպրոսյան Համլէթ /ՀԱԻ/, "Հին ժամագործի" գաղպ-     | նիքը /Բոնակոթի փապանաքարի                 |    |
|                                                   | հորինվածքի մեկնութեան փորձ/.....          | 64 |
| Պողոսյան Սվետլանա /ՀԱԻ/, Հայոց դիմահարդարման      | հմտությունները.....                       | 65 |
| Սահակյան Արմեն, Հայկազի կիրառումը հայ             | Վարդանյան Սպէլա /Մ/, ավանդական բժշկութեան |    |
|                                                   | մեջ.....                                  | 67 |
| Սարգսյան Ամալյա /ՄԱՅ/, Փայփի գեղարվեստական        |                                           |    |

|                                                                                                                             |                                                         |    |
|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|---------------------------------------------------------|----|
|                                                                                                                             | մշակման ժողովրդական հմքութե-<br>յունները հայոց մեջ..... | 68 |
| Սարգսյան Համլեթ /ՀԱԻ/, Սուրմալուի գավառի բը-<br>նակչութիւնն ըստ 1886թ. մար-                                                 | դահամարի փվյալների.....                                 | 70 |
| Սարգսյան Հենրիկ /ՀՊՊԹ/, Արծաթագործ Մկրտիչ Մե-<br>լիքսեթ-Բեկովի գոյիները.....                                                |                                                         | 71 |
| Սեղբոսյան Կառլեն /ՀԱԻ/, Արհեստագործութեան ար-<br>դի բնույթը Հայաստանում.....                                                |                                                         | 72 |
| Սիմոնյան Հակոբ, Հայկական վաղագույն /ՀՊՎ/,<br>Սանամյան Հովհաննէս քրիստոնեական պաշտամունքային<br>համալիր Աղղամի ջրջանում..... |                                                         | 75 |
| Սվազլյան Վերժինե /ՀԱԻ/, Մեծ եղեռնի եւ ինքնա-<br>պաշտպանական մարտերի արտա-<br>ցումումը հայ բանահյուսութե-<br>յան մեջ.....    |                                                         | 78 |
| Սրեփանյան Արմենուհի /ՀԱԻ/, Տարապային մակագ-<br>րութիւններն իբրեւ հմա-<br>յական բանաձեւ.....                                 |                                                         | 79 |
| Վարդանյան Լիլյա /ՀԱԻ/, Ղրվագներ մոսկվահայե-<br>րի ծիսակրոնական կյանքից.....                                                 |                                                         | 80 |
| Վարդանյան Սվետլանա /ՀԱԻ/, Միքայել Միանսարյանցի<br>"Բնար հայկական" ժողովածուի<br>պարամաշակութային արժեքը.....                |                                                         | 81 |
| Վարդանյան Սրեւա, Ճաքարաքի բուսաբուծութե-<br>մահակյան Արմեն /Մ/, յունը հայ ավանդական բժշ-<br>կութեան մեջ.....                |                                                         | 82 |
| Վարդումյան Արփի /Մ/, Հայոց շարականների քեղա-<br>յին փարբերակներն ու ը միջնա-<br>դարում.....                                 |                                                         | 83 |
| Վարդումյան Գոհար /ՊԻ/, Հայոց հեթանոսութեան եւ<br>քրիստոնեութեան առնչակցութե-<br>յան որոշ հարցեր.....                        |                                                         | 84 |
| Վարդումյան Ղերենիկ /ՀԱԻ/, Ազգագրական քերմինա-<br>բանութեան որոշ հարցեր.....                                                 |                                                         | 86 |
| Վարդումյան Ղերենիկ, Գեղիովիքի ձիթհանը<br>Հոբոսյան Սուրեն, /ՀԱԻ/, /Կառուցվածքը, գործ-<br>ընթացը, չափուկչիւնները/.....        |                                                         | 87 |
| Տեր-Մարտիրոսով Ֆելիքս /ՀԱԻ/, Երվանդունիների<br>աստված-արքաների պաշտա-<br>մունքը եւ Հայաստանի<br>պաշտութիւնները.....         |                                                         | 89 |

|                         |                          |    |
|-------------------------|--------------------------|----|
| Փիլիպոսյան Աշոֆ,        | Նոր Օջականի կախիկ-պահ-   |    |
| Քիյազով Լեոնիդ /ՀԱԻ/,   | պանակը.....              | 91 |
| Բալանթարյան Արամ,       | Ղվինի գլանաձեւ պար-      |    |
| Փիլիպոսյան Աշոֆ, /ՀԱԻ/, | վանդանները.....          | 94 |
| Բոչար Նվարդ,            | Հայաստանի ուրարտական     |    |
| Մկրտչյան Ռուվան,        | դամբարաններից հայտնաբեր- |    |
| Փալիկյան Աննա /ՀԱԻ/     | ված մարդաբանական նյութե- |    |
|                         | րի բնութագրությունը..... | 97 |
| Հապավումներ.....        |                          | 99 |

## Содержание

|                                                    |    |
|----------------------------------------------------|----|
| Абрамян Левон, ИАЭ, Ритуально-мифологические       |    |
| аспекты лабиринта.....                             | 3  |
| Аванесян Лилия ГМИА, Опыт характеристики ор-       |    |
| наментов арцахских ковров.....                     | 4  |
| Акопян Манэ, ИАЭ, Меликства Карабаха в админист-   |    |
| ративно-политической системе Ирана... 38           |    |
| Акопян Манэ, Проблема "территориальной целост-     |    |
| Саркисян Гамлет, ИАЭ, тности" в связи с админис-   |    |
| тративно-территориальным разделением               |    |
| Армении (по данным посемейных списков              |    |
| 1886г.).....                                       | 39 |
| Акопян Нюра, ИАЭ, Сасанидские храмы огня (по пись- |    |
| менным и археологическим материалам). 41           |    |
| Амаякян Симон, ИАЭ, О факте обращения в рабство    |    |
| юношей в Урарту.....                               | 46 |
| Арутюнян Саркис, ИАЭ, Народные верования           |    |
| как паремиологические жанры                        |    |
| фольклорного творчества.....                       | 44 |
| Арутюнян Цовинар, ЕГУ, "Агабасар алавуни", и "П-   |    |
| леядис": армяно-греческие параллели.. 42           |    |
| Бабаян Фрина, ИАЭ, Орнаментика средневековой кера- |    |
| мики, как отражение древних верований. 6           |    |
| Базеян Карине, ИАЭ, Опыт характеристики армяно-    |    |
| кой бытовой вышивки.....                           | 7  |

|                                                                                                                               |    |
|-------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|----|
| Варданян Лилия, ИАЭ, Эпизоды из религиозно-обрядовой жизни московских армян...                                                | 80 |
| Варданян Светлана, ИАЭ, Историко-культурное значение сборника Микаела Миансаянца "Армянская лира".....                        | 81 |
| Варданян Стелла, Использование "айкава" Саакян Армен, М, (армянской глины) в армянской традиционной медицине.....             | 82 |
| Вардунян Арпи, М, Местные варианты армянских шараканов в позднем средневековье...                                             | 83 |
| Вардунян Гоар ИИ, Некоторые вопросы соотношения язычества и христианства у армян....                                          | 84 |
| Вардунян Дереник, ИАЭ, Некоторые вопросы этнографической терминологии.....                                                    | 86 |
| Вардунян Дереник, Маслобойня Геховита (конструкция, процесс работы, меры изменения масла).....                                | 87 |
| Габриелян Мхитар, ЕГУ, Общественные и культурные изменения в послереформенной Армении (по материалам приватизации земли)..... | 9  |
| Газиян Алвард, ИАЭ, Отражение освободительной борьбы в армянском фольклоре....                                                | 48 |
| Галстян Мигран, ИАЭ, Отходничество как важнейший источник формирования доходов сельского населения.....                       | 11 |
| Геворкян Тамар, ИАЭ, Представители дворянства Лори в устных преданиях.....                                                    | 12 |
| Григорян Грета, М, Армянские напитки.....                                                                                     | 13 |
| Григорян Роза ИАЭ, Пережиточные элементы магических верований в колыбельных (к вопросу исследования детского фольклора)...    | 16 |
| Дабагян Артак, ЕГУ, К вопросу о семантике орла в гербах.....                                                                  | 17 |
| Долженко Ирина, ИАЭ, Национальные группы в Армении (по материалам переписи 1989г)...                                          | 18 |
| Жамкочян Агавни, ИАЭ, Средневековые сосуды с изображением маскаронов (по материалам Двина и Ани).....                         | 28 |
| Закарян Бела, ИАЭ, Об одном явлении в армянской терминологии родства....                                                      | 20 |



|                                                                                                                      |    |
|----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|----|
| Исразлян Астхик, ГИИА, Женские серебряные украшения<br>Васпуракана XVIII-XIX вв.....                                 | 29 |
| Калантарян Арам Цилиндрические подставки<br>Пилипосян Ашот, ИАЭ, Двина.....                                          | 94 |
| Карапетян Рубен, ИАЭ, Этносоциологическая проблема<br>хозяйственной деятельности населения.....                      | 36 |
| Киличян Наира, ИАЭ, Влияние кавказских танцев<br>на армянские сценические танцы.....                                 | 37 |
| Кочар Нвард, Характеристика антропологических<br>материалов из урарт-Пиликян Анна, ИАЭ, ских погребений Армении..... | 97 |
| Мадатян Вардигер, ИАЭ, Роль церкви в быту армян<br>Тавуша (II пол XIX-нач. XX вв).....                               | 49 |
| Маркарян Никол, ИАЭ, Статус личности и функции<br>форм обращения.....                                                | 51 |
| Марутян Арутюн, ИАЭ, Интерьер Вайоцдзорского на-<br>родного жилища глхатун.....                                      | 52 |
| Меграбян Армен, ИАЭ, Хлеб как символ жизни.....                                                                      | 58 |
| Мелик-Мурадян Ерануи, ИАЭ, Современное состоя-<br>ние фольклора в Вардениском районе (по записям 1992-1994 гг)....   | 54 |
| Меликян Назик, ИЯ, Язык телеграмм: общая харак-<br>теристика и статус.....                                           | 56 |
| Мешинян Аракои, МЭ, Опыт характеристики музыкаль-<br>ных инструментов из Гндеванка.....                              | 60 |
| Минасян Анаит, ИС, Народные способы лечения оте-<br>ков у армян Ширака и Джавахка.....                               | 62 |
| Петросян Ганлет, ИАЭ, Тайна "древнего часовщика"<br>(опыт интерпретации композиции надгробия Ернакота).....          | 64 |
| Пилипосян Ашот, Подвеска-оберег из Нор-<br>Биягов Леонид, ИАЭ, Ошакана.....                                          | 91 |
| Погосян Светлана, ИАЭ, Искусство косметики<br>у армян.....                                                           | 65 |
| Саакян Армен, Лечение травами диабета в<br>Варданян Стелла, И, армянской традиционной<br>медицине.....               | 67 |

|                                                                                                                      |    |
|----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|----|
| Саркисян, Амалия, МНТ, Народное искусство художественной обработки дерева у армян..                                  | 68 |
| Саркисян Гамлет, ИАЭ, Население Сурмалинского уезда по данным посемейных списков 1886г.....                          | 70 |
| Саркисян Генрих, ГИИА, Пояса серебряных дел мастера Икртыча Меликсет-Бакова...                                       | 71 |
| Свазлян Вержине, ИАЭ, Отражения геноцида 1915г. и битв самообороны в армянском фольклоре..                           | 78 |
| Сехбосян Карлен, ИАЭ, Современное состояние ремесел в Армении.....                                                   | 72 |
| Симонян Акоп, Армянский раннехристианский Санамян Ованес, ЧОТ, культовый комплекс в Агдамском р-не Азербайджана..... | 75 |
| Степанян Арменуи, ИАЭ, Надписи на костюмах как магические формулы.....                                               | 79 |
| Тадевосян Агаси, ИАЭ, Игровые элементы в митингах 1988-89гг. (опыт этнографического подхода).....                    | 22 |
| Татикян Соси, ИАЭ, Значение национальных и религиозных факторов для внешней политики Ирана.....                      | 24 |
| Тер-Мартirosов Феликс, ИАЭ, Культ богов-царей у Ервандидов и история Армении.....                                    | 89 |
| Тохатян Карен, ИИ, Попытка определения возраста некоторых наскальных изображений....                                 | 26 |
| Хачатрян Корен, ИАЭ, К вопросу об искусстве прорицания и его преемственности....                                     | 30 |
| Хачатрян Раиса, ИАЭ, Народные истоки и искусство сочинения "гандзов".....                                            | 32 |
| Хенчян Эстер, ИАЭ, Этнические особенности сюжетов Шах Абаса в армянском фольклоре...                                 | 34 |
| Худавердян Анаит, ИАЭ, Результаты палеоантропологического исследования поселения Бениамин.....                       | 35 |
| сокращения.....                                                                                                      | 99 |

ԱՊՐ  
83574

ՀՀ ՊԱԿ ՀՆԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԱԶԳԱԳՐՈՒԹՅԱՆ  
ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ

Պարզեր 1

Իրաքական 100

---

Տպագրված է ՀՀ ՊԱԿ հնագիտության և ազգագրության  
ինստիտուտի մեքենայական մշակման խմբում.  
Երևան-25, Չարենցի 15: